DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13994

Skalat Memorial Book

Sḳalaṭ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sḳalaṭ : ḳovets zikaron li-ḳehilah she-ḥarvah ba-Shoʻah / ha-orekh, Ḥayim Bronshṭain.
IMPRINT	880-02 [Petaḥ-Tiḳyah : Bet ha-sefer ʼal shem Yaʻaḳov Ḳarol ṿe-Irgun Yehude Sḳalaṭ be-Yiśraʻel, 1971]
DESCRIPT	160 p. : ill., ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Skalat. Skalat (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Skalat.
ADD'L NAME	Bronshṭain, Ḥayim.

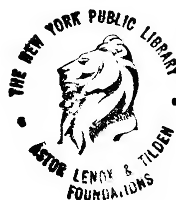
THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

סקאלאט

קובץ זכרון
לקהילה שחרבה בשואה

העורך: **חיים ברונשטיין**

יצא לאור על ידי:
ביון הספר על שם יעקב קרול בפתח־תקוה
וארגון יהודי סקאלאט בישראל,
תשל״א — 1971

דפוס „אות״, רח׳ וולפסון 48, תל־אביב

שלמי תודה

חובה עלי להודות לכל אנשי עירי, שפעלו וסיעו בהכנת קובץ זה. לא אוכל למנות את כולם.

שותף נאמן ומסור, שפעל ללא ליאות למען הנצחת זכר העיירה בקובץ זה, היה לי ידידי לעבודה ולדעה, זאב ראובני.

אדם יקר, בן עירנו, חיים דלוגץ׳, היה לנו לעזר רב. בבקיאותו המקצועית בענף הדפוס סייע הרבה בעצוב החיצוני של הקובץ.

כמו כן, יבואו על הברכה עובדי דפוס „אות" על מסירותם וסבלנותם, ועבודתם הנאה.

ח. ב.

התוכן

קובץ זה צנוע בהיקפו, ואינו מתימר כלל לשמש ביטוי כולל ומקיף לשואת יהדות ס ק א ל א ט, שמן הראוי היה שתשתקף בספר רב מידות.

ספק רב אם ספר זה אי פעם יכתב. אלה שהיה בכוחם להעמיס על שכמם משימה קשה זו, אבדו בסערת הימים. אף תקופת האימים התאכזרה, ולא הותירה אחריה כל עדות בכתב. נותרו זכרונות, נשאר הכאב.

וגם אם שנים הרבה חלפו מאז, מהדהד כאבנו בחלל העולם, כאב עולמים, עד תומנו מעל פני האדמה.

יהיו נא דפים אלה, שזעקת כאבנו אצורה בהם, נר זכרון לכל בני עיירתנו ס ק א ל א ט : אבות ואמהות, אחים ואחיות, קרובים וידידים, אשר הרוו בדמם את אדמת סקאלאט ו ב ל ז ' ץ ואת אדמת ארץ פולין כולה.

ארץ אל תכסי דמם !

ה ע ו ר ך

סקאלאט — עיירות וערים סביב לה

נדר

על דעת עיני שראו את השכול
ועמסו זעקות על לבי השחוח,
על דעת רחמי שהורוני למחל,
עד באו ימים שאימו מלסלח,
נדרתי הנדר: לזכר את הכל,
לזכר — ודבר לא לשכח.

(אברהם שלונסקי)

כ׳ טבת תשכ״ח (21.1.68)

לכבוד

מר זאב ראובני,

מנהל ביה״ס הממ׳ ע״ש קרול,

פתח־תקוה

מר ראובני היקר,

לא אוכל, לצערי, להיות אתכם בטכס הנצחת קהילת סקאלאט, אשר יתקיים ביום ג׳ הקרוב, כב׳ בטבת ש״ז. אסתפק איפוא בדברים מעטים בכתב.

מפעל הנצחת הקהילות הוא בעיני אחד המפעלים החשובים, המאפשרים הצבת יד ושם ליהדות שנחרבה בשנות השואה. ע״י קשר עם אחת הקהילות שנכחדו ניתן להכיר פינת חיים יהודיים מקוריים, שיש בה כדי להעיד על המרכז היהודי כולו שאליו השתייכה: לשחזר חיי חולין והווי של שבת וחג; להכיר את מוסדות החנוך והתרבות ואת חיי היצירה הרוחנית — מכאן, ואת הדאגה לקיום ולפרנסה — מכאן; ללמוד על אישים דגולים ועל פשוטי־עם, על יוצרים ויצירותיהם, ועל אלה אשר שאבו ממקורות היצירה והקדישו זמן רב מיומם ולילם לתלמוד תורה.

כל אלה היו ואינם עוד. אך אין המחר יכול להתקיים בלי האתמול.

ע״י הנצחת הקהילות — מתוך היצמדות של בי״ס לקהילה מסויימת, זו או אחרת — נכיר כולנו את החיים שהיו, ועל הטוב והיפה שהנחילו לנו אבותינו נקים את ביתנו בישראל.

בטוחני שאתם כולכם, המנציחים עתה את קהילת סקאלאט, תדעו להתמיד בלימוד החיים שהיו בה ומתוך כך תתנו יד לשמירת זכרה.

בכבוד רב

י׳ פרישמן,

סגן המנהל הכללי

ד״ר ברוך בן יהודה

מפעל הנצחת הקהלות

אודה ולא אבוש: כאשר הוחל לדבר על „מפעל הנצחת הקהלות״ על־ידי ילדי בתי־הספר, הססתי בכחו המחנך של הרעיון. עד כמה שיקרה לי המחשבה ועד כמה שהנני בטוח, שתודעת השואה צריכה להפך כגורם מחנך ממעלה ראשונה בחנוך דורנו, הטלתי ספק בדרך זו, מחסר אמונה באפשרות להפך צורות חיים וערכי חברה, שאינם אלא זכרונות של המורים בלבד, לחמר מסעיר, מזעזע ומעניין, חמר מחנך.

והנה הזדמנתי לכנס משלחות כל בתי־הספר בארץ בבניני האומה בירושלים לשם סכום שנת־פעולה למפעל. מאות מאות של ילדים מלאו את האולם הגדול, מר גדעון האוזנר דבר לפניהם וילדים קראו ובצעו תופעות שונות. ואני — לא אל הבמה הפניתי את עיני, אלא לאחורי, אל ספסלי הילדים: איזה שקט, איזו חרדה על כל פנים, איזה שתוף פעולה עם הנאמר והנעשה על הבמה! נדמה היה לי לשמע משק כנפי שכינה מרחפת בין שורותיהם ושכינה בוכיה...

ומשהו זע בלבי.

והנה הוזמנתי על ידי ידידי מר זאב ראובני, מנהל ביה״ס על שם קרול בפתח־תקוה, להיות נוכח בטקס אמוץ קהלתו, קהלת סקאלאט אשר בגליציה, על־ידי ילדי בית־ספרו. ושוב חזר אותו רשם: חויה אמתית של הילדים, שעת חנוך יקרה ואינטנ־סיבית, פעילות מחנכת וזכת־לב מצד התלמידים ושתוף־פעולה מעורר קנאה בין המנהל, המורים והתלמידים.

שני אלה הכריעו להסיר כל הסוס מלבי. טעיתי בכך, ששקלתי בחשבוני את הילדים בלבד, ולא צרפתי לחשבון את חלקם של המחנכים. כי אם אלה מביאים לתלמידיהם פרשה של אמת, הנכרת בכל זיע שפתיהם, בכל ניע עיניהם ובכל צרידות קלה בגרונם הבאה במקום דמעה מאופקת, — אין גדול מכחה של האמת בחנוך.

זאב ראובני, הכואב עד היום את כאב קהלתו שחרבה, כגדעון האוזנר, אשר בנאום הפתיחה למשפט איכמן הדביק את כל העם בישראל ובעולם כולו בתחושת ששת מיליוני הנשמות המרחפות בעולמנו ותובעות צדק וגמול לרשע, הפך גם הוא את האמת שבלבו לגורם מחנך.

תחזקנה ידיך, ידידי ראובני היקר, ותחזקנה ידי כל המחנכים — ובראשם מר דב אלוני — אשר הצליחו באמת שבלבם לספח רבבות ילדים אל שרשרת החיים של האומה לדורותיה.

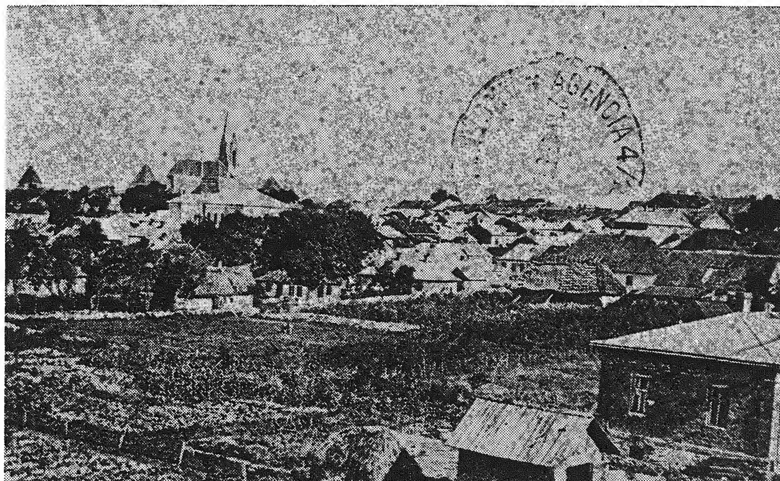
חיים ב.

מתולדות העיירה

ההיסטוריוגרפיה של העיירה היהודית במזרח אירופה, היא החוליה הרופפת ביותר בחקר השואה. עיירות קטנות הותירו אחריהן רשומים מעטים בספרי דברי הימים, כמעט ואינן מוזכרות, והמעט שנותר משאיר אחריו פרצות הרבה.

המנסה לגלות תולדות עיירה קטנה, הוא בבחינת אדם המחפש במרחבי חולות המדבר סיכה שאבדה. ההיסטוריה כאילו פסחה על פני עיירות קטנות ונדחות אלה, והשאירה אותן בצידי הדרך. על אף העובדה שהפעילות הכלכלית, הדתית והחברתית בעיירה הקטנה היתה רוויה מתח רב, לא נשאר כל זכר להויה היום יומית הזאת.

בולטת דלות היסטוריוגרפית בתחום תולדות העיירה היהודית. ודלות זאת חורצת את דינה של העיירה הקטנה להשכח, להמחק כליל. עיירות בהן חיו יהודים במשך מאות בשנים לא תזכרנה בדורות הבאים.

סקאלאט

השואה חרצה גזר דין טוטלי על העיירה היהודית. בעזרתם האדיבה של אנשי „יד ושם" בירושלים, ובמיוחד של מר יצחק לץ, עלה בידינו לגלות עקבות בתולדות העיירה סקאלאט במקורות **אחדים**:

1) Encyklopedia Powszechna T. 23. Rok 1866.

2) Słownik Geograficzny Królewstwa Polskiego T. 10. Rok 1889.

לפי „האנציקלופדיה פובשכנה" משנת 1866, מצויה היתה סקאלאט בדורות קדומים בתחום הממלכה הרוסית. במחצית השניה של המאה ה־19 סקאלאט נמצאת בתחומה של גליציה, בקרבת הנהר גנילה. מבצר עתיק יומין, שנבנה במאה ה־16 לצורכי הגנה, פאר את העיר. בתקופה זו היו בה 3000 תושבים.

„סלובניק גיאוגרפיטשני" משנת 1889 כולל פרטים רבים יותר על העיירה. בסוף המאה ה־19, סקאלאט היא נפה (Miasto Powiatowe) במזרח גליציה, מדרום מזרח לטרנופול. בשנת 1870 היו בה 4592 תושבים, מהם 2553 יהודים.

לפי קורפטניצקי ב„גאוגרפיה של גליציה" משנת 1786 מתברר, שסקאלאט היתה נחלת משפחת טרלוב משקנוביץ. ממנה עברה אדמת סקאלאט לנסיכי בית פוניאטובסקי, ואלה מכרו אותה, בסביבות שנת 1869, ליהודי בשם זיסקינד רוזנשטוק.

זיסקינד רוזנשטוק היה יהודי מפורסם בדורו, בעל תואר ברון. אחד מצאצאיו, אלכסנדר, התנצר. הוא מכר את אדמות סקאלאט. ממנו קנה יוסף טננבוים בשנת 1920 את אדמת נובוסיולקה.

הידיעה הבאה המצויה בידינו, מקורה במפקד אוכלוסין, שנערך בפולין בשנת 1921. לפי מפקד זה היו בסקאלאט 5957 תושבים, מהם 2919 יהודים.

לפי „בלעטער פאַר געשיכטע" מהמכון היהודי ההיסטורי בפולין משנת 1953, היו בסקאלאט בשנת 1941 — 4600 יהודים, ובשנת 1942, עקב רכוז היהודים מן הסביבה, 8500 יהודים.

לפי ווייסבראָד בספרו „עס שטאַרבט אַ שטעטל", נותרו מכל אנשי סקאלאט 160 איש.

לאבנר ז"ל
בזעקת כאב

חיים ברונשטיין

הרהורים

הקהל בטכס האמוץ של קהילת סקאלאט

למעלה מחצי יובל שנים עברו, מאז יצאתי בפעם האחרונה מעיר מולדתי ס ק א ל א ט, עיר שהשקתה אותי מכוס הזהב שבה, ומקובעת התרעלה — באחרית ימיה.

ימי הילדות — אשר רק אחת ישת האדם ממנה, בין רחובותיה, סימטאותיה ונופיה של העיר הזאת התרקמו. ואם גם שנים רבות עברו, מאז עלית על הרכבת, שנשאה אותך הרחק, הרחק ממנה, ובלבך קללה נמרצת על העיר ועל יושביה, אינך יכול שלא להזכר בה בגעגועים ובכאב, אינך יכול להשתחרר מן התחושה, שעיר זו היא חלק מהויתך, ואתה נושא אותה בקרבך בכל אשר תפנה.

עיר קטנה היא סקאלאט. מעטים רחובותיה ומרובים סמטאותיה. בעיני, אין יפה ממנה. בימות הקיץ החמים, בימי בטלה מלימודים, התרוצצנו ברחובותיה,

ונאחזנו בעגלות האיכרים העמוסות אלומות השדה, וגם אם שרק השוט, לא פגה מתיקותה של החוויה.

בין כתלי החדר הצר ישבנו רכונים סביב השולחן, נצמדים אל האותיות המרובעות, וקולטים את דברי המלמד. והוא, המלמד הזקן, פותח לפנינו שערים ופתחים אל עולמות גנוזים, הממלאים את כל חדרי לבנו. ירושלים של מעלה וירושלים של מטה, הכותל המערבי וקבר רחל, חברון ובית לחם. ארץ ישראל כולה, כאן, בין כותלי החדר שוכנת, ואתה מטייל במרחביה. גערותיו של הרב, צביטתו החדה בבוהן שהצהיבה, אין בכוחם להשכיח את בכיה של אם האם, המאנה להנחם.

בלילות החורף האפלים, בסופות השלג העזות, עם פנס קטן ומפויח בידך, אתה עושה את דרכך מן החדר. קר בחוץ וחם מבפנים. זקוף וגאה הנך מביט על הכל מסביב, ורחמים בלבך על הבלי הגויים, אשר לא ידעו נכוחה...

חולפים לנגד עיניך המוני בית ישראל, המאכלסים את בתיה הגבוהים והקטנים. הנה הם, גבירי העיירה, החולפים על פניה במרכבותיהם ההדורות, ומעוררים בך שמץ של קנאה, והמונים, המונים המתרוצצים בשוקיה ובסמטאותיה למען למצוא את פת לחמם. יהודים עטורי זקן וקפוטות, יהודים קצוצי פאה החובשים מגבעת לראשם, קצת מבוישים על פריצת הגדר, אולם בטחונם עמם. בלילות שבת ובערבי כל חג בבתי כנסת תמצא אותם. פניהם מאירים, רציניים, מכונסים בתוך תוכם, ואזנם קשובה אל רננת כוכבים רחוקה.

ולפתע נדם הכל. אפלה גדולה השתררה על פני העולם וכסתה את עין השמש.

חודש יולי 1941. הצבא האדום נסוג יומם ולילה בדרכים הראשיות המובילות מזרחה.רבבות ומאות אלפי חילים נסים בבהלה, מי ברכב ומי ברגל. רעבים, קרועים ופצועים דוהרים הם מזרחה. שמי הברזל מלמעלה מחרישים, אולם אבק השריפה נשא באויר, וריחו חריף ומאים.

עד כי נדם הכל. אחרון החילים הרוסיים עזב את העיר. שעת בין ערבים. דממת בית קברות מסביב. חש הנך, כי יום הרת עולם הוא, ואינך יודע את הצפוי.

בחצות הלילה, ליל יום ששי, בראשית חודש יולי, בשרו צפירות המכוניות ושאון הגלגלים את כניסת הצבא הגרמני ליושבי העיר הסגורים בבתיהם, והמטים אוזן מתוך חרדה ומתוך צפיה. ובבוקר, לאחר ליל שמורים, ראית אותם מקרוב. גאים, זקופים, יושבים על רכבם בדרכם מזרחה. מדיהם מגוהצים, מגפיהם מבריקים ונשקם ממורט. כך נראו בודאי כובשי העולם מאז ומתמיד, בכל הדורות.

ועוד באותו יום, בשעות הצהרים, הוצאו היהודים הראשונים מבתיהם והומתו במיתות משונות, מי במים ומי באש. ועדיין מאן הלב להודות, כי משהו נורא קרה, כי עומדים אנו בפתחה של תהום אשר אחריתה, מי ישורנה.

יום חדש, יום ראשון. מאות יהודים, גברים, צעירים וזקנים הוצאו מבתיהם, לקול צחוקם של המוני האוקראינים והפולנים, תושבי העיר. אל בתיהם, לא חזרו הם יותר. במרתפי מבצרים עתיקי יומין, בפאתי העיר, הומתו הם כולם, צעירים וזקנים.

ועדיין נדמה היה, כי זוהי תאונה, ידי זדים בדבר, לא יתכן. עד באו ימים

שאימו מלשכות. רעב, עבודת פרך, בזיונות והשפלות, מסים המוצצים את לשד העצמות, נדידה עם מטלטלים אל עבר תחומי הגטו — מה כל אלה לעומת ימי האימים שבאו לאחר מכן.

קיץ 1942. על היודנראט הוטל לספק מכסת אנשים לידי הגרמנים על מנת להמיתם. אף השטן לא מסוגל היה להמציא תעלול מחריד מזה. נקבע היום, נקבעה השעה. ואתה בן אדם, קום וקבע, מי יחיה ומי ימות. על זקני הקהילה נפל הפור. סבים וסבתות נפרדים מילדיהם, מנכדיהם וניניהם, ויוצאים לדרך. בתוך תוכו של בית הכנסת הם מתרכזים. מכאן ייצאו הם במכוניות משא אל עבר דרכם האחרונה. תמימים הם, מאמינים, כי במותם מצילים הם את צאצאיהם ואת שארית הקהילה כולה.

אולם טעה טעו. חדשים אחדים לאחר שהעיר התרוקנה מזקניה, הונף הגרזן מחדש. עם שחר הוקף הגטו. הפעם הולכים כולם צעירים וזקנים, אבות ואמהות, ילדים ותינוקות. קץ העולם הגיע. דלתות נפרצות, זגוגיות החלונות מתנפצות, שאגות חזירי אדם, המתפרצים כזאבי טרף אל דירות בני אדם השקועים בשנתם, שברי כלים בכל אשר תביט. אנשים מתלבשים בחפזון, אלמים, קפואים, המומים עד לידי שתוק. במרחק של פסיעה רואה אתה אב, אם, אח, אחות הנדחפים ויוצאים. מבקש אתה לבכות, אולם יודע הנך, כי אם הפץ חיים אתה, העלם בתוך תוכה של האדמה, ואל תראה.

וכאשר חלפה, עברה הסערה, ואתה נשארת בחיים, ידעת כי למעלה משלושת אלפים יהודים הוצאו מכאן במשך יומיים, ואך כפשע בינך ובינם. ואקציה רודפת אקציה. ותמיד נשאר מישהו, ותמיד נעלמים רבים, רבים. עד כי במחצית 1943, אין יותר גטו, אין יותר יהודים, אין יותר אקציות...

שרידי הקהילה עוד נאבקים על חייהם במחנה אשר בקרבת העיר. בוקר, בוקר יוצאים הם אל מחצבות האבן אשר מחוץ לעיר. תו המות על פניהם. יודעים המה, כי גורלם נחרץ. מעטים נותרו, משפחותיהם אבדו ואף ימיהם ספורים.

ואמנם ספורים היו. עד מהרה אף שארית קטנה זו הובלה אל הבורות הארוכים והעמוקים אשר הוכנו מבעוד מועד.

פסקו החיים!

ובבוא היום, כאשר שוחררה העיר, והתקבצו אליה השרידים האחרונים, והם מתי מעט, עמדו אלמים, כובשים יגונם בתוכם, ואף לבכות אינם יכולים. יבש מקור הדמעות.

עוד הספיקו לפקוד את קברות יקיריהם במרחבי השדות מסביב. בכל אשר תדרוך, שומע הנך זעקת המעונים, ויודע אתה, כי מנוחה לנפשך לא תמצא כאן יותר.

לא חלפו ימים רבים, והשארית כולה התקבצה ויצאה מכאן, מבית הקברות הענקי, ששמו סקאלאט.

עשרים וחמש שנים עברו מאז יצאתי משם. אי שם בעולם שוכנת היא עדיין, ובה בתים, רחובות, סמטאות, ובני אדם החיים, נושמים, אוהבים. האמנם נמים הם

את שנתם בלילות, ואינם מתחלחלים, בשעה שרוחות המתים הולמות באגרופיהן על דלתותיהם...

ועדיין מהרהר אני, בהקיץ ובחלום, בעיר ילדותי. ויודע אני גם יודע, כי בי נאמרו הדברים, עת כתב המשורר:

ואם־ישאל המלאך

בני נשמתך איה? —
„שוט בעולם, בקשנה, מלאכי!
יש בעולם כפר שאנן, מקף חומת יערים,
ולכפר רקיע תכלת, בלי מצרים רקיע,
ולרקיע התכלת בת־יחידה באמצע:
עב יחידה, לבנה וקטנה.
ובצהרי יום קיץ בדד שחק־שם ילד,
ילד עזוב לנפשו, רך ויחיד וחולם —
ואני הוא הילד, מלאכי.

(דברים בטכס הנצחת קהילת סקאלאט, בבית הספר ע"ש יעקב קרול בפתח־תקוה, בכ"ב בטבת תשכ"ח).

ילדי בית הספר העברי בסקאלאט בשנת 1937

סקאלאט בימי מלחמת העולם הראשונה

הרשימה המובאת כאן לקוחה מספרו של ש. אנ־סקי „חורבן גאליציה" בתרגומו של ציטרון. אנ־סקי „בעל הדיבוק" ביקר בשנות מלחמת העולם הראשונה בישובים יהודיים באיזור החזית ואירגן עזרה לקרבנות המלחמה. את רשמיו מן השמות, שעשתה המלחמה ביהדות מזרח אירופה, תיאר בספרו. להלן קטע המתיחס לרשמי ביקורו בסקאלאט.

בשעה מאוחרת בלילה באתי לסקאלאט. בבית המלון היחיד שנמצא שם, היה חדר אחד, אבל הקור גדול בו כבחוץ.

הקיצותי משנתי כשאך עלה השחר. כאשר הוצאתי את ראשי מתחת שתי אדרות השער, שהייתי מכוסה בהן, ראיתי, כי בחדר על יד התנור עומדת אשה זקנה. בראותה כי הקיצותי, הניעה בידה כמרגעת אותי ותאמר:

— ישן, ישן! אני אחכה!

— מה לך? — שאלתיה בתמהון.

— יש לי דבר אליך. בדעתי, כי אחרי כן יבואו אליך אנשים מכל העיר ולא יהיה לך פנאי, לפיכך באתי לחכות עד אשר תקיץ משנתך. אני יושבת פה באכסניה.

כבר נודע מי ומה אני, והאשה השכימה לבוא בבקשתה. אף כי נתנה לי את הרשיון להאריך בשנתי, התחילה בכל זאת לדבר ולספר. היא אחת הגולות מוואלוטשיסק. היא היתה בעלת בית אמידה, עתה הגיעו לה ולילדיה ימים אין חפץ בהם. בעלת האכסניה קרובה לה קרבת משפחה ופנתה לה קרן זוית בביתה. בשכר זה צריכים היא וילדיה לעבוד כל עבודת פרך. ולא עוד אלא שעליה לחנוף לבעלת הבית ולשית לה בחלקות, וחלילה לה לאשה להתאונן באזניה. כמה נשאו וסבלו היא וילדיה גם רעב, גם קור במשך שמונה עשר חדשים, שהיא יושבת פה בסקאלאט בבית קרובתה! ילדיה, שתי נערות שהגיעו לפרקן, שתיהן יפות ובעלות כשרונות, ישבו כל השנה בבית מחוסרות נעלים. עתה נתנו להן מאת הועד שמונה עשר רובלים לנעלים. אבל מה אפשר לעשות בשמונה עשר רובלים, ומלבד נעלים הלא יש צורך גם בשמלה.

והאשה כבר יודעת, כי הבאתי חבילה של שמיכות, והרי היא מבקשת ממני, כי אתן שמיכות לה ולבנותיה.

...עוד מלתה על לשונה, והנה עוד אשה אחת באה. היא לבושה בגדי אשה אמידה, ומכיס שמלתה מבצבץ שעון זהב, ובשיחותה היא אומרת, כי רק השעון הזה נשאר לה מכל עושרה מלפנים. אתה יחד נכנס איש צעיר, חבר לועד העזרה המקומי. האשה באה אלי בבקשה אחת: בנה, בן יחיד, עלם מצוין בכשרונותיו, גמר

חוק למוד כדי שעור חמש מחלקות של גימנסיה. זה כשתי שנים הוא הולך בטל ומה יהיה בסופו? לפיכך היא מבקשת מאת הועד, כי ישכור לו מורה, שיכינהו אל האוניברסיטה.

בנך יכול להשיג שעורי הוראה טובים ולהשתכר. — מפסיק אותה חבר הועד בדבורה.

שעורי הוראה? — קראה האשה מתוך הרגשת עלבון — בני איננו ממשפחה כזו, שיתרצה לעסוק בהוראה לשעות.

...רב העיירה בא לברכנו בשלום. הוא נכנס כניסה חרישית בחיוך של יראת שמים. פתח דבריו היה שבח ותהלה לליבי הטוב, אחרי כן הביא מאמר חז״ל ויבאר לי על פי סוד, כי שלושים ושניים הרובל, שנותן לו הועד בכל חדש, אינם מספיקים לפרנסתו ולפרנסת ששת בני ביתו והוא מבקש הוספה.

אחרי הרב בא יהודי שפל הקומה, ובעל עינים קטנות ודוקרות ומפיצות רוגז. הוא נכנס בזהירות, סוגר את הדלת, מסתכל לצדדין ומתחיל לדבר בקול נמוך ומתוך סערת רוח. הוא אינו מבקש ממני כלום. הוא בא אלי לפקוח את עיני ולהודיעני, כי כל אותה העזרה שאנו נותנים לתושבים אין לה שום ממשות, ולא עוד אלא שהיא מביאה נזק. היחידים הזקוקים לעזרה הנם רק האלמנות והיתומים. לצרכיהם די סך של אלף רובל לחודש, ויתר חמשה עשר אלף הרובלים לחודש מניחים על קרן הצבי ומאבדים לריק...

— אין אני אומר חלילה, כי הועד מועל בכסף — אמר בשפה רפה — אבל הלא תבין כי מסביב לקדרה שמנה נעשות שמנות הידים... יד כל אדם בו...

— ומה צריך לעשות? — שאלתיו.

— מה? קרא בחום — לא כסף! אתם עשיתם את כולנו לקבצנים ופושטי יד! מוטב שתשתדלו, כי ירשו לנו לשוב לביתנו לפודוואלוטשיסק ושם נתיצב בעצמנו על רגלינו, ונשוב ונהיה אנשים.

...אחריו באו אלי אחדים מחברי הועד. אל הועד נכנסים אחדים מבעלי הבתים המקומיים ומן הגולים. הבאים אלי היו רק באי־כח הגולים. כבר נודע לי מפי הומלסקי, כי היחסים שבין שני חלקי הועד אינם יחסי שלום. על פי הדברים המעטים הראשונים הכרתי, כי חברי הועד מתוך הגולים מתיחסים בבוז עמוק אל החברים המקומיים. פודוואלוטשיסק (הגולים הם ברובם הגדול מעיר זו) היתה מאז ומעולם עיר של „אנשים חשובים״, בעוד שסקאלאט נחשבה תמיד „לעיר של קבצנים״. עתה נהפך הגלגל, ואנשי פודוואלוטשיסק מוכרחים להיות נתונים לחסדם של אנשי סקאלאט. אנשי סקאלאט אינם יכולים לסבול מה שנותן הועד את עזרתו ביחוד לגולים, ולתושבי המקום הוא קוצב רק איזו מאות רובלים. ובאותה שעה הם משתדלים בכל כוחם, כי לא ירשו לגולים לשוב לביתם לפודוואלוטשיסק, ולא נפלא הדבר. בכל חודש נשאר בעיר למעלה משני אלפים רובל דמי דירה שמקבלים מאת הגולים, מלבד הכנסות אחרות שהם מכניסים.

מספר היהודים תושבי המקום עולה בסך הכל לשלושת אלפים נפש. מהם נחשבים 1053 לעניים. חלק מהם, 534 נפש, הם נזוקי מלחמה, ויש להם הזכות לקבל תמיכה.

הם מקבלים עזרה מאת אגודת הזימסטבות. גולים, ורובם מפודוולוטשיסק, נמצאים פה במספר 1893 נפשות. מהם מקבלים עזרה 1781. הקצבה לחדש ינואר עולה 16,209 רובל. 14,400 לטובת הגולים, 900 לטובת נצרכי סקאלאט, ו־900 רובל בשביל היהודים תושבי הכפרים אשר מסביב.

... אני משתמש בפנאי שלי לבקר את מעונות הגולים ולהתבונן על העיר. הבנין היחיד והגדול ביותר שבו מצטינת העיר, הוא בית הכנסת הבנוי לבנים. אומרים כי את האבן הראשונה ביסוד בית הכנסת הניח ר׳ לוי יצחק הברדיטשובי. כן מספרים כי את בית הכנסת ביקר הגר צדק.

בגשתו אל בית הכנסת התיצב על ארבעתיו ונכנס דרך זחילה אל בית הכנסת, ויגש אל ארון הקודש על פני הספסלים. כששאלו אותו, מפני מה הוא הולך ככה, ענה: על הרצפה הזאת עמדו אנשים כל כך גדולים וקדושים, ואין אני ראוי לעמוד במקום, שדרכה בו כף רגלם.

עתה נרמסת רצפת בית הכנסת ברגלי הגולים. יושבים צפופים ודחוקים בבית הכנסת בכל פנה, הם וארגזיהם וצרורותיהם ומטותיהם כבבית הנתיבות בשעת מנוסת בהלה.

... בקרתי הרבה מחנות של גולים. ביחוד עשתה עלי רושם דירה אחת. חדר גדול, אחד מקירותיו מוטה למחצה, וישנם בו חורים גדולים המכוסים בבגדים קרועים. הקירות עטויים כפור. בחדר זה שכנו אשה יולדת וחולים אחדים. אחרי כן בא אלי למעוני, בעלה של היולדת, חיט. הוא דרש, כי יתנו לו לחם משנה, וכי יוסיפו על מדת העצים והחלב העולים בחלקו. מלאתי את בקשתו וגם נתתי לו שלושה רובלים במזומן.

... בערב כבר בא מר הומלסקי, היתה ישיבת הועד. כשקרא הומלסקי את רשימת התקציב, שלפיו נקבע לטובת הנצרכים המקומיים רק תשע מאות רובל, התנשאו חברי הועד המקומיים והודיעו, כי אינם מסכימים לדבר.

— אצלנו נרשמו 534 עניים שסבלו מהמלחמה. לנו מגיע שליש, ולכל הפחות רבע מסכום הכסף שנקצב, מה שעולה לארבעת אלפים רובל.

על זה ענה הומלסקי:

— הועד הקיובי קצב עזרה לגולים. עניים פשוטים, ואפילו נגועי מלחמה, כאלה שנשארו יושבים במקומם, יש לנו ברוסיה במספר מיליונים, ואין יד הועד משגת לבוא לעזרתם. לטובתם צריכות לדאוג הקהילות המקומיות.

— כיצד אתה משוה את הקהילות שברוסיה לאלה שלנו?

לשמע הדברים האלה התקצף הומלסקי וקרא:

— למי אתם מספרים את מעשיותיכם? כלום אין אני יודע את מצבה של סקאלאט? יודע אני, כי ישנם אצלכם אנשים שבימי המלחמה עשו עושר. העיר הרויחה הרבה ויש ביכולתה לכלכל את עניי המקום. אפשר כי גם תשע מאות הרובל שהקצבתי היו אך למותר.

— מי אמר לך, כי העיר נתעשרה? אין זו אלא דבת שוא שהוציאו הפודוואלו־טשיסקים! בכל צרה עינם! — קרא אחד המקומיים בחום!

... החלטתי להוסיף עוד שני אלפים רובל לטובת עניי המקום.

הדסה כץ

עיירתי סקאלאט

עז רצוני להחיות ברשימה זו את סמטת עלומי, ולבכות את ערש ילדותי בבית אבא, ממנו שאבתי את כוחות גידולי, בית — אשר זכרו לא ימוש מליבי. יש בכוחו של הזמן לרפאות, אבל לא לעקור שורשים, שהשתרשו עמוק בנפשי. במידה שירחק הזמן, יעמיקו זוועות התקופה וידריכו את מנוחתנו.

ברצוני לספר על דברים, שאפינו את חיי העיירה שלנו. עיירתנו סקאלאט לא היתה רק עיר של יהודים. אוכלוסיה נוצרית גדולה היתה בה, אשר הצירה את צעדינו בחיי היום יום, והקשתה על חיינו. בתוך האוכלוסיה המעורבת, העוינת ליהודים, גדלנו אנו, ילדי היהודים והנוער המתבגר.

ראשית התבגרותנו, במסגרת הפעילות בתנועות הנוער הציוניות. מרדנו במוסכמות, בשיגרה, מרדנו בהורים, אשר לא עודדו התקרבותנו לרעיון הציוני. בן בריתנו — בית הספר העברי, אשר הורה לנו, לנוער השואף לעלות לארץ־ישראל את ראשיתה של הדרך. למדנו את השפה העברית ואת ספרותה.

בין כתלי מועדוני הנוער הציוני, אשר שהותנו בתוכם היתה אסורה על־ידי הורינו, רקמנו בסתר את חלום ההגשמה הציונית. התקבצותנו כאן ביטאה את סלידתנו מבית הספר הכללי, שם הרגשנו היטב מי אנו, ועד כמה לא רצויים אנחנו בקרב האוכלוסיה הנוצרית. זאת היתה ראשיתה של הטרגדיה האנושית הגדולה אשר לא הובנה על ידינו כל צרכה. בין המיליונים המושמדים נמחקו גם יהודי סקאלאט.

חוויה אחרת הזכורה לי מבעד למרחקי הזמן, חוויה גדולה לכל יהודי סקאלאט — ביקור הרבי בעירנו. ערב חג השבועות, מדי שנה בשנה, היה מבקר בעירנו הרבי מהוסיאטין. העיר צהלה לקראת בואו. היתה זו קרן אור בחיי היום־יום הקודרים. שמחת חיים עמוקה התמזגה באפרוריות מלחמת הקיום. הלב כמה וערג לזכות בברכתו, בעידודו ובעצתו.

ההתלהבות החסידית היתה קרובה ללבנו. אף אנו שילבנו אותה בפעילותנו היום־יומית למען האידיאלים החדשים אשר מילאו את ישותנו, אידיאל העליה וההגשמה.

ומכאן, לארגוני הנוער הציוני בעירנו. ביטויה של הפעילות הציונית היוו הקרנות — הקרן הקימת לישראל וקרן היסוד, וכן רעיון הגשמת הציונות בארץ־ישראל. כל המפלגות הציוניות: „בית״ר״, „ציונים כלליים״, „מזרחי״, „התאחדות״,

נתנו את חלקם בפעילות הזאת. כל אחת בדרכה היא, ולנגד עיני כולם מטרה משותפת אחת — בנין ארץ ישראל.

ב„התאחדות" — אליה היתה מסונפת הסתדרות „גורדוניה" החלוצית, פעלתי אני, ולה הקדשתי את מיטב מרצי. בהסתדרות „גורדוניה" התחנכו רבים מילדי סקאלאט, ובה מצאו ענין ותוכן רב. הנוער בא ל„גורדוניה" מכל השכבות. מצאנו בקרבו אוזן קשבת. רבים, אשר ילדותם התאכזרה להם, מצאו בפעילות התנועתית פיצוי על סבלם ומקור לחדוות היצירה.

ברור היה לנו, כי בלי העמקת התודעה התנועתית, לא נגשים רעיונותינו. ארגנו מושבות קיץ, ערכנו מפגשים, אליהם היינו בורחים בכל הזדמנות. נזקקנו להרבה אומץ להגשמת דרכינו. הסביבה לא תמיד הבינה לרוחנו ולשאיפותינו. נערים יהודיים מבתים זעיר בורגניים יוצאים להכשרה חקלאית, ושואפים להיות עובדי אדמה בארץ־ישראל, הרי זוהי מהפכה שהורינו לא היו מסוגלים להבינה.

הדסה כץ בקרב חניכיה מתנועת „גורדוניה"

בסביבות סקאלאט אירגנו חוות הכשרה. גם אל מקומות יותר מרוחקים הגענו לצרכי ההכשרה. נאבקנו ויכולנו. מורשה זו הנחלנו לבנינו, העומדים על משמר חרות המולדת עד עצם היום הזה.

יהיו נא דברי אלה נר זיכרון להורי, אחי ואחיותי, ולכל יהודי סקאלאט, שצעדו בנתיב היסורים והיגון, מושפלים ומדוכאים.

מעלה אני בזכרוני בסלידת נפש את אלה אשר ברצותם להציל את חייהם, הובילו למות את יקיריהם, ועזרו לרוצחים הנאצים במלאכתם המתועבת.

לא אשכח את בית אבי, את נרות השבת של אמי, ואת פניה שטופי הדמעות, בשפכה את מר ליבה בתפילות ותחינות.

קבוצה ראשונה, דוברת עברית, בסקאלאט

משה מרדר

חלוצי סקאלאט בהתישבות החקלאית

רק מעטים מבני עירנו עלו ארצה כחלוצים, במגמה לחיות בה כעובדי אדמה במסגרת ההתישבות הקיבוצית, המושבית או הפרטית. על כן, אפילו ברשימה קטנה זו, אוכל להזכיר כמעט את כל אלה שזכו לחיות חיים אלו. חלקם ניסו, ואחרים ממשיכים עד היום הזה.

הנוער היהודי בעירנו היה נוער נפלא, תוסס, ער, וחדור הכרה ציונית עמוקה. הוא היה מאורגן במפלגות והסתדרויות נוער. כל אחד לפי השקפת עולמו.

לנוער הזה היו הנתונים, לא רק לעבוד למען ארץ ישראל (איסוף כספים ועוד), אלא גם להגשים את חלומם הם. לא פעם שאלתי את עצמי: למה כל־כך מעטים היו אלה, שהיה בהם העוז להצטרף למחנה הגדול של התנועה החלוצית, וכה רבים נשארו שם על מנת להתיסר בגיהנום הנורא?

רק תשובה אחת בפי לתופעה הזאת: לו היתה מתגלה בקירבנו אישיות בעלת־סמכות והשפעה, אשר היה בכוחה לעורר את הנוער, לזעוק זעקת אדירים — „הבה ונתבונן במציאות חיינו, הם ללא תכלית, קוּמו ונעלה ארצה, נגשים בעצמנו את אשר אנו מטיפים לאחרים!" בטוחני, כי רבים היו מצטרפים למחנה החלוצי, עולים ארצה למרות הקשיים ואבני הנגף.

רעיון ההגשמה החלוצית הגיע לידי ביטוי ממשי בעירנו בשנת 1925. התארגנה אז חבורה שלמה מבין חברי „התאחדות", אשר החליטו לצאת להכשרה חקלאית. בגמר העונה החקלאית, חזרו לעירם במגמה לעלות לארץ־ישראל, אלא שהדבר לא נתאפשר להם מתוך כל מיני סיבות. המשבר הגדול, הגבלת העליה מטעם הממשלה המנדטורית, חוסר מוחלט של סרטיפיקטים. דרוש היה אורך רוח, סבלנות רבה, על מנת לחכות לפעמים שנים, עד בוא העליה.

עד כמה שזכור לי, רק אחד מכל החבורה הזאת עלה ארצה כחלוץ, והוא הראשון מעירנו. זה היה אחי, ישראל ז"ל. אחרי נדודים של חדשים וסבל רב בדרכים, תוך טלטולים על־פני ארצות רבות, הצליח להגיע עם עוד חברים רבים מעיירות שבגליציה, אשר היו מאורגנים כפלוגה חלוצית, והתישבו במקום ארעי בבנימינה. ושוב בגלל המשבר הגדול בארץ, החזיקו מעמד במקום שנים מעטות, ובאין סיכוי להתישבות קבע נאלצים היו להתפזר. אחי הלך ללמוד בבית־הספר לאמנות „בצלאל".

בערך באותו הזמן הגיעו ארצה שתי האחיות גרינפלד. שתיהן קשרו את גורלן בחקלאות ובחיי כפר, והצטרפו למפעל „התישבות האלף". התישבו בכפר ביל"ו.

האחות הגדולה, סלקה ז"ל חייתה ועבדה בכפר עד סוף ימיה. השניה, ברונקה, ממשיכה בחיי הכפר עד היום הזה.

אחרי הפסקה של כמה שנים הגיע תורם של בוגרי „גורדוניה" ו„התאחדות". היו אלה שנים של הכשרה חקלאית ממושכת, וציפיה ארוכה לעליה. הראשונה — מלכה הכט. צעדיה הראשונים בארץ בקבוצת „שחריה" במגדל. יותר מאוחר, בקיבוץ מזרע בעמק יזרעאל. כעת תושבת חיפה.

בשנת 1932 עלתה ארצה הדסה כץ. דרכה היתה ברורה לה. הצטרפה לראשוני חולדה, ותפקידה היה לקבל את פני הבאים אחריה. הדסה ממשיכה, יחד עם בתה, בניה ונכדיה הרבים, בכבוד ובנחת עד היום בקבוצת חולדה.

משה מרדר בקרב השכבה הבוגרת בתנועת „גורדוניה"

שרה שפצירר, אחרי הכשרה ממושכת, ציפיה רבה וסבלנות ללא גבול, עלתה ארצה. הצטרפה לקבוצת קרית ענבים. הקימה שם את ביתה עד היום הזה.

באותו זמן עלה ארצה חברנו יצחק טלר. הצטרף לקבוצת קרית־ענבים, היה חבר בה תקופת מה. מסיבות שונות עזב, ועבר למקום אחר.

בתחילת 1935 עלו ובאו ארצה צילה ברנזון וכותב שורות אלו, והצטרפו אל קבוצת חולדה.

זמן קצר אחרי זה הגיעו ארצה דבורה לנדסמן ז"ל ולאהק'ה רצנשטין. שתי הבנות הצעירות והנחמדות נכנסו לפי דרישת ההנהגה לבית הספר החקלאי „עיינות", בהנהלתה של עדה מימון. בגמר לימודיהן הצטרפה דבורה לקבוצת רמת דוד, והיתה

שם פעילה בהרבה שטחים. לאהק׳ה הצטרפה לקרית ענבים. שם חיתה שנים רבות. היום תושבת ירושלים.

שמואל וויסלברג (חרמוני) וחברתו ציפורה קצ׳ור, עלו ארצה, והצטרפו אל קבוצת חניתה, בראשית עליתה על הקרקע. שמואל התנדב להגנה, ובקרב על הרי הגלבוע עם צבא קאוקג׳י נפל חלל על הגנת המולדת. רעיתו ציפורה הקימה לעצמה משק חקלאי קטן באבן יהודה. בשנים האחרונות מתמסרת לאמנות הציור. רבים ביקרו ונהנו מתערוכתה הגדולה לפני שנתיים.

צבי חרמוני, אחיו של שמואליק, עלה ארצה דרך „הסתדרות הנוער הציוני" (יחידי מתנועה זו). חבר קבוצת „אושה".

העליה הזאת היתה רצופה. בהבדלי זמן קצרים באו בזה אחר זה: פנחס בלבט (היום דגני), חנה נוימן וברטה קליינר. פנחס דגני חבר קבוצת רמת דוד. פעיל בתחומים שונים. בשנים האחרונות עוסק בעניני חנוך. חנה נוימן הצטרפה לקבוצת דגניה א׳, אולם מפאת תנאי האקלים הקשים של עמק הירדן, נאלצה לעבור למרכז הארץ. היום תושבת תל־אביב.

ברטה קליינר שהתה זמן מה בחולדה. עבדה בבן־שמן, ואחר כך עברה למושב עטרות בסביבות ירושלים. הנקודה נכבשה על ידי הליגיונרים הירדניים במלחמת העצמאות. אנשי המקום התלכדו מחדש, ויסדו את „בני עטרות", שם ממשיכה היא לחיות ולעבוד עם משפחתה עד היום הזה.

כן נמצאים בארץ חברים שבאו בתקופות שונות, וקשרו את חייהם בחקלאות ובהתישבות.

יהודה אורן, אחיה של לאהק׳ה ישראלי, הגיע ארצה מוינה, ומאז חבר פעיל במשק שדה נחום בעמק בית שאן. שרה אקסלרד, אף היא בקבוצת שדה נחום, וכן דב אנגל, שנמצא במשק עין שמר.

כל אלה הגיעו ארצה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה. עם גמר המלחמה הגיעו שרידי הניצולים, וחלק מהם פנה להתישבות העובדת.

מרדכי ויסמן ואחותו יוכבד שריד (שימו לב לשם הסמלי!), שניהם אנשי מסורת ודת. בני ידלי שוחט (מי לא זוכר?) בנו את ביתם בקבוצת יבנה, והקימו משפחות. מן הפעילים בחיי הקיבוץ.

יעקב ז׳ארקובר ז״ל בא אלי יום אחד לבקרני בחולדה. ביקש לקבל עצה ממני. „אני רוצה להיות איכר" — אמר. הציעו לו לרכוש משק במושב אביגדור. ברכתיו על כוונותיו, ועודדתי אותו לקבל את ההצעה. וכן עשה. עבד את משקו יחד עם אשתו ובעזרת ילדיו. בשנים האחרונות התאכזר לו הגורל המר. המחלה ריתקה אותו למיטתו זמן רב. לפני זמן קצר נפטר.

ישראל ואלאך הגר בתחילה לדרום אמריקה, משם עלה ארצה, והתיישב בכפר ארגנטינה. היום תושב ראשון לציון.

גרשון רצנשטיין (תרשיש) הצטרף לקבוצת מעלה החמישה, ומשם עבר למושב כפר ורבורג. משמש בתפקיד מרכז המשק של הכפר עד היום.

בסך הכל תרומה קטנה, אבל לא דלה.

אליעזר רוזנשטוק

בית הכנסת הגדול בסקאלאט

קשה לי מאד לקבוע את מועד יסודו של בית הכנסת הגדול בסקאלאט. על כל פנים ידוע, כי במאה ה־17 שוקם המבצר הסקאלאטאי והחומות סביב לו, וכן הונח היסוד לרחבת השוק על־ידי הנסיכה הליטאית מריה שציפיונובה. בית הכנסת הגדול והכנסיה הקתולית מוזכרים באותה תקופה, והם עמדו באותו המקום הזכור לכל אחד מאתנו. העובדה כי בית הכנסת הגדול שכן במרחק לא רב מהכנסיה יכולה ללמד על זכויות היתר מהן נהנו יהודי סקאלאט, כי הרי בתקופה קדומה זו לא הותר ליהודים לבנות את בתי הכנסת שלהם בקרבת הכנסיות הקתוליות. מקומו של בית הכנסת בתחום העיר המוגנת והמוקפת חומה ומבצר, מבססת את ההנחה על מצבם הטוב של יהודי סקאלאט במאה ה־17. באיזור זה, סביב בית הכנסת, גרו מרבית יהודי העיר.

קשה לי לאמר דבר על מראה בית הכנסת הישן, כי הרי בימינו לא נשאר זכר מבית הכנסת הזה. אחרי השריפה הגדולה, בסוף המאה ה־19 אשר כלתה חלק מן העיר סקאלאט, נבנה הבנין החדש של בית הכנסת הגדול המוכר לכולנו.

לפי מסורת עתיקת יומין, שרווחה בין זקני החסידים בסקאלאט, עבר הבעל שם טוב, בכבודו ובעצמו, לפני העמוד בבית הכנסת הזה. במשך דורות רבים נחשבה על כן התפילה לפני העמוד בבית הכנסת הזה לכבוד גדול.

כפי שכבר צינתי, כלתה שריפת ענק בסוף המאה ה־19 את איזור השוק, ובין השאר עלו בלהבות בית הכנסת הגדול והכנסיה הקתולית. את בנין הכנסיה החדשה הפקידו הפולנים בידי אחד הארכיטקטים הידועים באותם הימים. ואם זכרוני לא מטעני, היה שמו טרנובסקי. איש זה התפרסם בכנסיות המפורסמות שבנה. בין השאר תכנן את הכנסיה על שם אלישבע הקדושה בלבוב והכנסיה הפרפילנית בטרנופול. ומענין, את הארכיטקט הקתולי הזה הפקידו היהודים, אחרי השריפה הגדולה, על בנין בית הכנסת החדש.

טרנובסקי בנה את בית הכנסת בסגנון גוטי־כנסיתי, אלא שבמקום הצלב עצב את חלקו העליון של הבנין בצורת האות T הלטינית. בחלקו התחתון של הבנין הוסיף שורה של מבנים, ששמשו עזרת נשים ובית כנסת לבעלי מלאכה. בדרך זאת הרחיק ביותר שאת את הדמיון בין בית הכנסת והכנסיה.

את פנים בית הכנסת עטר הצייר סאק. מוצאו מסלוניקי. משם ברח בנעוריו, נדד הרבה, ולבסוף התישב בפודבולוציסק. נכדו היה הצלם הידוע בסקאלאט, ברייר.

בתקופה מאוחרת יותר, בשנות השלושים, והוא כבר זקן מופלג, בן 82, חדש הצייר סאק את עטוריו בבית הכנסת, שהצטינו בחן רב.
פרט ם נוספים על בית הכנסת הגדול שלנו, לא ידועים לי.

אם-יש את-נפשך לדעת

אש־יש את־נפשך לדעת את־המעין
ממנו שאבו אחיך המומתים
בימי הרעה עז כזה, תעצומות נפש,
צאת שמחים לקראת מות, לפשט את־הצואר
אל־כל־מאכלת מרוטה, אל־כל־קרדם נטוי,
לעלות על־המוקד, לקפץ אל־המדורה,
וב„אחד" למות מות קדושים —

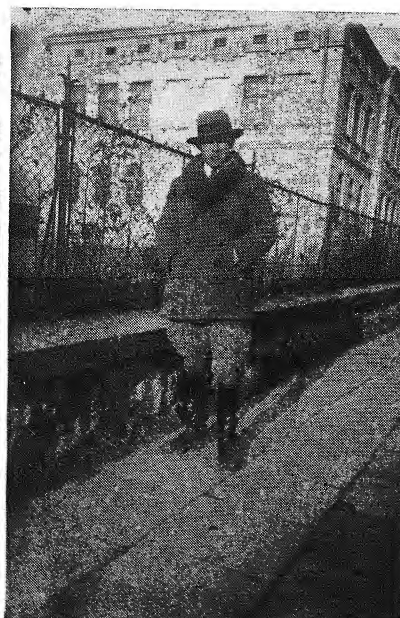
אם־יש את־נפשך לדעת את־המעין
ממנו שאבו אחיך המדכאים
בין מצרי שאול ומצוקות שחת, בין עקרבים —
תנחומות אל, בטחון, עצמה, ארך רוח
וכח ברזל לשאת יד כל־עמל, שכם
הנטוי לסבל חיי סחי ומאס, לסבל
בלי קץ, בלי גבול, בלי אחרית —

... הוי, אח נענה! אם לא תדע לך כל אלה —
אל בית המדרש סור, הישן והנושן.

ח. נ. ביאליק

ברחובות סקאלאט

מוניו (חיים) דיקשטיין

תנועת בית״ר בסקאלאט

תנועת בית״ר בסקאלאט נוסדה בשנת 1930 או 1931, על כל פנים בתקופה מאוחרת למדי, מכיון שהנוער בסקאלאט היה כבר „תפוס״ על ידי תנועות אחרות שקדמו לבית״ר, כגון „גורדוניה״, „הנוער הציוני״ ו„בני עקיבא״.

מיסדי בית״ר בסקאלאט היו לפי דרגותיהם: המפקד — יעקב ז׳רקובר ז״ל, סגן המפקד — מוניו דיקשטיין, המזכיר — איצ׳י הופמן, עזרא סמט היה חבר המפקדה וגם ספרן. אין זכרוני משיג את כולם, ויתכן ולא הזכרתי שמות חברים מרכזיים.

בימיה הראשונים של התנועה נשכרה דירה ששמשה כמועדון, בסמטה שהוליכה אל בית הרב המקומי. מיד עם הפתח המועדון זרמו אליו עשרות נערים ונערות. אלי! האם נשאר עדיין נוער פנוי בסקאלאט?״ הסתבר שחלק מהם באו מארגונים אחרים, וחלק אחר בא לאחר ששמע „מלים חיות״ על שאיפתו של בית״ר — הקמת מדינת ישראל לאלתר, ולא הסיסמאות: „דונם ועוד דונם״, או „בית דו־לאומי״. תנועת בית״ר התחילה להתפתח בצעדי ענק, והפכה עד מהרה לגורם חשוב בעיר.

הפעילות הפנימית התבטאה בלמוד תולדות עם ישראל ותולדות הציונות, וכן תרגלנו עצמנו בתרגילים צבאיים. בית״ר הטיפה את רעיון הקמת מדינת ישראל, בימינו אנו.

לשמחתנו הרעיון התגשם. הסיסמה: „ללמד בני יהודה קשת״ לא היתה לשוא, ורק חבל שראש בית״ר לא זכה לראות את התגשמות תורתו.

חיל ורעדה אוחזים בי, עת אני נזכר בנוער הבית״רי, ובנוער הסקאלאטאי בכלל, בריאים בגופם וברוחם, שנעקרו מאומתנו במיתות משונות.

יהי זכרם ברוך!

טונקה פיקהולץ

חסידי הוסיאטין בסקאלאט

אף על פי שקטנה היתה עיירתנו, היו בה חסידים הרבה, מחולקים לפי חצרות האדמו״רים; חסידי הוסיאטין, חסידי צ׳ורטקוב, חסידי ויז׳ניץ ועוד. האדמו״ר המפורסם ביותר בעירנו היה הרבי מהוסיאטין. ואמנם היו לו בסקאלאט מעריצים הרבה.

בזכות אבי, שהיה אחד מחסידי הרבי מהוסיאטין, שמורים עמי זכרונות ורשמים מההוי החסידי באותם הימים.

יהודי אמיד בסקאלאט, יוסף מילגרום, בעל תחנות קמח, ומעריץ גדול של הרבי מהוסיאטין, נהג לארח בביתו את הרבי. מילגרום התגורר בבית גדול, בקצה העיר. הבית גבל בגן, שאדמתו משופעת ויוצרת מעין מדרון טבעי. בקצה הגן הקים יוסף מילגרום צריף עץ — „שלס״. מאחורי ה„שלס״ השתרעו שדות מרעה, וזרמו מימי הנחל.

מחיצה פנימית חלקה את ה„שלס״ לשני אגפים. באגף הקטן התפלל הרבי מהוסיאטין. בדרך כלל ישב כאן הרבי לבדו.

האגף השני כלל את האולם המרכזי בצריף, שדמה לחדר תפילה. שולחנות וספסלים סודרו מסביב לקירות. כמו כן התנוססה מעין מדרגה בצמוד לקיר, על מנת לאפשר לחסידים להתבונן בזיו פניו של הרבי בשעת התפילה.

הרבי היה מגיע לסקאלאט קרוב לחג השבועות ושוהה בעיר 6—8 שבועות. בדרך כלל היה מתגורר בוינה. בקורו הקבוע בסקאלאט קשור כנראה לעליתו על קבר אביו, שהיה קבור בהוסיאטין. בקורו בעיר הפך למאורע לכל היהודים בעיר. כולם יצאו לרחובות לקדם את פניו. משלחת של חסידים נבחרים יצאה במרכבות לקדם את פני הרבי מחוץ לעיר. לפני הבית, בו התגורר הרבי, הסתדרו חסידיו בשתי שורות, וקדמו פניו בברכת „שלום עליכם״ חגיגית. הספיק מבט של הרבי, כדי לשלהב את ההמונים, שהאמינו בקדושתו של האיש.

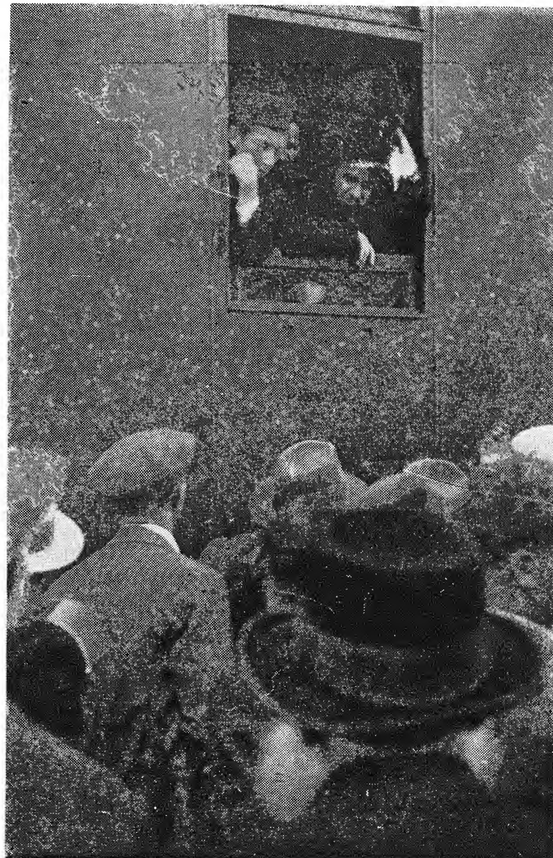
בתקופה זו זרמו מאות חסידים מכל קצוי פולין, ובמיוחד מגליציה אל סקאלאט. בתי המלון, האכסניות, ואפילו דירות פרטיות לא יכלו להכיל את כל האנשים, שהגיעו לכאן. העיר תססה חיים. בחצר ה„שלס״ רקדו ושרו המונים, ביחוד בימי חג ושבת.

את הרבי העריצו כקדוש, והעניקו לו כבוד מלכים. הרבי הצטיין בידיעותיו הרבות הן בעניני רפואה, והן בעניני חוק ומשפט. ליהודי הפשוט היתה כתובת, היה לו אל מי לפנות ולבקש עצה, בשעת הצורך, ובמיוחד בשעת מצוקה. הרבי נהג גם

להפנות חולים שהתדפקו על דלתותיו אל רופאים מפורסמים בדורו. קרה גם, שפולנים היו פונים אל הרבי ומבקשים ממנו עצה...

תקופת שהותו של הרבי בעיר שפרה זמנית את המצב הכלכלי. משפחות לא מעטות חכו ליום זה בכליון עיניים. אכסון האורחים בבתיהם, תרם תרומה חשובה לשפור מצבם הכלכלי. זכורים לי חסידים מז׳שוב וקרקוב, שהיו מתארחים בביתנו. עד השעות המאוחרות של הלילה היו הם מסובים יחד, מתוכחים בנושאים של אמונה ודת, וכן מרבים לספר על גדולתו של הרבי. הפגישה בין החסיד והרבי עתידה היתה להיות החויה המרכזית בחיי האיש המאמין.

הרבי מהוסיאטין עלה לארץ ישראל. בן 92 היה במותו. קברו, בבית העלמין הישן בטבריה.

חסידי הוסיאטין בסקאלאט

הרוסים „משחררים" את סקאלאט ב־1939

הפרק הבא לקוח מספרו של מר בנציון בנשלום „בסער ביום סופה" — הוצאת מסדה. המחבר, פליט ממערב פולין, נמלט מפני התקדמות הצבא הגרמני מזרחה בפרוץ מלחמת העולם השניה, ובדרך נדודיו עובר את סקאלאט.

סקאלאט. אני מעכב צעיר יהודי ושואלו, מה מצב הרוחות במקום. הוא מספר, כי בני סקאלאט חיים עוד במדת־מה חיים נורמליים. כמה פעמים נראו מטוסים בשמי העיירה, אך לא היו הפצצות. אלפי פליטים מתגוררים כבר בעיירה ובכפרי הסביבה, ומחנות פליטים חדשים מוסיפים לבוא יום יום. פלוגות החלוץ הגרמניות אינן רחוקות כל עיקר, ויש שהאזנים קולטות רעמי תותחים עמומים, אך לעת עתה שקט גמור במקום, וצבא רב חונה כאן. מצרכי מזון לא יחסרו, כי ברוכת־יה הסביבה, ושופעת כל טוב. הוא מיעץ גם לנו להשאר פה ולחכות עד שיתברר המצב „כבר הגעתם לגבול, — הוא מוסיף — לאן תברחו עוד"?

נאה העיירה. עשירת ירק היא ורבת חן. בתיה יפים, רחובותיה נקיים. בחוצותיה מתרוצצים אנשים ונשים וטף קבוצות־קבוצות, ותיכף אנו רואים, כי מלאה העיירה פליטים עד אפס מקום. אני פוגש פליטים רבים מעיר מגורי וגם הם מיעצים, כי אשאר אתם במקום נאה זה. אני מקבל דעתם והולך למשרד ה„סטרוסטה" לבקש רשות להשאר בעיירה. ה„סטרוסטה" איננו. בקושי עולה בידי להשיג ראיון אצל סגנו. אני מציע בקשתי. הוא מסתכל בי ורואה ללא ספק, כי רצוץ אני ומיוגע וכי קשה לי להמשיך נדוד. הוא בודק תעודותי, ושואל כל מיני שאלות, ומודיע לי לבסוף, כי איננו יכול להרשות לי להשאר בעיירה. אין מקום, כל הדירות מלאות. אני מספר, כי מצאתי מכרים, הרוצים לאכסנני, ושרגלי הפצועות זקוקות לטיפול רפואי, אך הוא בשלו: אי אפשר. אין מקום. הפליטים הפולנים מקבלים רשות ישיבה במשך רגעים אחדים, ואני יוצא בפחי נפש, כולי רותח מכעס. ובצאתי אני מחליט: אשאר בלי רשות!

החמה שוקעת וזיו דמדומים מתוק ועדין מציף את העיירה. אחד אחד נדלקים כוכבים בשמים. בא הערב, ערב יפה וחם של שלהי דקייטא. אני מטייל ברחובות המאפילים ונהנה מהמנוחה שכה השתוקקתי לה ושלא ידעתיה מיום פרוץ המלחמה. הלילה כובש רחוב אחרי רחוב. העיירה הולכת ולובשת אפלה. אין אורות בהתאם לפקודת ההאפלה. אחר כך אני יושב עם מכרי באכסניה ואנו מפליגים בשיחה. מכרי הגיעו לעיירה לפני ימים אחדים, ומיום בואם ישבו במנוחה יחסית. הם יכלו לשמוע

את שידורי הרדיו, בשעה שאני התרוצצתי רדוף פצצות יומם ולילה, יומם ולילה. הם מספרים לי, שהמצב הולך ומשתפר. הגרמנים הגיעו אמנם עד לבוב, אך שם נעצרו. לבוב מתגוננת בגבורה. ליד ורשה עזים הקרבות והקורבנות רבים. הגרמנים שולטים שלטון גמור באוירה של פולין, ואוירוניהם מפציצים את כל המדינה, אך כשנערכים ביבשה קרבות ממש, וחיל נפגש בחיל — נהדפים הגרמנים. עמדות הפולנים הולכות ומתחסנות. הולכת ונוצרת חזית ממש. דיביזיות פולניות רבות רוכזו במחוזות המזרחיים של המדינה, והתנגשות גדולה עתידה להתלקח שם. אנו יושבים ומדברים על המאורעות של הימים האחרונים ועל משפחותינו ששלחנון מעיר מגורינו טרם פרצה המלחמה, ואין אנו יודעים לאן הגיעו ואיה הן נמצאות כרגע. שותים תה, הלב מתמלא געגועים לימי השלווה שחלפו. מישהו מזכיר שמות של מכרים וחברים, שנהרגו או נשבו, ומביע תקוותו, כי לא בכדי נסבול ולא בכדי נשפך הדם: עמלק ימוגר והרשעה כליל תחלוף.

הרגעים חולפים. השעה מאוחרת. פורשים לישון. אני מקבל מיטה. מיטה! אחרי שעברו עלי לילות רבים ללא שינה נורמלית — מיטה ממש! בעזרת שני חברי לחדר, גם הם פליטים ממערב פולין, אני חולץ מרגלי הפצועות את המנעלים הקרועים, ואחרי שפשטתי את בגדי, שזה כעשרה ימים לא פשטתים, ושכבתי במיטה, עיני נעצמות ונגד רצוני אני נרדם מיד.

הקיצותי באישון לילה. משהו עוררני. אני שומע, שחברי לחדר משוחחים בלחש. אני חש תיכף, כי קרה דבר מה. בחדר — אפלה. בכל זאת אני רואה, שחברי עומדים ליד אחד הקירות, ואני שומע את לחשם. מה הם עושים שם? אני מאמץ עיני. כן. לא אטעה. ליד אחד מכתלי החדר עומדים שניהם, כשאוזניהם צמודות לכותל, עומדים ומקשיבים, ומתלחשים מזמן לזמן. אני קורא להם. הם ניגשים אל מיטתי ומוסרים לי בלחישה, כי קרה דבר, אך טרם ידעו מה. בחדר הסמוך מתגורר סרג׳נט פולני עם בני ביתו. לפני כמה רגעים התדפקה על פתח ביתו פלוגת אזעקה צבאית, שבאה לעוררו. לכן עומדים חברי ליד הקיר המשותף לחדרנו ולדירת הסרג׳נט ומקשיבים.

החלטנו, שיש קודם כל להתלבש. מתלבשים באפלה ושומעים, שבדירה הסמוכה מישהו מיבב חרש. אנו עושים אזנינו כאפרכסות ומקשיבים. הסרג׳נט אומר שלום לאשתו ואחרי כמה רגעים נשמעת הקשת דלת עמומה, המעידה, כי יצא איש הצבא את הבית. אנו שומעים את קול צעדיו בגינה וברחוב הישן. ומעבר לכותל מיבבת אשתו יבבה דקה. מה קרה? יש בהחלט להשיג אינפורמציה! אנו מתדפקים בכותל. היא נגשת. הכותל דק ושיחתנו מתנהלת בלי קושי. אנו שואלים: מה קרה? מה הבכי? לאן הובהל הסרג׳נט?״ זמן מה היא בוכה ולבסוף אנו שומעים: „נפלה, נפלה פולין... אין מנוס... הכל אבד... אין לאן לברוח... בא הקץ״... „אבל מה קרה?״ צועקים אנו נרגשים ונבהלים. היא שותקת כמה רגעים. אחר כך תלחש: „הרוסים עברו את הגבול״.

הרוסים עברו את הגבול! השמועה הממתנו. גם לאחר שנכרת החוזה בין גרמניה ורוסיה לא האמין איש, כי הרוסים יתקפו את הפולנים מהעורף. והנה בא הדבר!

כל אחד מבין, שהכל אבוד, שהצבא הפולני לא יחזיק מעמד בצבת זו, בין הפטיש הגרמני והסדן הרוסי, ומתעוררת השאלה: מה לעשות? לברוח? לאן לברוח? השעה — שתיים וחצי. בטרם יעלה עמוד השחר יהיו הרוסים בעיירה. מגיעים לכלל דעה, שאין לאן לברוח, ושאין טעם לבריחה ברגע זה, משום שהכל אבוד. יושבים בחדר האפל ומחכים לבוקר.

עם בוקר, העיירה מתעוררת לאט לאט מתרדמתה. אנו יוצאים לגינה, שכל פרחיה ועשביה רוחצים בטללי בוקר. הקדים משולהב כולו. הכוכבים האחרונים כבים אחד־אחד. רוח בוקר רעננה מאוושת בגנים הסמוכים. מה נאה העיירה בסות שחרה, כשכל בתיה ורחובותיה רחוצים למשעי בטל בקר רענן, המטפטף מכל הגגות ומכל העצים, וטרם הוסר מעליה צעיף הדמדומים הענוג, שאפרורית וורד משמשים בו בעירבוביה. דלתות וחלונות נפתחים ומשכימי קום נראים ברחובות. הידיעה על כניסת הרוסים מתפשטת במהירות הבזק. מתחילים להתקהל ולהתווכח. יש שמישהו מנסה להטיל ספק באמיתות הידיעה ולטעון להד"ם, אך הנה באים בני־אדם, ששמעו אמש ברדיו את הצהרתו של מולוטוב. „וחוזה אי ההתקפה שבין פולין ורוסיה — מה תהא עליו?" — שואלים. והתשובה היא: „מולוטוב הודיע, שהוא מבטל את החוזה הזה".

הבוקר אור. הרחובות מלאים, אנשים מתרוצצים מרחוב לרחוב. פתאום אנו שומעים קולות נפץ, הבאים זה אחר זה, זה אחר זה. חושבים, שקרב מתחולל בסביבות העיירה וממהרים להסתתר בגנים ובמרתפים. רגעי דממה. ושוב קולות נפץ. כעבור רגעים אחדים מתברר, שאין כל קרב. האספסוף התנפל על מחסני הצבא, המלאים בגדים ומצרכי מזון, והחילים שומרי המחסנים מיראים ברימוני יד את ההמונים תאבי השוד. אם כן — יוצאים מהמרתפים ומיתר המחבואים, מתקהלים בחוצות, מתפללים בלי סוף ומצפים.

בשמונה שעות בא מכר במרוצה ומגלה לנו בלחישה, כי יש אפשרות להימלט לפני כניסת הרוסים: הגבול הרומני פתוח ונשארו עוד מקומות פנויים בשני אוטובוסים. שיצאו בעוד רגעים אחדים לרומניה. האוטובוסים עומדים באחת הסימטאות הרחוקות מטבור העיירה, ואם נזדרז — נוכל עוד להשיג מקומות. אנו נוטלים צרורותינו ופונים ללכת אל הסימטא, אשר בה חונים האוטובוסים. הגענו בעוד מועד. עדיין יש מקום. אנו יושבים באוטובוסים ומצפים. הלב פועם: הבאמת נצליח להמלט? הבאמת נהיה בעוד שעתיים ברומניה? הנהגים סבורים, כי הדרך פנויה עדיין, וכי נצליח.

אך מדוע איננו נוסעים? רבע שעה ירדוף רבע שעה ואנו יושבים באוטובוס ומחכים. האוטובוסים מלאים. נתלקטו פולנים ויהודים, צעירים וזקנים, נשים ואנשים וגם ילדים. כולנו נרגשים. הנצליח? ולמה מחכים? אני יורד לברר את סיבת הדבר. מתברר, שהמשטרה מעכבת. כעשרה שוטרים נתכנסו ליד האוטובוס והם דורשים בכל תוקף, כי יפנו מקום גם להם. אם לא תתמלא דרישתם, לא ירשו לנו לנסוע. מפנים להם מקומות. האוטובוסים נתמלאו מפה לפה ואולי גם למעלה מזה, אך אין זזים מהמקום. המשטרה מצווה, כי נחכה עוד. השוטרים העלובים! אובדי עצות הם. אין הם יודעים מה יעשו. הם רוצים להימלט לרומניה, אך מפחדים

הם לברוח, כי נתפרדה החבילה ואין פקודה ואין מפקד ומנין להם לדעת, מה יעשו, מה מותר ומה אסור? ניסו להתקשר בטלפון עם מפקדת המשטרה שבעיר הגדולה הסמוכה, אך לא הצליחו, כי הקשר נותק. אובדי עצות עומדים הם ליד האוטובוסים, אינם מעיזים להצטרף אלינו ואינם מרשים, כי נסע בלעדיהם.

השוטרים! מה שונו פניהם ועמידתם במשך שעות מעטות! גם קומתם כאילו הונמכה. בגדי השרד שלהם נוצצים עדיין ומבריקים ועוד כלי זינם בידיהם, אך דלים ועלובים הם וכבר פנה כל זיום. בן יום אחד נתבלעה ונתנדפה אי שם חכמתם הרבה, אשר עמדה להם במשך שנים רבות. כמה השכילו נבונים אלה לראות כל חנות יהודית שבעליה נעלוה רגעים אחדים אחרי המועד שנקבע, ולא לראות את החנויות הפולניות הפתוחות חצי שעה ושלושת רבעי שעה אחרי שעבר המועד! כמה ידעו לכוון את השעה בימי מהומות ופרעות ולהופיע תמיד ברגע הנכון והמתאים, כדי שיספיקו עוד לאסור את המוכים! עתה הם סובבים את ה„ז'ידים", שאתמול בזו להם ורדפום, ומתייעצים אתם, כי ברגע זה נוטים הם להאמין, שה„ז'ידים" יודעים הכל.

פתאום מתמלא האויר טרטור אוירונים. ממהרים להתפזר ולהתחבא. טייסות אוירונים מופיעות בשמים ונעלמות חיש. הפעם הטרטור אינו דומה לטרטורים של המפציצים הגרמניים, ששמענוהו במשך ששה עשר יום מהבוקר עד הערב. הפעם הטרטור קליש יותר והאוירונים מהירים יותר. אנו מבינים מיד, שהאוירונים האלה רוסיים הם ושאינם מפציצים. הם מתרוצצים בשמי העיירה הלוך וחזור. ה„ציבילים" מסכינים חיש ואינם מתפעלים ואינם מתחבאים. אולם השוטרים רצים מדי פעם בפעם לגן הקרוב ומשתטחים שם בעשב או מתחת לשיחים ושבים מאובקים ומלוכלכים אחרי שנעלמו האוירונים. לבי, לשוטרים! כל גבורתם וכל אומץ לבם עזבום.

השעות עוברות ואנו יושבים באוטובוסים ומחכים. מתרגזים ומתרגשים, אך אין מועילים בכך כלום. השוטרים שולחים שליח אחרי שליח לכל מיני משרדים. השליחים הולכים ושבים והולכים שוב, ואנו — מחכים. צהרים. אחת. סוף־סוף החליטו השוטרים לנסוע. ידי הנהג אוחזות בהגה. המכוניות זזות. אולם ברגע הזה שב אחד השליחים שנשלח לסייר את הדרך, בה אמרנו להימלט, ומודיע, כי כל הדרכים כבר נכבשו ע"י הרוסים. יורדים מהאוטובוסים ומתחילים להתפזר. פקיד פולני מקלל את השוטרים קללות נמרצות, והם עומדים אבלים וחפויי ראש, שומעים חרפתם, ואינם משיבים דבר.

אחרי הצהרים. העיירה קודחת. כל החנויות ננעלו וכל הרחובות מלאים. הצבא הפולני יצא, הרוסי לא בא, אין בעיירה אף חיל אחד. האכרים האוקראניים מהכפרים הסמוכים באים לעיירה כשהם מצוידים בשקים ובמקלות. מתהלכים ברחובות ומסתכלים בכל, כשעיניהם מביעות שנאה וזעם. מישהו הפיץ שמועה, כי לא הרוסים יבואו, אלא הגרמנים, והשמועה עוברת מרחוב לרחוב. יהודים מתהלכים מודאגים ונבהלים. הנוער מדבר על הצורך להקים הגנה, כי אין לדעת מה יתרחש בלילה. מבטי האכרים, הסובבים בחוצות העיירה, אינם מנבאים טובות.

ליד בנין הדואר עומד פועל פולני ומספר, כי הגרמנים מתקרבים ובאים. הוא נשבע, כי ראה במו עיניו לפני שעתיים במרחק מה מהעיירה כמה טנקים גרמניים. שואלים אותו, אם איננו טועה, ושמא ראה טנקים רוסיים. לא, לא ! טנקים גרמניים ראה: דגל נאצי קטן התנוסס מעל לכל טנק. בחיי ראשו ! מתקהלים סביבו, שומעים סיפורו והלבבות מתמלאים בהלה וחרדה. למי להאמין ומה לחשוב ? מי בא ? הגרמנים או׳ הרוסים ? לבי אומר לי, כי סיפורו של הפועל על הטנקים הגרמניים שראם מחוץ לעיירה הוא כזב גמור. אמנם הגרמנים אינם רחוקים, אך לפי הידיעות המתקבלות ע״י הרדיו מסתבר, שהרוסים מתקדמים בהסכמתם של הגרמנים, המפנים את השטחים המזרחיים שכבר נכבשו על ידיהם. אין, איפוא, להעלות על הדעת, שהעיירה השוכנת על-יד הגבול הרוסי תיכבש ע״י הגרמנים. כך טוען השכל. אולם הלב חושש בכל זאת.

נוער חלוצי נפרד מחבר העולה ארצה

מהכפרים הסמוכים מגיעות שמועות רעות. נראה, שהאיכרים מתכוננים לדבר מה. שום שלטון אינו קיים כרגע בעיירה ובסביבה, ובכפרים חושבים, כי הותרה הרצועה וכי הגיעה העת לעשות שפטים בפולנים וביהודים גם יחד. האיכרים משוכנעים, שהגרמנים באים. הם מאמינים בכך, משום שמשתוקקים הם לדבר הזה. אחד האיכרים, שעלה בידי לקשור שיחה אתו, מסביר לי, כי אין כגרמנים ליושר וליחס הוגן כלפי האוכלוסין. גבורים הם וצדיקים הם וידידי אמת לאוקראיני. הוא הוסיף, כי כל כפרו מתפלל לבוא הגרמנים ומפחד מפני הרוסים, שיגזלו מהאיכר

את אדמתו וכל אשר לו, וימסרו הכל לידי ה„ז׳ידקים״ — דברי האיכר. יהודים הספיקו להתקהל מסביב לנו בשעה ששוחחנו — מודאגים ומפחדים, אך משנה דאגה מעוררים אותם האכרים, שאינם מדברים כלום ומתהלכים בעיירה חגיגיים, מצטחקים ודמומים. יהודים מתכנסים קבוצות־קבוצות ומטכסים עצה. נדברים ללון הלילה מחנות־מחנות. דירים של כמה בתים יתכנסו בדירה אחת ויישנו ויעמדו על המשמר חליפות.

השמש שוקעת, המערב משתלהב. לאט־לאט בא הערב, ערב עדין וטוב של ראשית סתו, סתוה של פולין המפורסם על חמימותו המתוקה ועל שפעת זיוו, זיו זהב. מקהלות כוכבים ניצתות ברקיע העמוק וחרמש הסהר מזדקר מעל לעיירה המתכסה בטלית של אפלולית רכה כעין של שר הלילה הפקוחה למחצה ולשליש. רחובות העיירה שופעים אורה. תם פרק האפלה. התושבים, שזה כשלושה שבועות לא ראו רחוב מואר, מטיילים להנאתם ושוקקים בחוצות. גם מצב הרוחות מתחיל להשתנות לטובה. באים אנשים, המעידים, כי ראו במו עיניהם פלוגות של טנקים רוסיים במרחק של כמה קילומטרים מהעיירה. מסתבר, שהרוסים הפנו את מחנות צבאותיהם לעבר הערים הגדולות, ושהעיירה השוכנת מהצד נכבשה ממילא. התושבים, שהסיוט של אוקופציה גרמנית דיכא נפשותיהם במשך כל היום, נושמים לרווחה. לא רק היהודים, גם הפולנים. האוקראינים בדרך כלל אינם מרוצים. הם ציפו להיטלר. אחרי שעות היום הקודחות מביא הערב הרגעה פורתא. האדם „האפור״ מהרחוב אומר: „טוב שהרוסים באים... טוב, שניצלנו מידי הגרמנים״...

הלילה היה גדוש בלהות ורב אימה. קול יריות הגיע לאזנינו והדים עמומים של התפוצצויות רחוקות הרעידו את חלל העיר הדמומה. לא עצמנו עין, ישבנו צפופים והקשבנו וחיכינו. איה יורים? ומי היורה? כל מיני השערות הובעו. אולם הדעה הרווחת היתה, כי באחד הכפרים הסמוכים מתחולל דבר מה. השערה זו נתאמתה למחרת. נודע לנו, שבאחד המקומות הסמוכים זכו אחינו, אשר גרו שם בין האוקראינים, ללילה קשה. ישבנו. שמענו את היריות וחיכינו לבוקר מתוך קוצר רוח ועצבנות. השעות זחלו בעצלתיים. רגע אחר רגע, רבע שעה אחר רבע שעה. נדמה, שהלילה לא יגמר לעד, שהשעון משטה בנו והמחוגים מתקדמים באיטיות יתרה כדי להרעימנו ולהרגיזנו. אחת, שתיים, שלוש, שלוש וחצי. והנה כבר ארבע. הלילה גוסס. הכוכבים מתכסים צעיף ערפילים דק ואורירי. רוח קלה מטיילת בגן ומאוושת שחרית. קול היריות נדם. דממה רבה מסביב. השמים מאפירים. הקדים מוריד. בא הבוקר.

עם בוקר שב הסרג׳נט שכננו. כמה נשתנה גם הוא במשך שעות מעטות! פניו לבנות כסיד. בעיניו הכבויות — יאוש ללא קץ וללא סוף. בראשונה משתמט הוא מפנינו ושותק, אבל לבסוף הוא מתחיל לדבר, כשקולו רועד ודמעות בעיניו: „אבדה פולין אבדה... באשמת שרינו ומצביאנו... איזו חרפה, איזו כלימה! הקצינים ברחו ולנו יעצו להתפזר... חיל אני וידוע אדע, שלפעמים מוכרחים להכנע... אבל האם כך מתפרקים מהנשק?... מתוך בהלה ואנדרלמוסיה?... כשהקצין הבורח אומר לחיליו: עשו מה שלבכם חפץ?.. ככה נכנעים אנשי צבא?... לשם כך פוטפט במשך שנים על

כבוד צבאי ועל גבורה?... לאן ברחו ואיפה התחבאו כל אותם הקצינים ופרחי הקצינים, אשר לכבודם הצדענו בדפילדות, שהיו נערכות מדי שבוע ולפעמים גם לעיתים קרובות יותר?... מי הרשה להם לנוס מנוסת עכברים ולהשאירנו כעדר בלי רועה?... מדוע לא כינסונו לפחות ולא הסבירו, כי מוכרחים להכנע, ומדוע לא סידרו את הכניעה מתוך סדר וכבוד?... עשו מה שלבכם חפץ!... יקחם אופל! משכורת קבלו, מדים נוצצים לבשו, דברו גבוהה־גבוהה. ולבסוף נמלטו כפחדנים נבזים... אפילו להכנע בכבוד לא ידעו... אבדה פולין, אבדה"... דמע אחר דמע נופל על לחייו ומרטיבן. מנחמים אותו: פולין תקום לתחיה, לא יאבד עם היושב על אדמתו, המלחמה זה עתה התחילה. הוא מקשיב, אך תנחומים אינו מקבל.

אחרי כמה שעות נראים בעיירה הדגלים האדומים הראשונים. הם מתנוססים מעל לכל הבנינים והמשרדים העירוניים והממשלתיים וקהל רב מתכנס ומביט. קבוצת נערים מביימת הפגנה. כשני מנינים עוברים באחד הרחובות וצועקים: „יחי סטלין! יחי וורושילוב!" הקומוניסטים המקומיים נוטלים את השלטון לידיהם ומארגנים מיליציה. צעיר יהודי סובב ברחובות ומודיע, כי נשלח ע"י המפקדה של הצבא האדום לארגן את השלטון הסובייטי בעיירה. הוא פונה אל האזרחים ומבקש כי יעמדו לימינו. הוא מסביר שהצבא הרוסי בא לעזרת פולין ומסיים נאומו במילים: „תחי פולין העצמאית". האנשים שומעים ומובן מאליו, שאינם מאמינים. פרט לכמה שוטים. אחרי הצהרים מגיעים לעיירה טנקים רוסיים וכמה אוטומובילי־משא מלאים חיילים. האוכלוסין, העומדים על המדרכות שמשני עברי הכביש, מסתכלים בבאים מתוך סקרנות, אך בלי התלהבות. הרוסים שרים שירים מלודיים ובכובעיהם המתנפנפים בידיהם יברכו את תושבי העיירה, המנפנפים בממחטות ובמגבעות בהשיבם ברכה לבאים. קושרים שיחה עם החיילים, והם מודיעים לכולנו, כי הם יוצאים להלחם נגד היטלר. אנו עושים אזנינו כאפרכסות ושואלים בתמיהה: „נגד מי?" ושוב הם מודיעים: „נגד היטלר! נגד גרמניה".

סקאלאט. ימי מעבר, ימי תמורות. משטר יוצא ומשטר בא. דמדומים. אחרית וראשית משמשות בערבוביה. שלטון גוסס ונולד שלטון. הורדו דגלי פולין ודגלים אדומים הונפו, הנשר הפולני ירד מגדולתו והכוכב הסובייטי ירש מקומו. עליונים למטה ותחתונים למעלה, השוטרים הפולניים, אימת הכפר האוקראיני והרחוב היהודי, כלואים בקסרקטין, ופרחי בני ישראל מסתובבים ברחובות, כשסרט אדום יפארם ועל הרובה גאותם. הפקידים הפולניים, שליטי העיירה ומאשריה, חלק מהם — ערק, והנשארים — פנה זיוום וכבודם נתעופף. „יורדים", „ערבות חבוטות". אוקראיני מכהן בתפקיד של ראש העיירה, והוא מפרסם הודעות ומוציא פקודות.

ימי מעבר. רבה המבוכה והאנדרלמוסיה רבה. רוצה אתה — אתה פותח חנותך, אינך רוצה — חנותך סגורה. רוצה האיכר — אתה יכול לקנות תוצרתו בזהובים פולניים, אינו רוצה — חייב אתה „לשלם" לו במלח, בנפט, בגפרורים, בסוכר. השוטים מאמינים עדיין, כי הצבא האדום בא לעזור לפולין, וכי שטח הכיבוש הרוסי יוחזר לפולנים אחרי שינוצח היטלר, וכי ממילא לא יונהג בשטח הכיבוש המשטר הסובייטי וסדרי החיים לא ישתנו. מישהו מפריח שמועות כאלה

והשוטים — מאמינים. ברם כל מי שעינים לו ומוח בקדקדו מבין, כי לא דובים ולא יער, כי לא לעזרה נתכוונו ולא על כיבוש זמני יחשבו.

בנות תנועת „עקיבא" בסקאלאט

אוירה של בין הזמנים. הרחובות מלאים איכרים, הבאים לעיירה, כשהם מצויידים בשקים ומזויינים באלות ומקלות. שמוע שמעו, כי אפשר יהיה „להתעלס" קצת וליהנות קצת מההפקר. מאוכזבים יתהלכו. היהודים מתממים ושואלים: „מה השקים האלה, אשר הבאתם?" והאיכרים מתאדמים ומגמגמים: סוכר ומלח קיוו לקנות, סוכר ומלח. חילים וקצינים רוסיים משוטטים בחוצות העיירה. מתקהלים מסביב להם, והם מספרים ניסים ונפלאות על ברית המועצות: שמשה של תחיקת סטלין מאירה לכל עמי הברית ומנדבת חומה לכולם, כל אדם מקבל עבודה ומתפרנס בכבוד, מצרכי מזון ובגדים אפשר לקנות בזיל הזול וללא כל הגבלות, המצב הכלכלי והתרבותי של ברית המועצות — מצוין ונהדר, וכל האוכלוסין — שמחים ושבעי רצון. אם אינך מתעצל ויש לך חשק לשוטט ברחובות ולהתעכב רגעים מספר ליד כל חבורה, שמסביב לחיל תתקהל, תופתע ותדהם ודמה תדמה, כי לא סיפוריהם של חילים אחדים שמעת, אלא סיפורו של חייל אחד. אותם הדברים, אותו הנוסח, אותם הפרטים, אותו הטון. בחיי, בני אדם אלה או שכולם חושבים לפי מתכונת

אחת ומחשבתם — קולקטיבית, או שמישהו הכתיב להם בדיוק, מה עליהם לספר ואיך עליהם לספר.

ימי פגרא. החנויות מיעוטן סגורות ורובן פתוחות, אך בפתוחות כמעט שאין סחורה והסגורות — סגורות. אומרים, כי מחר מחרתיים תיפתחנה הסגורות, ובעליהן יוברחו למכור את המלאי. אומרים, כי מחר־מחרתיים יתחילו חיים „נורמליים", והכל יחזור למסלולו. לעת־עתה מטילים יהודים בחוצות ומגלגלים בשיחות שאין להן סוף, ומעשנים סיגריה אחר סיגריה. ימי מעבר, ימי ציפיה. משטר גוסס ומשטר בא. מה שהיה תם, נגמר. ההווה? אוי להווה זה! מה נצפן בחיק העתיד, מה?

בלילות משתלטת בעיירה דממת מוות. אחרי שמונה שעות אסור לצאת לרחוב. המיליציה מקפידה מאוד בענין שעות העוצר ומי שיוצא לרחוב אחרי שמונה — שב לרוב בבוקר, לאחר שבילה את הלילה בכלא. יושבים, איפוא, בחדרים או בגינות שמסביב לבתים ומעלים זכרונות ומפטפטים בלי סוף. בשמים יוקדים כוכבים, וברחובות השוממים מטילים אנשי המיליציה. בכפרים שמסביב לעיירה רבה התסיסה ומדי לילה מתרחשים שם „נסים". האיכרים מתיחסים לשלטונות החדשים בחשדנות רבה ויש יסוד לחשוב, שאינם מאושרים. באחד הלילות הובהל הרופא לאחד הכפרים: התעמלן הקומוניסטי, שנסע לכפר לשם תעמולה והסברה, הוכה מכות רצח ע"י האיכרים. המוני האוקראינים אינם שבעי רצון. את הפולנים שונאים הם, אך לא לרוסים ציפו. „גאולה" אחרת הובטחה להם וה„גואלים" המקווים כה קרובים היו. את רעמי תותחיהם שמעו וזימזום אוירוניהם האזינו. והנה קרתה טעות משונה. היוצרות נתחלפו ונטרפו הקלפים. לגרמנים חיכו והרוסים באו. מישהו רימם והתעלל בהם. לכן יחרקו שיניהם, ומבטיהם — אפלים. חרונם יעשן, ותאוות נקם תלהטם ותסעירם.

כל פה ממלל תהילתם של החילים הרוסיים: טובים הם, אדיבים הם, רחמנים הם. האנשים, הזוכרים את הצבא של רוסיה הצארית, אומרים, שהחייל הרוסי הפך עורו ונשתנה בתכלית. לא יקלל ולא ישתכר ולא יציק לבנות. הוא יודע קרוא וכתוב ונימוסיו טובים. מדיו פשוטים, אך נקיים. היהודים מהווים בצבא אחוז גדול למדי. הצעירים כבר הספיקו להתבולל לגמרי: רוסית ידברו, יהודית לא יבינו, אורח חיים יהודי — מאן דבר שמיה. „הזקנים" טרם הספיקו לשכוח הכל. הם מדברים יהודית וגירסא דינקותא עוד מפעפעת בהם. במוצאי יום כפור מברך קצין גבוה את בעל המסעדה, בה יאכל פת־ערבית: „איר זאָלט איך האָבן אויסגעבעטן אַ גוט יאָר! לשנה הבאה בירושלים!" וביום הראשון של חג הסוכות מקדמת קבוצת חילים, המטילת ברחובות, פניהם של יהודים, השבים מבית תפילה, בקריאות משובה: „א גוטן יום־טוב, יידן! א גוטן יום־טוב!"

השמחים היהודים? המרוצים הם? הקומוניסטים היהודיים הגיחו ממחבואיהם ולאשרם אין גבול, כשם שאין גבול לשמחתם של הקומוניסטים הפולניים והאוק־ראינים. כשנכנסו הרוסים לפתע פתאום — לתמהונה של כל האוכלוסיה, שהיתה משוכנעת כי הגרמנים באים, שמחו היהודים ברגע הראשון שמחה רבה. גם הפולנים שמחו ורק האוקראינים הצטערו. אולם הקומוניסטים מעטים בעיירה, והרגע

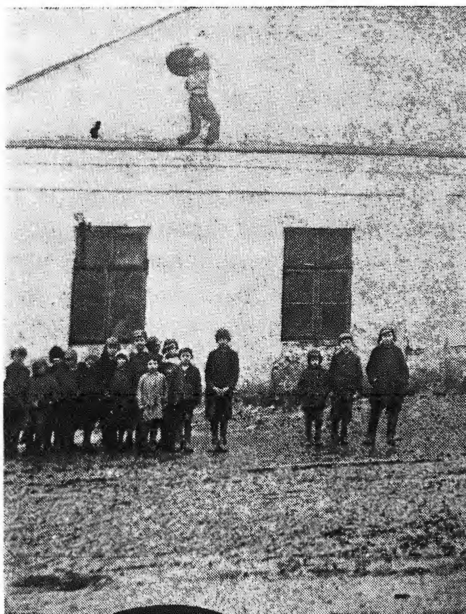
הראשון עבר חיש. השמח הציבור היהודי שבעיירה? המרוצה הוא? לא ולא! בחדר לפנים מחדר שואל יהודי פשוט: „מה דעתך? הלנצח אבדנו? היש תקווה כי נראה עוד חיים ונהיה עוד בני אדם? „ואם יהודית מוחה דמעותיה ואומרת: „לא אשלח את ילדי לבית הספר. עוד יספיק ללמוד, כי אין אלהים מלבד סטלין וכי וורושילוב ומולוטוב — נביאיו". יהודי העיירה סבלו לא מעט בימי שלוט הפולנים. הפקידות הפולנית רדפתם, דיכאתם, נישלה אותם מעמדותיהם ומעסקיהם והתיחסה אליהם באיבה ובבוז. ניתנה האמת להאמר: האדמיניסטרציה הפולנית שבשטחי הספר לא הצטינה בבינה פוליטית יתירה ולא נתברכה ברוחב לב ובכשרון לנטות קו לעתיד רחוק. מספרים לי דברים משונים: מעשה באוטו משא צבאי שחלק מחלקיו נתקלקל. הקצין, שהיה אחראי לאוטו, לא חס על דלק ועל טורח, ושלח במיוחד מכונית לטרנופול, כדי לקנות שם בחנות נוצרית דבר שבעיירה אפשר היה להשיגו רק בחנות יהודית, אעפ"י ששוויו של הדלק שהוצא לבטלה עלה בהרבה על מחירו של הדבר שנקנה.

ומעשה בפקידים, שהזמינו יהודים למשרדיהם ואמרו להם: „אם לא תמלאו דרישתנו ולא „תתרמו" כך וכך למטרה פלונית וכך וכך למטרה אלמונית, ידוע תדעו, כי באיזור הגבול אתם יושבים, ובידינו לגרשכם מכאן על יסוד חוקת אזורי הגבול". ושוב מעשה ב„בית הסוחר הפולני", שנבנה ברוב פאר והדר, ובנאומי חמד שהושמעו בשעת חנוכת הבנין, שנבנה בכסף ציבורי. לא מעט סבלו יהודי העיירה בימי שלטון הפולנים, לא מעט. טרם הגלידו הפצעים, הנגישות טרם נשכחו. ובכל זאת — לא תשמחם התמורה. אין שמחה ואין נחת. לסיפורי הנפלאות של החילים הרוסיים מתיחסים כאל סיפורי בדים, ואת העתיד רואים בצבעים שחורים — שחורים וחושבים עליו בדאגה רבה: המסחר, פרנסתה העיקרית של כנסת ישראל בשטחי הכיבוש, ייהרס, הסוחרים, רוב מנינו של הציבור יהודי, ייהפכו לאנשים מיותרים ורעבים ללחם, שלחייהם אין טעם. האפשרויות להסתדר בענפי פרנסה אחרים תהיינה מצומצמות מאד. הבנים יתחנכו ללא תורה וללא יהדות ויהיו עמי ארצות ו„גויים" גמורים. אין נחת ואין שלווה. הפנים מביעות דאגה והמבטים אומרים חרדה. איך יסתדרו החיים? מה יביא העתיד הקרוב? ימים ללא מעש ולילות ללא שנת. מתהפכים מצד אל צד, הדאגות אינן נותנות להירדם. ימי מעבר ותמורות, ימי ציפיה וחרדה.

החנויות כבר נפתחו כולן. הכל קונים: חילים רוסיים, פליטים, תושבי העיירה, איכרים. בולמוס הקניה והאגירה אחז את הבריות. לא חשוב, מה קונים. העיקר — לקנות! כתנות, חליפות, בגדים, פרוות איכרים, נעלים, מזוודות, סוכר, קמח, תה. הכל. וקונים. בעוד ימים אחדים ימכר כל המלאי והחנויות תהיינה ריקות. שסחורה חדשה אי אפשר יהיה להשיג — דבר זה מבין כל סוחר ובן סוחר. המחירים מאמירים והולכים. כבר מורגש מחסור במיצרכים ידועים. החילים הרוסיים מנחמים את הבריות: אל דאגה — הכל יהיה בשפע! אין קפה? יהיה קפה! אין סוכר? יהיה סוכר!

בשבוע הראשון היו השלטונות החדשים מפרסמים מודעותיהם בשלוש לשונות:

אוקראינית, פולנית ויהודית. הקומוניסטים היהודיים צהלו: יידיש — לשון, שהשלטון משתמש בה. עתה מסתפקים כבר באוקראינית ובפולנית. הקומוניסטים היהודים מסבירים: איזה יהודי אינו מבין אוקראינית או פולנית? בעיירה בעלי אחוזות אחדים: יהודים ונוצרים. השלטון עושה בהם שפטים. כלאום, ביזום, כל רכושם הוחרם. ואם תשאל: במי מהם התעללו ביותר ומי נבחר להיות השעיר לעזאזל? יענה כל אחד מתושבי העיירה כיהודי כנוצרי: פלוני בן פלוני בעל אחוזה היהודי. אנטישמיות? חלילה וחס. הסיבה פשוטה מאוד: משתדלים לא להרגיז את הציבור הפולני, בציבור היהודי אין מתחשבים. ומה גורל האחוזות אשר הוחרמו? הנהפכו למשקים קולקטיביים? הס מלהזכיר! את הסוסים והפרות חילקו לאיכרים, והמלאי העצום של תבואה ושחת וירקות ומצרכי מזון אחרים, שנמצא באחוזות נתמזמז ונעלם במשך ימים אחדים. משקים פורחים, משקים מסודרים למופת ולתפארת, נהרסו בן יום אחד.

ה„גרינע קלויז" בסקאלאט

אליעזר דגן

כיצד הוקם היודנראט בסקאלאט?

הפוגרום הראשון בעירנו סקאלאט, למחרת כיבוש העיר על־ידי הגרמנים, נערך ביוזמת האיטלגנציה האוקראינית. 400 איש מבני עירנו הומתו על־ידי הגרמנים והאוקראינים הברברים, צמאי הדם. ההיתר להרוג יהודים ניתן רק ליום אחד, אבל חיות האדם — האוקראינים המשיכו בהשתוללותם באופן פרטיזני יחד עם קבוצות הקומנדו המיוחדת של הצבא הגרמני הסדיר. באמתלאות שונות: חפוש נשק מוסתר. עריקי צבא, ערכו הם חיפושים בבתי־יהודים, ורבים מבני עירנו נפלו בהשתוללות זו. מן הראוי לציין, כי כל הפורענויות אשר ירדו על ראשינו, בשבוע הראשון לכבוש העיר פגעו בעיקר בגברים. נשים מעטות בלבד נפגעו.

בהזדמנות זאת חובה עלי להזכיר מעשה טוב ואנושי, שגילה חיל גרמני אלמוני. השכם בבוקר, ביום הראשון של הפוגרום, נכנס החיל הגרמני הזה אל ביתנו ובפיו הודעה: „היום יבוצע פוגרום גדול בעירכם לפי דרישת האוקראינים, הידועים באכזריותם. עצתי לכם להתחבא עד יעבור זעם". בנוכחותו עלה בידינו להסוות חדר צדדי בדירה על־ידי הזזת ארון, שהסתיר את דלת הכניסה. באותו חדר סמוי הסתתרנו, אבי ז"ל הי"ד ואני, בעוד שהגרמני נשאר על משמרתו בדירה במשך שעתים רצופות. כאשר נכנסו הרוצחים האוקראינים, וחפשו את הגברים בדירה, ענה הוא להם בגרמנית: ALLES WECK!

יום אחד, באותו שבוע ראשון של הכבוש, נכנס חיל גרמני, איש קומנדו, אל דירתנו בכונה לגלות נשק ועריקים. תוך כדי עריכת החיפוש עלה על הכסא, התבונן בארון, ולהפתעתו הבחין בדלת מאחורי הארון. קריאת שמחה פרצה מפיו. היה משוכנע, כי אמנם מצא מטמון יקר. התערבותה של אחותי הבכירה והיקרה, חיה הי"ד, הצילה אותנו, ואנו נמלטנו אל עבר הרפת, שמאחורי הבית. באותו רגע עבר יארמישין, רוצח אוקראיני מפורסם, אשר נבחר על ידי שלטונות הכבוש לשמש כראש העיר והבחין בנו. היטב חרה לו, כי עדיין חיים אנו, ולא פסק לגדף ולקלל אותנו.

שעתים ישבנו בעלית הגג של הרפת. לפתע הופיעה אחותי חיה ז"ל ובשורה רעה בפיה. האוקראיני, ממנו נמלטנו, יושב בדירתנו ורוצה לשוחח עמנו. הוא מבטיח שלא יאונה לנו כל רע. אף־על־פי שלא רחשנו לו אמון רב, החלטנו לרדת ולשמוע את אשר בפיו. היינו מבוהלים, והוא ניסה להרגיענו. הציג את עצמו כממונה לראש העיר, ובתוקף תפקידו הטיל עלינו לספק לו עד למחרת בצהרים 150 עובדים לביצוע עבודות שונות. דבריו כללו גם איום בפוגרום שני באם לא יתיצבו במועד הנקוב, על־יד בנין העיריה, הפועלים המבוקשים.

מבוהלים ואחוזי אימה יצאנו לפרסם את דבר ראש העיר לאנשי הקהילה. נתקבלנו בקרירות רבה. איש לא האמין לדברי האוקראיני, המתימר להיות ראש־העיר. החשד, כי טומנים לנו פח היה גדול. למחרת לא התיצב אף אדם, פרט לשנינו — אבי ז״ל ואני. בשעה המיועדת הופיע האוקראיני ותמה למראה עיניו. „היכן הפועלים?" — זעק. ניסינו לתרץ, אבל בלי הצלחה.

האוקראיני זעם ורתח. הזעיק את השוטרים, ונתן להם פקודה להביא 300 איש. לפי פקודתו עברו הם מבית אל בית, והוציאו את הגברים שמצאו. כולם רוכזו על־יד בנין העיריה, ומכאן הביאו אותנו אל משרפת הלבנים בדרך להורודניצה. נתנו לנו איתים, וציוו לחפור בור. ברור היה למי הוא מיועד.

לפתע הופיעו שני שוטרים, שנשלחו במיוחד, ובפיהם הוראה להחזיר אותנו העירה. הובאנו אל בנין הסטרוסטווה. כאן חולקנו לשתי קבוצות. הוטל עלינו לנקות את הבנינים מערימות האשפה ומנירות, ירושת הרוסים שעזבו את המקום.

לפני גמר העבודה הובאנו, אבי ז״ל ואני, אל לישכת ראש העיר. ראש העיר האוקראיני קידם את פנינו בנזיפות וגערות. עלינו הטיל האחריות לאי התיצבותם של הפועלים בשעה הנקובה. רק בנס נשארנו בחיים, לפי דבריו. לא אשמתו היא זאת, אשמת הגרמנים, אשר דרשו אותנו לעבודה, כדי להכין מקומות מגורים לפקידות הגרמנית הבכירה, העתידה להגיע.

ראש העיר בתוקף סמכותו דרש מאתנו לספק פועלים יום, יום לעבודות שונות. הוא הבטיח שכר לפועלים. דרושים היו במיוחד בעלי מקצוע: נגרים, מסגרים ועוד. נירתמנו לעבודה, והכינונו רשימת אנשי הקהילה לפי מקומות מגוריהם, מתוך כונה להבטיח, כי כולם ישאו בעול, שהטילו השלטונות. ארגון העבודה פעל ללא דופי. אנשים קבלו שכר. במקרה ואיש לא יצא, שכר אחר במקומו. כאשר הלכו ורבו דרישות הגרמנים, ולא היה בכוחנו לשאת בעול לבדנו, פנינו אל שכן, איצי שטעקעל, וביקשנו ממנו לסייע לנו באירגון היציאה היום־יומית לעבודה. הוא נענה לנו, ושלושתנו המשכנו בעבודתנו במשך חודש ימים, לשביעות רצונם של כל הגורמים.

לפתע קדרו השמים. הגרמנים הטילו כופר נפש (קונטרבוציה) על הקהילה. נקבע סכום גדול. את הכסף הכרח היה לספק תוך פרק זמן קצוב. ברור היה לנו, כי המשימה היא מעבר לכוחם של אנשים בודדים. קראנו לאספה כללית של כל אנשי הקהילה, ואמנם רוב האנשים השתתפו בה. באסיפה הזאת נבחר היודנראַט. נירלר נבחר ליושב ראש היודנראַט.

בתוקף תפקידו, נרתם נירלר למשימה הבלתי אפשרית — גיוס הכספים לתשלום הכופר שהוטל עלינו. להשגת המטרה השתמש באמצעים שונים, לא תמיד מעודנים, התגבר על כל מכשול ומכשול, עד שעלה בידו לגייס את הסכום המבוקש ואף למעלה ממנו, עוד לפני המועד הנקוב על ידי הגרמנים. זהו השבח היחיד שאפשר לזקוף לזכותו. בפעולתו הנמרצת לגיוס הכספים הצליח נירלר למנוע פוגרום חדש בעיר.

במרוצת הימים היודנראַט פשט צורה, ולבש צורה יותר נוקשה. המסחטה שסחטה את היודנראַט היתה כבירה. המשטרה המקומית (שוצפוליציי), המשטרה האוקראינית, קריפ"ו (קרימינאַל פוליציי), כולם באו ותבעו תביעות שונות ומשונות, ועל היודנראַט היה לספק.

שלושה אישים הטביעו חותמם על דרכו של היודנראַט. נירלר — יושב ראש היודנראַט, עורך־דין מוני למפרט — אחראי על לשכת העבודה ביודנראַט, צימר — שפעל כמקשר בין היודנראט וראש הגיסטפו בטרנופול. כמו כן היו בעלי השפעה רבה ד"ר בריעף — ראש המשטרה היהודית, ויועצים אחדים שפעלו לימינו של נירלר. כל אלה עצבו את מדיניותו של היודנראַט ותגובותיו היום־יומיות.

מצפוני מחייב אותי להדגיש, כי כשלונו הגדול ביותר של היודנראַט היה בפרשת „הקונטיגנט". הסכמת היודנראַט להגיש לגרמנים רשימת אנשים שיוצאו להורג מעוררת סלידה וראויה להוקעה. לעולם לא אוכל להבין פשר דבר נפשע זה.

בין האנשים, שנבחרו ליודנראַט, היה גם אבי ז"ל. מעולם לא נמנה על אנשי הצמרת, אשר בידיהם ההכרעות וההחלטות. איש פשוט היה כל ימי חייו, ובפשטותו התבלט גם ביודנראַט. במסתרים בכתה נפשו על גורל אחיו, בני עירו. על דמותו האנושית כתב ד"ר ברקוביץ:

„בזמן הכבוש הגרמני הייתי יחד עם מר ליבוש דגן ביודנראַט. מעולם לא השלים עם המצוקה הנוראה בה היינו שרויים, ומעולם לא הקל ראש בחומרת המצב. לעיתים התוכחנו על מצבנו תחת שלטון הכבוש הגרמני. בשקיעת האמונה ראה את מקור אסוננו, ובחזוקה־תקוה להצלתנו בחסדי הקב"ה".

טונקה רייז (פיקהולץ)

ניצלתי בעזרת „נירות ארייס"

סקאלאט, יולי 1941.

הרוסים נוטשים במהירות עמדותיהם האחרונות בעיר. השלטון המקומי התמוטט, וכולם צופים בדאגה לקראת הבאות. החרדה גדולה. סכנת כבוש חדשה מאימת. הגרמנים באים!

ידענו, ימים קשים לפנינו. ריח האנטישמיות עלה באפינו: רדיפות, נגישות, הפליות. אלא, המציאות עלתה על המשוער. אף התלין בדמיונו המעוות והחולני לא יכול היה לתאר לעצמו פרקי זוועה מחרידים כאלה.

גרנו ברחוב 3־במאי, בדרך הראשית, בה עברו היחידות הקדמיות של חטיבות הס.ס. אשר כבשו את העיר. מראה הקלגסים מדהים. גאים, בעלי בטחון רב, לבושים הדר. „עם האדונים" על רכבו האדיר חוצה את העיר.

הקרבנות הראשונים — משפחת שכטר. בעיקבותיה הובאה קבוצת יהודים אל קרבת הנהר במרכז העיר. כאן התעללו בהם. ציוו עליהם להכנס אל המים העמוקים, אלות נתכו על ראשי האומללים. חלקם טבעו, ואחרים הוצאו חיים, כי עדיין לא תמה מנת יסוריהם.

חלף יום השבת. הקרבנות הראשונים מתגוללים בחוצות העיר. יום חדש הגיע — יום ראשון. דממה! ולפתע בקעו צעקות, נשמעו יריות. אבי מיהר להסתתר בעלית הגג, כי הרי ידוע היה שהגברים קרבנותיהם הראשונים המה. מעלית הגג, דרך הסדקים, עקב אבי אחרי המתרחש בככר השוק. הגרמנים, יחד עם בעלי בריתם האוקראינים, הוציאו באכזריות יהודים מבתיהם. כל נסיון של התנגדות דוכא בכח הזרוע. התעללו בזקנים וילדים. הגברים הוכרחו לנקות מכוניות הצבא בזריזות ובמהירות. והם, מביטים וצוחקים...

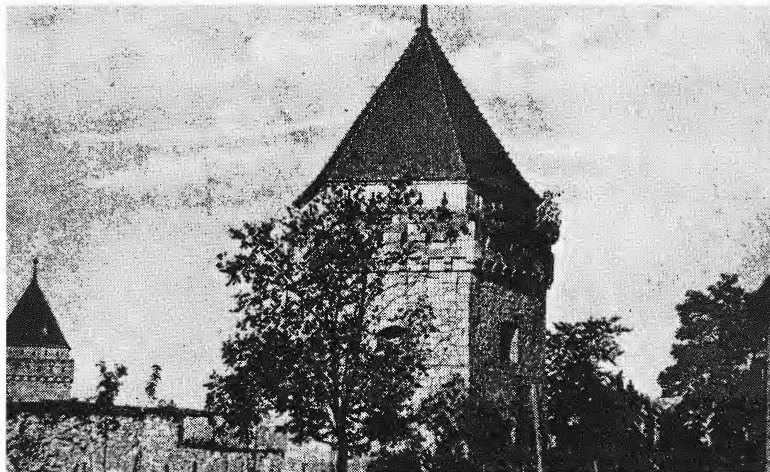
עם תום יום העבודה הובאו היהודים אל הבשטה (מבצר עתיק יומין במרכז העיר). העמידו אותם שורות שורות, וירו בהם. ערימות, ערימות הושלכו גופותיהם. מאות יהודים קפחו חייהם ביום דמים נורא זה. למחרת קברו את גופותיהם בקבר המוני בבית־הקברות היהודי בעיר.

אף משפחתי העלתה את הקרבן הראשון ביום אימים זה. בן דודי, זלמן מסינג בן 12, חלק גורלו יחד עם שאר הרוגי העיר.

אל דירתנו פרצו נאצים אחדים, עקרו דלתות, והסתערו עלינו בצעקות. נמלטתי אל שכנתי לשעבר, מרינה. אמי ברחה אל בית העוזרת אשר שרתה פעם בביתנו, וכן האחיות מצאו להן מפלט במקומות שונים.

הדירה נשארה ריקה, אלא לא לזמן רב. איכרים, שיצאו מתפילת ההודיה בכנסיה שעל יד ביתנו, פרצו פנימה, ולקחו מכל הבא ביד. אפילו את התמונות מן הקיר הסירו.

בין שיחי השושנים הסתתרתי כל היום בגינתה של מרינה, אשר טיפחה שיחים אלה כמקור נוסף להכנסותיה. יריות בקעו מכיוון הבשטה. תמימה הייתי עדיין, לא עלה על דעתי כי באחי — בני עירי עורכים עתה הגרמנים טבח. לפתע הופיע בשמי העיר אוירון רוסי בודד, והטיל פצצות זעירות אחדות. פרצה מהומה בין האנשים. אלא מאומה לא קרה. ההפצצה תמה, והטבח נמשך.

ה„בשטה" — פה נורו מאות יהודים

במשך ימים אחדים לא שבתי הביתה. יחד עם אחותי רגינה מצאתי מקלט בגורן, בחצרה של מרינה. חרדנו מן החילים הגרמנים התוקפים בלילות נשים יהודיות. אמנם, חלול „הגזע הטהור" היה חטא חמור בגרמניה הנאצית, ואף על פי כן נאנסו נשים יהודיות רבות, ונורו לאחר מכן על מנת לטשטש את העיקבות.

שבועיים נמשך התוהו. מעתה החל השילטון להתארגן. דירות נאות הוחרמו, כדי לשכן בהן את משרדי השלטון ואת הפקידות הגרמנית.

השלטון היהודי התארגן אף הוא בפקודת הגרמנים. הוקם היודנראַט. תפקיד היודנראַט לקיים את הקשר בין האוכלוסיה היהודית והשלטון הגרמני, ובעיקר למלא את כל דרישותיהם במהירות. רצון הגרמנים היה למצוא ביודנראַט כח מסייע בהשמדת היהודים, ואף להטיל עליו ביצוע חלק מן העבודות המזוהמות, בעבודה אפלה זו. התפקיד החשוב הראשון שהוטל על היודנראַט היה הקונטרבוציה — איסוף

העדיים מבתי היהודים: זהב, כסף, יהלומים, וגם פרוות למען הצבא הגרמני, בטרם צאתו לחזית הרוסית. השלל הזה בחלקו הועבר על ידי הקצינים הגרמניים לנשותיהם בעורף.

היודנראַט אירגן חלוקת הלחם בין עניי הקהילה. נפתח מטבח ציבורי אשר סיפק מנות מרק לנצרכים, ואלה הלכו ורבו ברבות הימים. היודנראַט דאג לספק שרותי בריאות לאוכלוסיה היהודית וסיוע סוציאלי לזקוקים ביותר.

בתקופה ההיא עבדתי „במחלקת העבודה הסוציאלית" יחד עם המורה הידועה רוזה פיקהולץ ועם פרופ. פרנצוס. ידינו היו עמוסות עבודה. חשנו לעזרת הבעלים הצעירים והנוער, שהובאו למחנה העבודה קמיונקי, ועבדו שם בתנאים קשים מאד. מצבם היה חמור, רעבים, קרועים ומכונמים. פעמיים בשבוע שלחנו למחנה עגלה עמוסה כיכרות־לחם, שומן וכביסה נקיה. משם הוחזרה הכביסה המלוכלכת והמכונמת על מנת לכבסה. לאנשים בודדים במחנה, חסרי משפחה, דאגנו לכל צרכיהם, במסגרת האפשרויות שלנו. לאחרים סיעו המשפחות באמצעותנו. הלחם והשומן שסיפקנו לאנשים ניתן לנו על־ידי היודנראַט. העבודה כבשה אותנו, חשנו כי בדרך זאת יש בידינו להקל על האנשים האומללים, שנידונו לגוויעה, בעבודתם הקשה במחצבות האבן, ברעב ובהתעללות הבלתי פוסקת. שם במחנה קמיונקי נפל שלמה פרל, הקרבן השני ממשפחתי.

דאגנו לספק לאנשים במחנה אספקה רפואית. בעבודה הזאת היתה לנו לעזר רב חברתי הטובה פנקה וויינראוב, אשר עבדה במסירות אין קץ ובהקרבה גדולה במרפאה העירונית. תמיד עמדה לימין הנזקקים.

מן הראוי לציין, כי עבודתנו זו התבצעה ללא כל שכר, אף כי גם אנו היינו חסרי אמצעים נאותים למחיה. חשנו את כאב הרעב. ריח הלחם הטוב, שסיפקנו לאנשי המחנה — הרעבים והאומללים מאיתנו, העמיק תחושת כאב זאת.

אמנם, היו לנו אי אלו דברי ערך, אשר יכולנו להחליף במצרכי מזון. אלא שמעשה זה כרוך היה בסכנת חיים. הרעב הלך וגבר. אף בית לא נמלט ממנו. אנשים, נעדרי חכמת החיים היום יומית לצורך המאבק עם המציאות הנוראה, והדלים, חסרי כל אמצעי קיום, גוועו ברעב. באין ברירה אכלו כל הניתן. פסולת שנותרה ממזון כל שהוא, קליפות תפוחי־אדמה. אנשים נפחו נשמותיהם ברחוב. הרעב נתן אותותיו ברבים, במראה פניהם ותנועותיהם. אלה, לא ביקשו סעד מאחרים, ניצוץ הכבוד האישי עדיין לא דעך לגמרי, וכן לא היה גם אל מי לפנות. המחסור היד נחלת כולם.

כך עבר עלינו החורף. האביב של שנת 1942 הגיע. שמועות שונות נפוצו על „אקציה" מתקרבת. עדיין לא הבנתי היטב את משמעותה של ה„אקציה".

הנורא ביותר התרחש. על היודנראַט הוטל להכין את רשימת האנשים, שימסרו לגרמנים כדי להמיתם. היודנראַט קיבל על עצמו את התפקיד. הרשימה הורכבה בעיקר מדלת העם: אלמנות, יתומים, אנשים חסרי בית — כל אלה שהופיעו ברשימת לשכת הסעד שעל־יד היודנראַט. בראשונה חשבו מביני דבר, כי רק למחנות מיוחדים יעבירו את האנשים. הלב מאן להאמין. העובדה כי היודנראַט

הסכים להחליט מי יהיו הקרבנות הראשונים, ובחר אותם מבין דלת העם ובאבוינים. מלאה אותי רגש תעוב לגביהם. לא רציתי יותר לשתף פעולה במסגרת עבודתי הסוציאלית.

באותו זמן החלו הגרמנים לארגן מפעל לאיסוף דברים ישנים. הוקמה מחלקת „האלטסטופרפסונג". בבית משפחת מגר, לשעבר, סודר בית המלאכה, ונפתחו המשרדים. אספו בקבוקים מכל סוג, וניקו אותם כאן. סווגו דברים ישנים לסוגיהם. מנהל המפעל הזה היה פולני ממוצא גרמני, אחד בשם מלצקי. נתקבלתי למחלקה הזאת כמנהלת חשבונות. היה זה חשוב מאוד להשיג עבודה. היתה זו הערובה הטובה ביותר לחיוניותם של האנשים, ולבטחונם, כי לא ישלחו המה אל מחנות העבודה.

ובינתיים התחזקו השמועות על ה„אקציה" הקרבה. הגרמנים תבעו מן היודנראַט 400 נפשות. היהודים חפשו דרך להימלט מהגזרה. בנו בונקרים, סדרו מקלטי סתר בפנות שונות של הבית, יצרו קשרים עם האיכרים בסביבה, בקשו עזרה בכל מקום לשם יכלו להגיע.

מן הראוי לציין, שעל אף המצוקה בה היינו שרויים, האמנו כי יכול נוכל לאלה אשר קמו נגדנו. נחיה ונתגבר. הכל תלוי במהלך הקרבות בחזית הרוסית. אולי יקרה נס, והצבא האדום ינחיל תבוסה אדירה לצבא הגרמני.

בידי אבי עלה לבנות במרתף הבית מקלט סתר מצוין. אלא אליה וקוץ בה. מי תהום הציפו המרתף, וחסמו את פתחי האויר. הרבה זמן לשהות שם לא נתן היה.

את אשר יגורנו, בא לנו. הגרמנים הופיעו ודרשו את מכסת האנשים. על השוטרים היהודים אשר פעלו מטעם היודנראַט, הוטל התפקיד. בידי כל שוטר היתה רשימת האנשים, שעליו להביאם אל מקום הריכוז בבית הכנסת המרכזי.

דממת בית־קברות ירדה על העיר. כל אחד תר אחרי מקלט להסתתר שמה. אנשים בבהלה נסו ממקום למקום: אל השכנים, אל שארי הבשר, מתוך אמונה תמימה, כי שם בטוח יותר...

משפחתי הסתתרה בעלית הגג של המחלבה אשר בביתנו. הדודים והדודות: מסינגוב, פרלוב וילדיהם הסתתרו במרתף. אני ואחותי רגינה החלטנו להשאר על המשמר. תפסנו עמדה בחצר בתוך חפירת מגן נגד התקפות אויר, בקרבת הכנסיה שעל יד ביתנו. חפירה זו שמשה בעת ובעונה אחת גם מחראה לאיכרים היוצאים מן הכנסיה. בית כסא צבורי בקרבת מקום לא היה בנמצא. סרחון כבד מלא את נחירנו, וכך עמדנו עד הבוקר. שכן פולני שמש לנו מקשר עם העולם החיצוני. בכל שעה הופיע, וספר לנו על המתרחש ברחובות. „האקציה" נמשכה כל הלילה.

השוטרים השתכרו בטרם יצאו לפעולה למען לא ליפול ברוחם. שברו דלתות, חפשו במרתפים ובעליות הגג, הוציאו מהבונקרים ישישים וישישות מבוהלים. לעיתים תפסו אף אנשים צעירים, והביאו אותם אל נקודת הריכוז בבית הכנסת.

צעקות נשמעו מעברים, יללות אנשים בוכים, אשר אינם יודעים למה דוקא בהם בחר התלין. עמדנו על המשמר, והחלטתנו נחושה לא לאפשר להוציא את יקירינו. נתגונן אם יהיה הכרח, אף כי איש מאתנו לא ידע כיצד נממש רעיון זה.

פעמיים נכנסו השוטרים היהודיים אל ביתנו, וחפשו במרתף. זממם לא עלה בידם. את הבונקר לא גילו.

השחר עלה. הרעש ברחובות פסק. נשמנו לרווחה. כל המשפחה נשארה. איש לא נתפס. שופקה ורגינה אחיותי נמלטו דרך בית הקברות אל הכפר השכן — נובוסיולקה. אני נשארתי לעקוב אחר הבאות. המשפחה והקרובים בבונקר.

האיר הבוקר, השעה שבע. לפתע פרצה אל ביתנו בבכי מר גיסתי מניה וולאך (בעלה נפל בימים הראשונים לכבוש הגרמנים), וספרה לנו, כי בלילה לקחו את אמה־חמותי. חפשו גם את אביה, אלא שעלה בידו להסתתר. השארתי את כולם, ורצתי אל היודנראַט להשתדל ולנסות להצילה. אחרי מאמצים רבים עלה בידי למצוא את חבר היודנראַט, עורך הדין מוניה למפרט. בקשתי רחמים. הוא דרש עשרת אלפים זלוטה ועוד מאתיים גרם זהב כתנאי לשחרור חמותי פרדל וולאך. לא היה בידינו סכום כסף כה רב. את הזהב הסתיר חמי, ועתה בכל המהומה והמבוכה מסביב לא זכר את מקום המחבוא. באין ברירה הלכנו יחד, מניה ואני, ומסרנו במשכון כל דבר ערך שמצאנו בביתנו: אריגים, מעילים, כל חפץ חדש כשיר היה למטרה זאת. מניה חזרה במהירות עם הכסף ועם שרשרת הזהב בידה, וחכתה לשחרור האם מבית־הכנסת. נדמה היה כי הכל סודר, ולא יהיו יותר עכובים.

אלא המזל לא האיר לה פנים. עודנה מחכה, והגרמנים הגיעו לקבל את השלל החי. שיירה של מכוניות משא הסתדרה בפתח בית הכנסת. השעון הראה על השעה 4 אחרי הצהריים. אותה שעה הייתי בדרכי הביתה מבנין היודנראַט.

בבת אחת נדם הכל. כל איש נמלט אל כל פינת סתר. בדרך הזהירו אותי אנשים, ויעצו לי לברוח, מאחר ומכסת ארבע מאות איש לא ניתמלאה עדיין. על כן יקחו כל מי שיתפס בלי הבדל גיל ומעמד, ובאין ברירה יקחו גם שוטרים למילוי המכסה הנדרשת. קרעתי מעל זרועי את סרט הקלון הרקום במגן דוד, וללא מורא פסעתי בכוון הכנסיה בבטחון מלא, כי איש לא יעצרני. מן הראוי לציין כי עוון זה גרר אחריו עונש מות לנתפסים.

להשלמת ה„קונטיגנט" — מכסת האנשים אשר נקבעה, חסרו אחדים. השוטרים התרוצצו אחוזי טרוף, בחפשם אחרי קרבנותיהם. תפסו ועצרו את מניה — גיסתי, אשר חכתה בקרבת בית הכנסת לשיחרור אמה. את חמותי, כמובן, לא שיחררו. כולם הועמסו על מכוניות משא והוסעו לכוון בלתי ידוע. עקבותיהם אבדו.

יאוש עמוק תקף את כלנו. ברור היה, כי אף תורנו יגיע. זוהי שאלה של זמן. כרוּחות רפאים התרוצצנו, רוחנו מדוכאת מאד. אבדה כל תקוה להנצל, חסר היה לנו עורף אשר יתמוך בנו. רק נס יכול היה להצילנו והוא התמהמה...

זקן ואומלל נותר חמי יצחק הרש. עיניו בארות יגון המעלות דמעות צורבות. אדם שבור. העברנו אותו אלינו, וחיכינו צפופים ודחוקים בדירה הקטנה לקראת ההמשך. קרבנו אלינו את חנה פרל, כי גם היא איבדה את הוריה.

יחד עם אחותי התרוצצתי להשיג לחם. בסתר הגענו אל שכנים לשעבר, וכאן החלפנו חפצי בית שונים בגרעיני תבואה, אותם טחנו אצל מרינה. העדפנו את הסיכון על פני הגסיסה האיטית מרעב.

ליל סתיו. דפיקות עזות בדלת העירו אותנו. איכר אוקראיני שיכור עמד בפתח, ודרש כי נוציא אליו את שופקה אחותי. (בת 15 באותו זמן). באהבה חשקה נפשו, ומיהו זה אשר ימנע אותה ממנו, במסיבות בהן אנו חיים. האב התייצב כחית פרא, וכך עד הבוקר נמשך המאבק. רק עתה התפכח האיכר השיכור משכרונו, התנצל, ואף שלח לנו כיכר לחם כאות חרטה.

כיכר לחם קיבלנו יום יום בסתר מן האופה, שמאפיתו היתה בקרבת ביתנו. כיכר זו הצילה אותנו מחרפת הרעב. מצאנו גם דרכים אחרות להקל על מצוקתנו. לקחו אותנו לעבודה בשדות, ושם גנבנו ירקות מכל הבא ביד, ובלבד שנוכל להחיות את משפחתנו.

בערבים מצאתי לי עבודה בהנהלת חשבונות של חברה גרמנית, אשר פרשה את שלטונה על יערות הסביבה. במשרדים אלה היו איכרים מקבלים את שכרם, ולא פעם התלחשו המה: „הגרמנים רוצחים יהודים, על מוחם אינם מוותרים". לעתים לקחו אותנו לעבודת כפיה בשדות. עבודה זו היתה מעל לכח אנוש. משגיחינו הגרמנים והאוקראינים מצאו עילה להגביר את גידופיהם ואת התנהגותם האכזרית. לעתים הפקידו בידי צמד סוסים או שורים, וציוו עלי לחרוש. גויים אשר ראוני בכך, שאלו אותי לא פעם „איה אלוהיכם"? לא היתה תשובה בפי. דבר אחד היה נהיר לי, יש לפעול, להאבק ולהחזיק מעמד.

לילה אחד פרצו גרמנים אל ביתנו. צריחותיהם האימתניות העירו אותנו. התבוננו בנו: בי, באחותי שופקה וברגינה. הסתכלו ונסוגו, בקשו את סליחתנו, — מאחר ונדמה היה להם כי יהודים מתגוררים כאן... גמלה בקרבנו ההכרה, כי עלינו לחפש לנו זהות חדשה.

החברה הגרמנית „אלטשטופרפסונג" העסיקה יהודים באיסוף הפסולת. בחברה הזאת עבדה גם אחותי רגינה. העסיקו אותה בעבודת ניקיון. רצה המקרה, ואל משרדי החברה הגיע מפקח, אדון נוביצקי, יהודי אשר התחזה כגוי במסוה נירות אריים. נוביצקי היה אדם עשיר, בעל השפעה בקרב חוגים מסוימים, ובידו תכנית הצלה בלתי רגילה. מראהו היהודי היה לו לרועץ. הוא שאף על־כן להקיף את עצמו בידידים בעלי „מראה ארי". לאחר שהתידדנו, הציע לנו להימלט יחד דרך הגבול הרומני. לפי תכניתו היינו צריכים להתקרב לגבול שלבים, שלבים. בראשונה להשיג עבודה בערים אחרות, קודם בצ׳ורטקוב, ואחר־כך להמשיך לעבר המטרה. נוביצקי, לרגל תפקידו כמפקח, יצא בינתים לצ׳ורטקוב, ואנחנו התחלנו לטפל בהשגת תעודות חדשות, אשר תאשרנה את זהותנו החדשה כנוצריות. החלטנו לשמור על הקשר בינינו ובין אדון נוביצקי.

לא היה; זה דבר פשוט בשנת 1942 להשיג בסקאלאט תעודות כאלה. פניותינו לאנשים מסוימים, עוררו בקרבם ספקות. הם פשוט פחדו. לבסוף עלה הדבר בידינו. שונה שר, אוקראיני, אותו הכרתי בעבודה משותפת לפני המלחמה, הושיט יד להצלתי. בארכיון המקומי עלה בידו לגלות תעודת זהות חדשה, השיג לי ספר תפילות נוצרי, ואף במדליון נוצרי צייד אותי. המסמכים החדשים שהשיג קבעו, כי אני אוקראינית בשם קתרינה לחובזקה, לשעבר קצ׳ובה. קשה היה לי לזכור את

זהותי החדשה. שיננתי את הפרטים החדשים לילות רבים, ואף על פי כן לא זכרתי. הפחד שיתק את כושר המחשבה.

עבודתי בהנהלת החשבונות אצל הגרמנים אפשרה לי גישה חפשית לטפסים רשמיים ולחותמות ממלכתיות. זיפתי תעודה על שם קתרינה לחובזקה על גבי טופס רשמי של המשרד. מכרתי מכונת תפירה מביתי וחפצים אחרים, על מנת להצטיד בכסף. בינתיים חכיתי לידיעות מצ׳ורטקוב. אחותי שופקה, אף היא תרה באותו זמן אחרי „נירות", ורק אחותי רגינה התלבטה, ולא ידעה כיצד להחליט.

בינתיים החלו הגרמנים לרכז את כל היהודים, מכל הסביבה ומהעיר כולה, בשכונה קטנה אשר השתרעה מבית דודתי מלצ׳יה בומסה, דרך השוק ואזור החנויות (פציני), עד לשכונה היהודית בקרבת בית הכנסת הגדול. באיזור מצומצם זה רכזו את כל יהודי סקאלאט, יהודי הכפרים מסביב, ויהודי העיירות השכנות — גז׳ימאלוב ופודבולוצ׳יסקה. האיזור המאוכלס עד לידי מחנק הפך לגיטו.

ביום פתיחת הגיטו קבלתי ידיעה, כי עלי לצאת לצ׳ורטקוב. נפרדתי מהורי. באותו לילה לנתי אצל מרינה, ועם שחר הסיע אותי בנה אל תחנת הרכבת בעיר כורוסטקוב. מראות אימים נגלו לפני בדרך. יהודי גז׳ימאלוב עשו את דרכם לעבר סקאלאט. לבי נצבט בקרבי למראה האומללים. היכן ימצאו המה לעצמם מקום מנוחה, מה יעשו בעיר החדשה. הרי יאבדו בצפיפות, ברעב ובקור המצפים להם בסקאלאט.

אני חתרתי בכל כוחותי להנצל, להשאר בחיים. הייתי צעירה. שאפתי להציל גם את שאר בני משפחתי, אם רק יעלה הדבר בידי. הלכתי לקראת הנעלם, אל עבר חיים חדשים. חשתי הקלה ובטחון רב. האמנתי כי אצליח במשימתי. נכנסתי לרכבת. קהל רב מלא הקרונות. איכרים פולניים ואוקראיניים, צעירים וזקנים — עם רב. כולם עליזים, שמחים, לבושים היטב. הסתכלתי מתוך קנאה בפרצופיהם, והרהרתי במשפחתי האומללה אשר השארתי מאחורי. העמדתי פנים. עינתי בספר התפילות, ושננתי תפילותי בעל פה. על אף האימה מסביב, היתה זו תחושה נפלאה לחוש כי בת חורין אני. איש אינו רודף אחרי.

התקרבנו לצ׳ורטקוב. הערב ירד. „היכן אלון הלילה?" „היכן אשתכן מחר?" — לא היה לי מושג. לחפש אכסניה היה מסוכן מאד. עוד ברכבת פניתי אל אחת הניסעות ובלשון האוקראינית המצויינת בפי, שאלתיה על מקום לינה אפשרי. היא מסרה לי כתובת במרחק לא רב מתחנת הרכבת. יצאתי מתחנת הרכבת, ופניתי אל עבר הכתובת אשר בידי. נכנסתי פנימה. בעלת הבית, אשה אוקראינית קשישה, קבלה אותי בעין יפה. מטה פנויה אחת לא היתה בביתה. באין ברירה, הסכמתי לקבוע את משכבי במטה אחת עם בתה הצעירה.

חייבת הייתי לתרץ את הופעתי כאן. הסיפור היה מוכן בפי: חששתי שמא יתפסוני לעבודה בגרמניה, על כן נמלטתי מעירי. כאן הבטיחו לי עבודה אשר תשמש לי מגן מפני היציאה לעבודה בגרמניה. ספורי שכנע. נשארתי במקום, אלא כל הלילה נדדה שנתי. החרדה לא סרה ממני. צריכה הייתי להיות מוכנה לכל

אפשרות שתתעורר, להגיב במהירות ובצורה נכונה על כל הפתעה וסבוך. דבר אחד ידעתי בבירור, יהיה אשר יהיה, אל עירי־קברי, לא אשוב יותר.

התהלכתי ברחובות העיר החדשה כבת־חורין. האימה סרה ממני. מטרתי היתה לי נהירה. מצב רוחי הועם, בזכרי את בני משפחתי אשר השארתי מאחורי, הנאנקים תחת אימי המות המתקרב. „יודעת אני, כי את תחיי!" — אמרה לי אחותי הבכירה מטילדה, בטרם צאתי לדרך. היא הראתה לי את מקום המחבוא, בו טמנה עדיינו: שעוני זהב, טבעות, עגילים ושאר דברי ערך.

הימים עברו. חיפשתי עבודה, אבל לשוא. משרות לנשים היו נדירות. האמנתי, כי יעלה בידי להשיג עבודה, והנה המציאות טפחה על פני. וכך חלף שבוע ראשון בעיר החדשה. בינתיים נודע לי, כי בסקאלאט נערכה „אקציה" חדשה. באקציה זו נתפס אבי, טוביה פיקהולץ, וכן גיסי שלמה בומסה, וחמי הרש וולאך. למעלה משלושת אלפים איש נתפשו והובאו אל מחנה המות בבלזץ. היה זה בחודש אוקטובר 1942. סיפרו לי, כי אבי האומלל בכה חרש, ועוד אזר עוז לנחם אחרים. אמונתו העמוקה היתה לו ולאחרים מקור נחמה. באילו מסיבות גווע אבי, היכן, עד היום לא ידוע לי.

למחרת אחרי האקציה הלכה שופקה אחותי בעיקבותי. את כתובתי קיבלה משונה שר, אתו עמדתי בקשר. אלא, דרכינו נפרדו. ביום בו הגיעה שופקה לצ'ורטקוב, יצאתי אני ללבוב. שופקה נשארה אצל אותה המשפחה, אליה נקלעתי אני לראשונה, ונשארה שמה במשך כל שנות המלחמה והכבוש.

הרעיון להתנדב לגרמניה, לעבודה בבתי החרושת, גמל במוחו של אדון נוביצקי. היתה לי התמצאות טובה במצב ובמתרחש. שמעתי לעצתו, אלא ביצוע הרעיון לא היה פשוט כלל וכלל. משרדי העבודה גיסו את האנשים לעבודת הכפיה בצורה מסודרת ומאורגנת. לעיתים חטפו ברחובות אנשים שניסו להמלט מהסיכון להשלח לגרמניה לעבודה. אני רציתי לנסוע לגרמניה ולעבוד שם, אבל סיכויי היו קלושים. התהלכתי, דוקא בימים בהם חטפו צעירים וצעירות לעבודה בגרמניה, ברחובות העיר. שחוק הגורל, אותי לא תפשו. אחזתי בתחבולה. פניתי אל הועדה המגיסת נוער לגרמניה, וביקשתי להשלח בהתנדבות לעבודה הזאת. הצעד אותו נקטתי טמן בתוכו סכנות רבות. חשדות עד אין סוף עלולה הייתי לעורר. קבלתי על עצמי הסיכון מתוך ביטחון רב, כי אוכל למשימה. תעודותי האישיות, עמידתי הבטוחה, מראה פני ה„טוב" היו ערובה, כי אמנם אוקראינית אני ואף פטריוטית נאמנה. בהוכחת נאמנותי האוקראינית הסתמכתי בין השאר על „קרבת המשפחה" לבעלת הבית, אצלה התגוררתי. סיפורי שכנע, ונמצאתי ראויה לעבודה חשובה זאת.

שלחו אותי ללבוב. הנסיעה נמשכה כל הלילה. מחנה ענק לכל הנשלחים והמתנדבים לעבודה בגרמניה היה כאן. למעלה מעשרת אלפים איש רוכזו במקום הזה מדי חודש בחודשו. בצריף בו אכסנו אותנו, שכנו ארבע מאות נשים, רובן מהחבלים ההרריים של פולין. הזוהמה היתה כאן רבה. כינים שרצו בכל, ואף אני לא נמלטתי מהן. משמעת קפדנית שררה במחנה. מפקדים תכופים, בדיקות רפואיות,

חיטוי מתמיד, ארוחות בשעות קבועות בלבד — כל אלה היוו חלק בלתי נפרד מסדר יומנו. במקלחת הנשים שרתו גברים, שהתיחסו אלינו כאל בהמות עבודה.

במחנה הזה פקדה אותי חוויה מסעירה. כפסע היה ביני ובין המות. מישהו במחנה זיהה אותי, והודיע לשלטונות, כי מוכרת אני לו עוד משנות לימודינו בבית הספר בטרנופול, וכי יודע הוא, כי אני יהודיה. מנהל המחנה ועוזרו נכנסו לצריף, ובקשו מכל אשה ממוצא יהודי לצאת מהמקום. קפאתי במקומי. המנהל ועוזריו עברו בין שורות הנשים בצריף, ונעצרו על־ידי. המנהל ציווה עלי לקחת את חפצי וללכת אחריו. ידעתי את הצפוי לי. לפני יומיים נורה ילד יהודי, שנתגלה כאן. גזר הדין בוצע לעיני כולם. היה זה מעמד מזעזע. אם־כן, אף דרכי נכשלה. אין דרך הצלה.

עם מזוודה ביד נכנסתי אל משרד מנהל המחנה. הוא דרש ממני להציג את תעודת הזהות שלי. אחרי בדיקה יסודית ציווה עלי להתפלל כאוקראינית. לא עלה בידי להיזכר, ולו אף במילה אחת, בתפילה אשר שנתי אותה כה הרבה. מרוב פחד פרחו לי המילים. בשום אופן לא יכולתי להתגבר על זכרוני אשר בגד בי. שתקתי. קלוני נתגלה ברבים. זהותי ברורה לו מעתה. דבר אחד הפליא אותו, כיצד הצלחתי להשיג במשרדי הועד המרכזי האוקראיני בלבוב — קדש הקדשים של השלטון האוקראיני — אישור, כי אני אוקראינית. היתה זאת חידה בעיניו.

ואני השגתי את התעודה בדרך הפשוטה ביותר. פניתי אל משרד הועד המרכזי האוקראיני, ששכן בתחומי המחנה, הושטתי שתי תמונות, ובקשתי אישור, כי אמנם אוקראינית אני. פקיד אחד בחן אותי בקפדנות. בלשון חצופה פניתי אליו, ושאלתיו לפשר התבוננותו בי. ואם איני מוצאת חן בעיניו, מוכנה אני לעזוב את המחנה ולוותר על נסיעתי לגרמניה. רצוני לשוב הביתה. חוצפתי הועילה. הם השתכנעו. מיד הוצאה עבורי תעודה המאשרת כי אוקראינית כשרה אני... (התעודה שמורה עמי עד היום הזה).

מנהל המחנה ערך חיפוש במזודתי. עיניו להטו מחמדה, עת חיטט בין חפצי. גיליתי את חולשתו. הצעתי לו לקחת למען ארוסתו, אם ישנה כזאת, כמה זוגות לבנים וסודר. הוא לא התנגד. עתה העזתי, והצעתי לו גם כסף אשר ברשותי. נדיבותי הועילה, והוא השתכנע כי אמנם אוקראינית אני... קבלתי רשות לשוב לצריף.

עמדתי בפני החלטה חמורה. האם לשוב למחנה ולחכות לנסיעה לגרמניה, או לעזוב את המחנה ולצאת מכאן. מנהל המחנה איפשר לי לבחור בין שתי האפשרויות. העדפתי האפשרות הראשונה, על אף הסיכון הרב. להשאר כאן בלבוב היה מסוכן יותר. תעודת הזהות שלי היתה מעתה מפוקפקת. בלי תעודות מתאימות, בלי כסף ובלי עבודה, לא הייתי מחזיקה מעמד זמן רב בעיר הזאת.

עם המשלוח הראשון יצאתי לגרמניה. בחרו בי יחד עם עוד מאה נשים מתוך אוכלוסית הצריף. הייתי מרוצה ואף מאושרת. הרכבת עשתה את דרכה בכיוון ליפציג—טורינגן. שתי יממות נמשכה הנסיעה. לא הייתי כנראה היהודיה היחידה ברכבת הזאת. מנהל המחנה מצא לו מקור צדדי להכנסותיו. אני לא הייתי היהודיה

Der Inhaber dieses Ausweises ist als Mitglied beim Ukrainischen Hilfskomitee in .... registriert.
Посідач цієї виказки є зареєстрований як член УДК в ....

Siegel
Печатка

Unterschrift
Підпис

Die Mitgliedschaft des Ukrainischen Hilfskomitees ist nur bei Nachweis des erlegten Mitgliedsbeitrags gültig.
Членство УДК важне тільки за потвердженням вплаченої вкладки.

Der Ausweis bleibt Eigentum des Ukrainischen Hauptausschusses und ist auf jederzeitige Aufforderung zurückzugeben.
Виказка є власністю Українського Центрального Комітету і на кожне домагання треба її звернути.

UKRAINISCHER HAUPTAUSSCHUSS IM GENERALGOUVERNEMENT
Український Центральний Комітет у Г. Губернаторстві
UKRAINISCHES HILFSKOMITEE
Український Допомоговий Комітет

in / у Lemberg

Ausweis - Виказка

Nr. / Ч. 192141

Herausgegeben im Einvernehmen mit der Regierung des Generalgouvernements
Видано в порозумінню з Правлінням Генерального Губернаторства.

Name / Прізвище: Lachowizka
Vorname / Ім'я: Kateryna
Beruf / Звання: Landarbeiterin
Geburtsdatum / Народжений: 1. Juli 1918
Geburtsort / Місце народження: Romanowe Selo
Bekenntnis / Віроісповідання: gr.-kath.
Familienstand / Родинний стан: verheiratet
Heimatanschrift / Сталий побут (адреса): Zawaste Kr. Ternopil

Der Inhaber dieses Ausweises ist ukrainischer Volkszugehöriger.
Посідач цієї виказки є українцем.

Lemberg, den ... 1942

Ukrainisches Hilfskomitee für Stadthauptmannschaft Lemberg
Siegel / Печатка

Sekretär / Секретар
Obmann / Голова

Unterschrift des Inhabers
Підпис посідача виказки

תעודת הזהות „הארית" של טונקה

הראשונה. בשעות הערב הגענו לארמשטד. הביאו למחנה בקרבת בית חרושת לתחמושת.

באמרשטד הועסקו תשעת אלפים פועלים. רכזו כאן פועלים מכל קצות אירופה הכבושה. עבדו כאן צרפתים, קרואטים, גרמנים, פולנים, אוקראינים ובני אומות אחרות. הנשים היו כאן הרוב. צריפי המגורים היו במרחק 3 קילומטר מבית החרושת. נעולים נעלי עץ, הובלנו יום יום לעבודה כעדר בהמות. האוכל לא השביע. מכת הכינים היתה הנוראה מכל. באכזריות הן מצצו דמי, ולהפטר מהן לא יכולתי. אף המים והסבון לא יכלו להן, כי תמיד חזרו אלי.

אסון חדש איים באופק. בוקר אחד נגשה אלי בחצר המחנה צעירה נוצריה בשם צו׳בטובה מסקאלאט. תמיהה כסתה את פניה. „מה את עושה כאן?״ — שאלה אותי. „איך הצלחת להגיע הנה?״ — חקרה. התברר לי, כי במחנה עבודה זה נמצאות צעירות נוצריות מסקאלאט. איזה מפח נפש!

בשנות הכבוש היה זה אסון לפגוש מכרים, פולנים או אוקראינים. לעולם לא יכולת לדעת איזו צרה תצמח לך מפגישה זאת. לעיתים קרובות הובילה פגישה כזאת להלשנה. וכל תוכניותיך היו לאל. אך הפעם האיר לי המזל פנים. אחיותי לצרה מסקאלאט אמנם נוצריות היו, אבל אומללות ומושפלות כמוני. היתה זאת נחמתי, לא האמנתי, כי הן יסגירוני. חלקתי עמן, את מנת מזוני הדל. לעיתים נתתי להן מחפצי. ולימים לכדו אותנו החויות העצובות אשר ידענו.

אחרי חדשיים התפקעה הבועה. אחת הבנות לא נצרה את פיה. במהירות הבזק התפשטה הידיעה בכל המחנה. התלחשו עלי, חקרו ושאלו. אחדות הזהירו אותי להמלט, כל עוד ההלשנה לא הגיעה אל שלטונות המחנה.

להמלט? לאן? בעצם הרגשתי את עצמי טוב בבית החרושת. המכונאי הזקן, שהופקד על אחת המכונות היה כנראה פציפיסט, והיה מחבל במהלך העבודה על ידי האטה ואף קלקול המכונות. מצאנו שפה משותפת והבנה הדדית במשימה הזאת. לעיתים היה מביא לי בחשאי סבון לרחיצה, ארוחות בסתר. סיכון רב סיכן עצמו האיש, מכיון שהעזרה לזרים היתה אסורה לגמרי.

מתחתי בערה הקרקע. חרדת המחר נטלה את מנוחתי. שמחתי על כן בבוא חג המולד. קבלנו שלושה ימי מנוחה מן העבודה. החלטתי לפעול. ארזתי את החפצים החיוניים ביותר, ובימתי נסיעה ל„דודתי״. דמינצ׳וק האוקראינית, ידידתי לצרה, החליטה להצטרף אלי בנסיעה זו. במינסטר, בצפון גרמניה, שהתה אחותה, והיא החליטה לבקרה. הרגשתי כי עלי לעשות משהו, שמא יאיר לי המזל פנים במקום אחר.

עלה בידינו להתחמק באין רואים מן המחנה, זריזותי עמדה לי. השגתי שני כרטיסים, ונכנסנו לקרון הרכבת. נסענו כל הלילה ועד חצות יום המחרת. אוירת חג המולד מסביב. היינו רעבות. אוכל לא היה לנו, ובלי כרטיס מזון לא ניתן לנו להשיגו. היינו במצוקה. עמנו בתא נסעו חילים גרמניים לחופשה קצרה מן החזית. אחד מהם, פקיד גבוה בשטחים הכבושים מפולטבה ועד קיוב, בלט בהופעתו. במהלך השיחה על ענינים אישיים שונים, הצהיר לפתע, כי מוכן הוא להעסיקני במשרדו אשר

Arbeitskarte

für ungekl. (ukrainische) Arbeitskräfte

aus dem Generalgouvernement (Distr. Galizien).

linker Zeigefinger

Raum für Fingerabdruck

rechter Zeigefinger

I.AA. Nbg. 50 000. 5. 42. N 0/903

Umschlagblatt Va 5780

כרטיס העבודה (צד א׳)

Diese Arbeitskarte berechtigt nur zur Arbeit bei dem genannten Betriebsführer und wird beim Verlassen dieses Arbeitsplatzes ungültig

A. [redacted]

\rbeitskarte — ~~Befreiungsschein~~*)

·ltig bis auf weiteres. Widerruf vorbehalten

f: illenname: Lachowecka

(Ruf-)name: Katharina

ourtsname bei Frauen: Kaczuba

Geboren am 1.7.1913 in Romanowe Siele

[redacted] weibl. [redacted] verh., [redacted]

Staatsangehörigkeit: ungeklärt (Ukrainerin)

Volkszugehörigkeit: Ukrainerin

Herkunftsland (eingereist aus): Distrikt Galizien

Heimatort: ?

Kreis: ?

Wohnhaft: —
(bei Ausstellg. d. Befr.Sch.)

Beschäftigt als: Hausgehilfin

Arbeitsbuch-Nr.: A 319/2776

Arbeitsstelle: Wolfgang Beer
Weiden
Sebastianstr.

Trpt-Nr.: 268 Im Inl. seit 4.1.43.

Ausgestellt am 29.6. 1944.

(Dienstsiegel) Arbeitsamt
Weiden /Opf.

*) Dem ausländischen Arbeiter/Angestellten auszuhändigen!

כרטיס העבודה (צד ב׳)

בפולטבה. דרושה לו פקידה הבקיאה בשתי השפות, אוקראינית וגרמנית. התלהבותו גברה, עברה לפסים אישיים יותר, ונסתימה בהצעה לשאת אותי לאשה. הבהרתי לו, כי החוק אוסר עליו לשאת נוכריה, אלא הוא לא התרשם מדברי. מאחר והוא קצין גבוה, בעל זכויות רבות, יוכל להשיג אישור מיוחד לנשואים אלה מהיטלר עצמו. ומכיון שכל המכשולים הוסרו, ביקש ממני להצטרף אליו בנסיעתו אל הוריו. חשתי מבוכה. הצעתי לו להתקשר אתי כאשר יעלה בידו להשיג את האישורים המתאימים. מסרתי לו כתובת בדויה. ובכל זאת לא הכל לשוא. כאשר הגיע לתחנתו וקם להפרד, השאיר לנו את כריכי הבשר שלו, כבטוי לידידותנו. נותרה סעודה חגיגית וזכרונות מעוררי חיוך.

הגענו אל מחנה העבודה במינסטר. פלצות אחזני, עת קדמו אותי כאן ארבע בנות ממנטיבה (פרבר העיר סקאלאט) ואשר הכירו אותי מיד. עוד פעם מפולת. ושוב יהיה עלי לנוס אל הבלתי נודע. החלטתי, כי בדרך מכאן ארד בעיר ליפציג, ואילו לידידתי דמינצ'וק איעץ לשוב ברכבת היוצאת לארמשטד. היא סרבה, ופרצה בבכי עז. חרדה לנסוע לבדה, כי לא היתה בקיאה בדרכים, וחששה שמא תתפס על ידי המשטרה ותעצר. לא היתה ברירה, הובלתיה בחזרה, ושבתי למחנה.

בצוע תכנית הבריחה נדחה למועד אחר. ב־31 לדצמבר 1942 הזדמנה לי אפשרות חדשה. קבלנו שני ימי חופש. כמה זוגות לבנים ושמלה יחידה על גופי, ובלי כל חפץ בידי נמלטתי מהמחנה. הפעם בחרתי לנסוע דרומה אל העיר וידן בבוריה. קיבלתי כתובת של כמה צעירות נוצריות מסקאלאט אשר עבדו כמשרתות בית בבתים פרטיים. הצעירות הללו היו ידידות לשעבר, מימי הלימודים בבית הספר. עם אחדות מהן גרתי בשכנות לפני המלחמה.

אחרי הרפתקאות וטלטולים הגעתי לוידן באחד בינואר 1943. היה זה יום חג. לא פגשתי אף אחת לפי הכתובת שהיתה בידי. שהותי כאן היתה מסוכנת. את המסמכים שלי ממחנה העבודה השמדתי, על מנת לטשטש עקבות בריחתי. הפעם המזל לא בגד בי. השגתי חדר בבית מלון ומזון להשביע רעבוני. המלאך הגואל באותו יום הופיע בדמותו של איש זר, צ'כי אשר חש לעזרתי.

למחרת פגשתי ידידותי: מילקה הינדה, בוסקובנה וטוסקה קרבוש. הן קיבלוני בלב פתוח וחם. אף הן רחשו שנאה עמוקה לגרמנים, ועל כן סיעו לי להסתדר במקום. במשרד העבודה מסרו, כי אוקראינית כשרה אני, דודתן לשעבר. חיזקתי דבריהן בסיפור בדוי על בריחה מהרכבת, שהובילה אותנו לעבודה לגרמניה, יען רציתי לפגוש ידידותי אלה. השלטונות המקומיים ניסו אמנם לאמת את דברי, אלא התוהו של ימי המלחמה היה לימיני, עזבו אותי למנוחות, ונתנו לי עבודה.

משפחה גרמנית קיבלה אותי כעוזרת בית. עבודות שונות הוטלו עלי. דאגתי לנקיון החדרים, המטבח והשרותים. פטמתי עופות בלול, ובימות החורף דאגתי להסקה המרכזית בבית. בימות הקיץ עבדתי בגן, ואפילו למגפיו המבריקים והמצוחצחים של הגרמני הזקן היה עלי לדאוג. העבודה היתה רבה, אבל טוב היה לי כאן. גרתי לבדי בחדר נקי, מותר היה לי אפילו להשתמש באמבטיה אשר בבית. ידידותי הנוצריות מסקאלאט לא ידעו תנאים כה נוחים, וזה היה מזלי. האפשרות

לישון לבד בחדר היתה זכות גדולה וחשובה. פחדתי פן השינה תבגוד בי, אשמיע קול, אדבר מלה, והקץ לחיים. מקרים כאלה ארעו פעמים הרבה. אדם צעק בשעת השינה בשפת אמו. הכאבים והיסורים שעצרת ביום, פרצו להם דרך בשעות הלילה. היתה זאת צעקתך האחרונה. היא גילתה סודותיך ברבים. צעקת בדידות היתה זאת, ואין איש יכול להושיעך ממנה.

את שעות הצהרים של יום ראשון — יום המנוחה הכללי הייתי מבלה בחברתה של ידידתי מילקה הינדה. על נושאים רבים יכולתי לשוחח עמה. יחד הלכנו לכנסיה. היא היתה נערה בעלת הכרה דתית עמוקה, ותפילתה — תפילה ממעמקים. הייתי צופה בה ממקום שבתי על הספסל בכנסיה. חשתי את התרוממות רוחה בשעה התפילה. קנאתי באמונתה התמימה, ובשלוה אשר אופפה אותה. בקנאותה העזה אלצה אותי להבטיחה, כי כאשר תגמר המלחמה אמיר דתי, ואהיה קתולית נאמנה.

הזמן נתן אותותיו בבריאותי. דוקא עתה, לאחר שטעמתי טעמה של שלוה יחסית, חשתי את מתח החיים במקומות שונים בגוף. גירויים עצבניים באזור הקיבה, פוליפים באף. שטפי דם עזים באפי פקדו אותי לעיתים קרובות. פניתי לרופא אף, אוזן וגרון. טיפולו היה יסודי מאד. במהלך ביקורי אצלו התגלה הוא לפני כמתנגד חריף של המשטר הנאצי. (התלחשו שאשתו יהודיה, והוא מסתיר אותה). לעיתים קרובות היה טוען, וחוזר וטוען, כי המלחמה במהרה תגמר, והיטלר ינחל תבוסה. בהשתדלותו השגתי לחברתי מילקה הינדה אישור רפואי הקובע, כי אסור לה מטעמי בריאות לעבוד בבתי־החרושת. רופא אציל זה, הלר שמו, כינס למטרה זאת קונסיליום של רופאים, והם אישרו קביעה זאת. מילקה הינדה השיגה עבודה כעוזרת בית.

דוקטור הלר אף הרחיק לכת. במשך שבועיים אישפז אותנו בבית־חולים גרמני. התחלינו. חשנו סיפוק עמוק, כי בשכבנו כאן מחבלים אנו במאמץ העבודה הגרמני. במשך היום רבצנו במרפסת בית־החולים, ורק לקראת ביקור הרופאים במחלקות נכנסנו למיטות... ואף על־פי־כן ידענו, כי עלינו להזהר, לא למתוח את המיתרים יתר על המידה. אני לא יכולתי להרשות לעצמי שלא להיות בסדר.

חלפו הדשים אחדים. חידשתי את הקשרים עם שופקה אחותי. היא ישבה בצ׳ורטקוב, ומדי פעם קבלה ידיעות מהבית. הכל היה שם עצוב. באביב 1943 השתולל טיפוס בטן קשה בגיטו, והפיל קרבנות הרבה. בין הקרבנות היתה גם אמי — פיגה פיקהולץ ורבים אחרים מבני משפחתי.

לפני מותה עוד הספיקה אמי, האהובה והבלתי נשכחת, לקבל שני מכתבים, אחד ממני, ממקום שבתי בגרמניה, ואחד מאחותי שופקה בצ׳ורטקוב. מאושרת היתה, כי טוב לנו, והאמינה אמונה עזה, כי נעבור את התקופה הקשה, ונשאר בחיים. בהכרה זאת עצמה אמי עיניה לנצח. (פרטים אלה נודעו לי אחרי המלחמה מפי דוקטור סאס, אשר היה נוכח על־יד מיטת אמי ברגעי חייה האחרונים).

כיצד עלה בידי להעביר מכתב אל אמי? אף זה סיפור מעניין. ידידתי צובטובנה, שותפתי לעבודה בגרמניה, נפצעה בידה. ארבע אצבעות ידה הימנית

נקטעו ע"י מכונה. כנכה שוחררה מן העבודה, ונתנה לה הרשות לשוב לסקאלאט. בידיה הפקדתי את המכתב לאמי. היא התגנבה לגיטו על אף הסיכון, ואישית מסרה את המכתב ממני, וכן דרישת שלום חיה. מן הראוי לציין כי היתה זאת התנהגות אנושית בלתי רגילה.

יום אחרי קבורת אמי התחוללה „אקציה" חדשה. שתי אחיותי, מטילדה ורגינה נתפשו. רגינה ניסתה להמלט משיירת היהודים שהובלו אל בורות המות. כדור המרצחים השיגה. אף מטילדה לא חזרה יותר.

בעת אחת ה„אקציות" לא הספיקה בת־דודתי מניה מסינג להמלט לתוך הבונקר, מפאת רגל ששברה. הגרמנים השיגו אותה וירו בה. דודתי, צילה מסינג, תלתה עצמה בבונקר. בעלה, ניסים מסינג, נדד על פני השדות ימים רבים, דעתו נטרפה עליו, עד שגאל אותו כדור הרוצחים. כך אבדו עקבות כולם. אבדו על חטאם, כי כבד מנשוא — הם נולדו יהודים.

כל יקירי אבדו, ונותרתי לבדי. היתה זו מחשבת אימים. קיללתי את יום היולדי. נגזר עלי לבכות יקירי כל ימי חיי. אף על פי כן, יצר החיים גבר. רציתי לחיות, לחיות ולספר לעולם על הפשעים האכזריים ביותר, שבוצעו בידי חיות אדם. רציתי כי העולם יידע את אשר עוללו לנו. בלילות ללא שנת חלמתי חלום העתיד, חלום אשר יתגלה ברבים.

ביום ראשון בצהרים קיבלנו רשות יציאה. ניצלנו האפשרות, ונפגשנו עם צעירים פולניים, ששוחררו ממחנות השבויים בגרמניה. רבים מהם פעלו במחתרת. נמצאו גרמנים אשר סיעו להם, סיפקו כרטיסי מזון. עבודת המחתרת קסמה לי. סייעתי להשיג מזון בסתר, כדי לחלקו בין השבויים הנמלטים ממחנה פלוסנברג.

יום אחד נודע לי, כי הסבון בו אני משתמשת עשוי משומן אדם, שומן יהודים. היה זה סבון RIF. לימים נודעה לי משמעות השם REIN IDISH FET. הייתי המומה. קשה היה להאמין, גם אם האמת לפניך.

בחוגי השבויים הפולניים הכרתי פולני בשם אנדז'י גלוד, אשר במסירות אין קץ חש לעזרת כל נזקק. מצבי החמיר באותם הימים. הסכנה פן אתגלה ארבה לי תמיד. עד מהרה נודע לי, כי המשטרה החלה להתענין בי, בעקבות מכתב בענין זהותי, שהגיע מסקאלאט. לא נותרה לי ברירה, אלא להמלט מחדש. אף את שמי היה עלי לשנות. לעזרתי בא אנדז'י גלוד. הוא אשר הצילני.

החלטנו לבוא בברית הנשואין. נקראתי מעתה אנטונינה גלוד. התגוררנו בנוישטד. עקבות העבר נמחקו. אנדז'י היה מוכן אחרי המלחמה לעלות אתי לארץ ישראל ולחיות כאן כאדם בן חורין, אלא לא זכה לכך. אף הוא עתיד להעלם בסערת הימים.

באפריל 1945 ראיתי במפלתם של הגרמנים. השמחה היתה רחוקה ממני. תחושת אשם עמוקה פעמה בי, כי רק אני לבדי נותרתי בחיים. ואילולא ציפיתי לבן העתיד להולד, אלהים יודע כיצד כל זה היה נגמר. חשתי גם צורך עמוק לשוב אל ביתי, ולגלות את עקבות שופקה, אחותי הצעירה. אנדז'י הצטרף אלי במסע זה.

עברנו את פראג. כאן נולד בננו. תשעה עשר יום אחרי היולדו נעצר אנדז׳י על ידי הרוסים, מכיון שהיה קצין פולני לפני המלחמה. עקבותיו אבדו לתמיד.

נותרתי לבדי ותינוק בזרועותי. חיפשתי קשר עם משפחתי. היה זה ראשיתו של מאבק הדש, אלא במסיבות אחרות לגמרי. בתור גלוד אנטונינה ישבתי בפולין עד שנת 1948. תקומת ישראל עוררה בי הצורך לשנות את שמי. השתדלתי לצאת מכאן.

בני נושא את שם משפחתי מבית הורי — פיקהולץ, לכבוד אבי ז״ל, אשר תמיד הצטער, כי בנים אין לו, ושם המשפחה יעלם לתמיד.

שואב מים בסקאלאט (ציירה צפורה חרמוני)

פרץ לנדסמן
(בן 13 בפרוץ המלחמה)

במאבק על החיים

צעיר הייתי, כאשר פרצה המלחמה בין ברית המועצות וגרמניה בשנת 1941. אחרי שכבשו הגרמנים את עיירתנו סקאלאט, לקחו הם את כל היהודים לעבודות קשות. אבי, משה לנדסמן, עבד בניקוי מכונות. ביום הראשון עבר הכל בשלום. למחרת היו צריכים כולם לחזור לעבודתם. הגרמנים אימו בהטלת עונש על כל מי שלא ישוב. אבי שב לעבודה, ונפגע בתאונה. אוטו משא נהוג בידי גרמני רמס את רגלו. חבריו היהודים לקחו אותו לבית־החולים. בדרך עברו גרמנים ושאלו לפשר הדבר. הסבירו להם, כי ארעה תאונה. ומאחר ויהודים נכים אינם נחוצים, לקחו אותו יחד עם חבריו לבית־הקברות, ירו בו, וציוו על חבריו לחפור לו קבר ולקבור אותו.

חיכינו לאבי כל הלילה, לא עצמנו עין. כולם שבו מעבודתם והוא עדיין לא שב. למחרת בבוקר סיפרו לנו, כי אבינו נרצח. נשארה אמי ועל כתפיה ששה ילדים.

בימי האקציה הראשונה עלה בידי להמלט מן הגיטו המוקף אל כפר בקרבת העיירה שלנו. שם התגוררה גויה, שהיתה ידידת המשפחה. חשבתי שאמצא את אמי כאן. הסתכלה עלי הגויה, ולא הכירה אותי. הייתי מאוד מלוכלך. אחרי שכנוע רב הסכימה, שאשאר אצלה ללון.

חלפו שעות אחדות. בנה, שהיה שוטר אוקראיני, חזר ממשמרתו. היא סיפרה לו על בואי, וכששמע זאת הבן, רצה למסרני לגרמנים. הגויה ובעלה התחננו לפניו, ובקשו ממנו לא להסגירני. ישנתי מתחת לספסל, ולמחרת ברחתי. הסתובבתי בשדות יממה שלמה, ושבתי אל הגיטו. כאן נודע לי על מות אמי, אחותי רבקה ואחי הקטן בן החמש, דוד.

חלפו חודשים אחדים, ואקציה חדשה פקדה את הגיטו. נכנסנו למקומות מחבוא, שבהם היינו נוהגים להסתתר, אך הגרמנים גילו אותנו בעזרת כלבי גישוש. הם הוציאו אותנו. בגדינו דלים, ובחוץ ירד שלג רב, ושרר קור עז. הביאונו לעיר טרנופול, ושם רצו להעמיסנו ברכבת, ולהובילינו אל מחנות המות. משום מה, העמיסו אותנו על גבי גרר, שגררו טרקטור. אני ואחי החלטנו לברוח בכל מחיר.

קפצנו ונימלטנו. פנינו לעבר העיירה סקאלאט. הקור היה עז. עקפנו את הכביש, ושקענו בבוץ. על הכביש לא יכולנו ללכת, כי תנועת הגרמנים עליו היתה רבה.

הגענו אל העיירה, ובקשנו מחסה אצל אחד הגויים, אך הוא לא הסכים לקבלנו.

מבית אחר הסכימו להכניסנו, אחרי שהבטחנו להם לתת את כספינו ורכושנו שנשאר בגיטו.

בבוקר עזבנו את הבית. יום שלם שוטטנו בשדות, ולעת ערב חזרנו אל הגיטו.

אקציה רדפה אקציה, עד כי באה האקציה האחרונה. הגרמנים הכריזו על „יודן־ריין". כל יהודי שנצל חיב להתיצב לפני הגיסטפו. אני ואחי יעקב שוטטנו בין הגויים בכפרים, אשר יושביה אימו להסגירנו. עשבי מאכל היו מזוננו וכן חיטה שעדיין לא הבשילה. מדי פעם טעמנו פת לחם יבשה, שקבלנו מאחד הגויים. מלון לילה מצאנו בערימת הקש.

בוקר אחד התעוררנו, ושמענו קולות בגרמנית. התברר שחילים גרמניים שמו מערב לפרטיזנים, שנהגו כאן להסתתר. למזלנו לא הופיעו פרטיזנים באותו לילה. לו היו באים היינו נשרפים בתוך הקש יחד עמם. כשנוכחו הגרמנים, שהפרטיזנים לא באו, עזבו את המקום.

הרעב גבר מיום ליום. היינו מלוכלכים, עייפים ומרוטי עצבים. החלטנו להתרחק מן העיירה, כדי שלא יכירונו, וללכת אל הכפרים. פניתי אל הכפר פיזננקה. במבואות הכפר פגשתי איכר רכוב על סוס. עצרתיו, ושאלתי אותו אם הוא צריך נער עוזר. הוא לא זקוק היה לנער כזה, אך הציע שאלך עמו, יתכן שיזדקקו לי אחרים. בדרך שאל אותי הגוי על מקום מוצאי. לפי עצת חברי אמרתי לו, שאני מטומשוב לובלסקי, ושמי איבן קובלצוק. בטומשוב לובלסקי נשארה אמי האלמנה עם ילדיה הרבים... ואני בורח מאדון, שאצלו עבדתי, כי התאכזר אלי...

כאשר הגענו אל הכפר, ירד כבר הלילה. למזלנו, פגשנו איכר, שהיה זקוק לעוזר. שאל אותי פרטים עלי ועל משפחתי. סיפרתי לו כפי שסיפרתי לאיכר הקודם. השתכנע מדברי, וקבלני לעבודה. עזרתי לאיכר בעבודת המשק. אמו של אותו איכר היתה מעיר מולדתי סקאלאט, ולה שדות הרבה. הוא היה מעבד אותם, ונותן לה חלק מהיבול. כשהגיעו ימות הקציר, ביקש אותי הגוי להצטרף אליו בדרכו לסקאלאט. פחד רב תקף אותי. חששתי פן יכירו אותי, אך נאלצתי לנסוע.

אשר יגורתי, בא לי. על יד הגשר, בכניסה לעיר, עמדו נערים — גויים, שהכירו אותי, וצעקו כי אני יהודי מסקאלאט. הגוי הביט בי, והמשיך לדהור. כשהגיע אל בית אמו, ספר הכל. קראו לי וחקרו אותי, אם אני באמת יהודי. הכחשתי. אף האיכר אישר, כי אני מתנהג כגוי. הם האמינו לי. בשובנו אל הכפר הפציר בי האיכר, שאספר את האמת, ולא אפחד. גיליתי, כי אני יהודי.

שבועיים התנהג כלפי יפה. לאחר מכן שינה את התנהגותו, ולא נתן לי אוכל מספיק, ואף החל להכותיני. רציתי לברוח, אך עונת הסתיו היתה בעוכרי. הקור היה עז. לבסוף האיכר בעצמו החליט לגרשני.

פניתי אל עבר כפרים אחרים, עד שמצאתי איכר שהסכים לקבלני, אבל בתנאי, שהאיכר הראשון, אצלו עבדתי, יעניק לי בגדים. באין ברירה חזרתי אליו. להפתעתי הוא הציע לי, שאמשיך להתגורר אצלו. הסכמתי, ונשארתי אצלו, כי הימים היו ימי חורף קשים. הייתי חסר לבוש, בגדי קרועים ורגלי יחפות.

בכפר היתה מבקרת אשה אלמנה, אשר התפרנסה ממכירת חפצים שונים. היא

היתה זקוקה לנער עזר כמוני. ספרתי לה על מצבי הרע, היא לקחה אותי אל כפרה, ששכן במרחק 30 קילומטר מסקאלאט — כפר קוזיבקה. עבדתי קשה מאוד. תמורת זאת נתנו לי רק אוכל דל ושתיה. יום, יום הלכתי להביא חלב. בדרכי הייתי פוגש בנערים גוים, בני גילי. שם פגשתי נער אשר התחברתי אליו. הוא ספר לי, כי דודו זקוק לעובד כמוני. אולי יהיה לי שם טוב יותר — הרהרתי בלבי. אלא שהדוד סרב לקבלני לעבודה, כי לפי דבריו הייתי צנום מדי. אחרי מאמצי שכנוע רבים נאות לקבלני. מצבי השתפר, ואצלו נשארתי עד בוא הצבא האדום.

טרזינשדט

גלגלים כבדים עוברים ונוסעים על מצחנו
וחורטים חריטות ונוקבים את מוחנו.
... רק הרעב מרקד מסביבנו דומם.
ילדים גונבים לחם, שואלים שאלות מעיקות...
והכל מתאוים רק לישון עטופים בשתיקות.
גלגלים כבדים עוברים ונוסעים על מצחנו.
וחורטים וחורשים ברוחנו —
ושנים לא תמחינה זאת...

מרץ 1944

(מתוך „אין פרפרים פה")

הינדה קורנוויץ

אם הבנות

משפרצו הקרבות בין גרמניה לרוסיה הסוביטית נמלטו בודדים מזרחה, ואני נשארתי עם הרוב בסקאלאט, לא משום האמון שנתתי בגרמנים, אלא בגלל היותי אם לשתי ילדות קטנות ועם בת שלישית בדרך. חששתי, שמא יחסר לי לחם בשבילן בנכר. בתי הבכירה, מטילדה, היתה בת 4. ילדה טובה ושמחה. כבר ביום הראשון לכבוש העיירה ערכו הגרמנים פרעות ביהודים, חסרי המגן. הם הרגו ללא הבחנה, מטף ועד זקן. באותו יום מר ונמהר הרגו את אחי הרש (צבי) פישר. אני ניצלתי עם ילדותי. הסתתרתי במרתפה של משפחת שפירא, יחד עם שכניהם וילדיהם. התינוקות שמרו על שתיקה מוחלטת, לא בכו, כאילו הבינו את המתרחש סביבם.

בתום הפרעות נכנסנו לדירתנו, ולעינינו נתגלה שוד והרס בכל. מעיני מטילדה נשקף פחד. שמחת החיים נעלמה ממנה לתמיד. פתאום הפכה לאדם מבוגר. היא ידעה, כי אסור לה לשחק ברחוב, ועליה להמצא בקרבתי. פלה (צפורה) היתה בת שנה, ולא הבינה, כמובן, דבר מהמתרחש.

בתי הצעירה פלה גדלה אמנם בתנאים בלתי נורמליים, אבל היתה נבונה מאד. בהיותה בת 3 הבינה את המצב. בלילה, לפני האקציה באפריל, נכנסתי לדירה ואמרתי, שאני מרגישה, שעומדת להתרחש אקציה, ועלינו להעיר את הילדות. לפתע ענתה פלה, שהיא אינה ישנה, אבל יש לעורר את מטילדה, „אסור לשכוח אותה". רצה הגורל, כי באקציה זו גילו את הבונקר שלנו, והביאו אותנו לבית הכנסת-הגדול. שם ריכזו אותנו לפני המוות.

בילדותי ראיתי את בית־הכנסת כמקום קדוש, ועתה נתגלתה לי תמונת זועה. אנשים סחוטים, פראים למחצה, התפללו ובכו לסרוגין. ביגונם בקשו, כי האדמה תבלע אותנו. ב„עזרת הנשים" גיליתי עלית גג. החלטתי להסתתר בה. בהעדר סולם פניתי לעזרת משה קצלוב, ועליתי עם הילדות ועם עוד עשרות אנשים. נאלצתי לעמול קשה. בכדי להרגיע את המבוגרים שביניהם, אשר חששו, פן תסכנה ילדותי בבכין את מחבואנו. הבטחתי להם, כי בנותי שקטות ותשמורנה על השקט. הילדות שכבו יום ולילה ולא הוציאו הגה.

ברל בן הרב והמורה האמיצה מסקאלאט

... ניתנה פקודה: „להתפשט! את הבגדים לסדר בערימה!" — השוטרים היהודים דוחקים ומזרזים. המנסה להמרות את פיהם — מוכה מכות רצח. על האדמה נפרש שטיח ניר צבעוני: שטרי־כסף הם, שנקרעו לקרעי קרעים בידי האנשים, לבל יפלו שלל בידי הרוצחים. יללת ילדים וקריאות שמע־ישראל מתערבבות בצריחות; „להזדרז! להזדרז!" וערימת הבגדים מתגבהת ומתרוממת. גברים, נשים וילדיהם עומדים עירומים כביום היולדם.

ברל בן הרב התעקש וסירב להתפשט. גרמני הנחית לו מהלומה על ראשו והוא כרע שותת דם. עוד ספג כמה בעיטות בבטנו. הוא קרא „שמע", גנח והוציא נשמתו על ערימת הבגדים המגואלים בדם. הגרמני גילגל את החלל עד אל פי

רוזה פיקהולץ (שניה משמאל)

הקבר. וכבר עולה חבטה עמומה של הגוויה הצונחת. ברל בן הרב — ראשון להרוגי סקאלאט — שכב בקבר לבוש תכריכי אודם, ובחיקו ילקוט־התפילין, שלא נפרד מעליו.

ופתאום קמה רוזה פיקהולץ, מורה בבית־הספר התיכון, ופנתה אל העדה הערומה: „אני קוראת לכם להיות אמיצים. אנשים חפים אנחנו!" — „לא אנשים אתם"! משסע אותה השטורמפירר וסוטר לה על לחיה — „ועתה המשיכי לדבר, זונה!" — וזו שופכת צערה וזעמה על ראשי הרוצחים: „קרוב קצכם, יערות של תליות מחכים לכם!" — זאת לא יכול כבר הגרמני לשאת. וכדור נשלח אל ליבה של הנואמת הערומה, וכבר היא מוטלת מתה על פני האדמה.

(אברהם וויסבראד — „עס שטאַרבט אַ שטעטל", מינכן 1948).

בלז'ץ

כל אנשי סקאלאט, שנתפסו ב„קונטיגנט" ובימי האקציה הראשונה והשניה, נשלחו ברכבות משא אל יעד בלתי ידוע. רק בתום המלחמה שמעו אזנינו את השם בלז'ץ — מחנה ריכוז, מן האיומים ביותר בממלכת השטן הנאצית.

כאן הומתו יקירינו.

ממחנה אימים זה נותרו בודדים בלבד. אנו מביאים כאן עדות אחד הבודדים, כפי שנרשמה על ידי הועדה ההיסטורית היהודית בפולין, בשנת 1946, והובאה בספר „מפרשת השואה" בהוצאת ראובן מס.

עדותו של רודולף רדר

העדות הזאת היא העדות היחידה של איש, שהיה במחנה המוות בבלז'ץ, ברח ממנו, ניצל ומסר ידיעות נאמנות על כל מה שראה.
רודולף רדר נולד בשנת 1881. עבד בייצור סבון. לפני המלחמה גר בלבוב ונשאר בעיר זו עד יום ה־16 באוגוסט 1942. ברח מבלז'ץ בחודש נובמבר 1942.

1.

בחודש אוגוסט שנת 1942 לא היה לנו עדיין גיטו מיוחד בלבוב. רחובות אחדים הוקצו רק בשביל היהודים. היה זה איפוא רובע היהודים, שבו היו רחובות אהדים מתוך הרובע השלישי, כמו רחוב פאניינסקה, וונסקה, אוגרוד־ניצקה, סלונצ'נה ואחרים. כאן חיינו חיים לא שקטים ובדיכאון תמידי. כבר שבועיים לפני הגירוש דיברו כולם על האסון המתקרב. היינו מיואשים. ידענו כבר אז מה פירוש המלה „גירוש". סיפרו אז, שפועל אחד, שעבד בפלוגת ההשמדה בבלז'ץ, נמלט. הפועל הזה עבד בזמן הקמת בית־החרושת למוות בבניית התאים והוא סיפר על „בית־המרחץ", שאינו לאמיתו של דבר אלא בנין, שנועד לתאי־גאזים. הוא אמר, שמהאנשים, שיובאו לשם, לא יחזור אף אחד.

סיפרו גם, שאוקראיני אחד, שעבד בהשמדת יהודים, סיפר לידידתו מה נעשה בבלז'ץ. הידידה נדהמה וראתה חובה לפרסם את הדבר ולהזהיר את הנידונים למוות. בדרכים אלה הגיעו אלינו ידיעות על בלז'ץ.

האגדה על בלז'ץ הפכה איפוא לאמת, אמת שידענו עליה ושרעדנו מפחד מפניה. לכן הסתובבו ברחובות של רובע היהודים כבר ימים אחדים לפני ה־10 באוגוסט אנשים מבוהלים ואובדי עצות, ששאלו אחד את השני: „מה לעשות? מה לעשות?

עד שהקיפו ביום ה־10 באוגוסט בבוקר השכם משמרות את כל מבואות הרחובות של הרובע. גיסטאפו, ס.ס., זונדרדינסט בקבוצות של שישה, שישה איש סובבו כל כמה צעדים ברחובות.

עזרו להם הרבה אנשי המיליציה האוקראינית. כבר שבועיים לפני כן חילק הגנרל־מאיור קאצמאן, התליין הראשי של לבוב ופולין הקטנה המזרחית, תעודות

חתימות למקומות עבודה אחדים. מקומות עבודה אחדים קבלו גם הן תעודות בקומיסריון ליד כיכר סמולקה. „מאושרים" כאלה לא היו רבים. הרוב חיפשו באימת מוות מיפלט כלשהו, מחבוא, מקום לבריחה, ובעצם לא ידע אף אחד מה עליו לעשות ואיך יוכל להציל את עצמו.

בינתיים חיפשו משמרות במשך ימים אחדים בבתים בעברם מבית לבית, מפינה לפינה; אצל אנשים מיספר התחשבו אנשי הגיסטאפו בתעודות, אצל אחרים לא התחשבו; את אלה, שלא היו להם תעודות, וכן גם את אלה שבתעודות שלהם לא התחשבו, גרשו בכח מהבתים, לא הרשו להם לקחת אתם שום בגד ואף פרור של לחם. אח"כ אספו ביחד המוני אנשים, ואם מי שהוא התנגד — קיבל כדור בראש. אני הייתי בבית־המלאכה שלי, עבדתי, אבל לא היתה לי תעודה, לכן נעלתי אחרי את הדלת ולא עניתי, אם כי שמעתי דפיקות. אנשי הגיסטאפו שברו את הדלת, הם מצאו אותי במחבוא, הכו אותי במגלב בראש ולקחו אותי אתם. הכניסו אותנו לתוך קרונות החשמלית. הדוחק בקרון היה כל כך גדול, שאי אפשר היה לזוז או לנשום. הובילו אותנו למחנה היאנובי.

היה זה כבר לעת ערב. ריכזו את כולנו ביחד בשדה רחב במעגל סגור. היינו שם 6.000 נפש. ציוו עלינו לשבת ואסור היה לקום, לזוז, להושיט יד או רגל. ממיגדל אחד הפנו עלינו זרקור. היה בהיר כמו בצהריים. ישבנו דחוקים עד מאוד, כשאנו מוקפים רוצחים מזויינים, ישבנו כולנו ביחד, צעירים וזקנים, נשים וילדים בגיל שונה. נשמעו יריות אחדות. מישהו קם, יתכן שרצה, שיירו בו.

כך ישבנו כל הלילה. שררה דממת מוות. לא בכו, לא הילדים ולא הנשים. בשעה שש בבוקר ציוו עלינו לקום מהדשא הרטוב, להסתדר בשורות, ארבעה איש בשורה, וכך זזה התהלוכה של הנידונים למוות לתחנה הקליפארובית. אנשי הגיס־טאפו ואוקראינים הקיפו אותנו בטבעת סמיכה. אף איש לא יכול היה לברוח. הביאו אותנו לרחבה שבתחנת הרכבת. כאן חיכתה כבר רכבת משא ארוכה. היו בה 50 קרונות. התחילה ההכנסה לקרונות. פתחו את דלתות הקרונות. משני הצדדים עמדו אנשי הגיסטאפו, בידיהם היו מגלבים והם הכו את כל אחד שנכנס, בפניו ובראשו. כל אנשי הגיסטאפו הכו. לכל אחד מאתנו היו סימנים על הפנים וחבורות על הראש. הנשים בכו מר, הילדים בכו כשהם צמודים לאמותיהם. היו בינינו אמהות עם תינוקות ליד שדיהן. דפוקים ע"י אנשי הגיסטאפו, שהכו בלי רחם, דחפו האנשים אחד את השני. הפתח היה גבוה, צריך היה לטפס ולעלות, אחד היה מפיל את השני, — גם אנו בעצמנו מהרנו, מפני שרצינו שהכל יהיה כבר מאחורינו. על הגג של כל קרון ישב אחד מהגיסטאפו עם מכונת ירייה. אנשי הגיסטאפו הכו וספרו עד מאה לכל קרון. כל זה נעשה במהירות כל כך גדולה, שהכנסת כמה אלפי אנשים לקרונות לא נמשכה יותר משעה.

במישלוח שלנו היו הרבה גברים, גם כאלה, שעבדו ושהיו להם כל מיני תעודות על עבודתם, תעודות לכאורה „בטוחות", היו ילדים קטנים וגדולים, נערות צעירות ונשים זקנות.

חתמו לבסוף את הקרונות. נדחקים לגוש אחד של אנשים רועדים, עמדנו

צפופים כמעט אחד על השני. מחניק, חם, אנו קרובים לטירוף הדעת. אף טיפה מים, אף פירור לחם. הרכבת זזה בשעה 8 בבוקר. ידעתי שבקטר עובדים שני גרמנים, מכונאי ופועל המבעיר את האש. הרכבת נסעה מהר, אבל לנו נדמה היה, שהיא נוסעת לאט. הרכבת נעצרה שלוש פעמים: בקוליקובה, בז'ולקיב, בראווה-רוסקה. החניות דרושות היו כנראה להסדרת מהלך הרכבות. בזמן החניות היו אנשי הגיסטאפו יורדים מגגות הקרונות ולא היו נותנים לאף איש לגשת לרכבת. לא נתנו לאנשים, שרצו להגיש קצת מים דרך החלון הקטן, המכוסה שבכה, לתת לאנשים, שהיו קרובים להתעלפות מצמאון, טיפת מים.

נסענו הלאה, אף אחד לא הפליט מלה. ידענו שאנו נוסעים לקראת המוות, שאין אפשרות להנצל. שרר שויון נפש גמור, לא נשמעה אף יללה. חשבנו כולנו על דבר אחד: איך לברוח; אולם לא היתה כל אפשרות. הקרון, שבו נסענו, היה חדש לגמרי. החלון היה כל כך צר, שלא יכולתי להדחק דרכו. בקרונות אחרים אפשר היה בודאי לפרוץ את הדלתות, כי שמענו כל כמה רגעים יריות בבורחים. אף אחד לא דיבר אל השני כלום, אף אחד לא הרגיע את הנשים הבוכות. אף אחד לא הפריע את הילדים למרר בבכי. ידענו כולנו: אנו נוסעים למוות בטוח ונורא. רצינו, שהדבר יגמר כבר. אולי נמלט מישהו, אינני יודע... אפשר היה לנסות לברוח רק מהרכבת.

קרוב לשעות הצהריים הגיעה הרכבת לתחנת בלז'ץ. היתה זו תחנה קטנה. מסביב לה עמדו בתים קטנים. בבתים אלה גרו אנשי הגיסטאפו. בלז'ץ נמצאת בקו המסילה לובלין, טומשוב. היא מרוחקת מראווה־רוסקה 15 קילומטר. בתחנת בלז'ץ העבירו את הרכבת למסילה צדדית, שהובילה עוד קילומטר אחד ישר למחנה המוות. ליד התחנה גרו פועלי הרכבת האוקריינים ועמד שם בנין קטן של הדואר. בבלז'ץ היה נכנס אל הקטר גרמני זקן, בעל שפם שחור סמיך — איני יודע מה היה שמו, אבל הייתי מכיר אותו מיד — מראהו היה כמראה תליין: זה היה מקבל לרשותו את הפיקוד על הרכבת והיה מוביל אותה עד למחנה. הדרך מהתחנה למחנה היתה נמשכת שתי דקות. במשך ארבעה חדשים ראיתי תמיד את הרוצח הזה.

המסילה הצדדית עברה דרך שדות. משני הצדדים היה שטח פנוי לגמרי, לא היה אף בנין. הגרמני, שהיה מכניס את הרכבת למחנה, היה יורד מהקטר — היה „עוזר" — במכות ובצעקות היה מגרש את האנשים מהרכבת. היה נכנס בעצמו לכל קרון והיה מבקר, אם לא נשאר שם מישהו. ידע את הכל. כשהרכבת היתה ריקה והיא נבדקה, היה נותן אות בדגל קטן והיה מוציא אותה מהמחנה.

כל השטח הזה החל מבלז'ץ היה תפוס על־ידי אנשי הס.ס. אסור היה למישהו להופיע כאן. היו יורים באזרחים, שטעו ונכנסו לשטח זה. הרכבת היתה נכנסת לחצר, שארכה ורחבה היה בערך קילומטר אחד ושהיתה מוקפה גדר מתיל דוקרני ורשתות ברזל, שהיו מונחות אחת על גבי השניה, בגובה שני מטרים. התיל לא היה מחושמל. לחצר היו נכנסים דרך שער עץ, שהיה מכוסה תיל דוקרני. על־יד השער עמד צריף, שבו נמצא משמר על־יד טלפון. על־יד הצריח עמדו אנשי ס.ס. אחדים עם כלבים. כשהרכבת היתה נכנסת לשער, היה השומר סוגר אותו ונכנס לצריף.

באותו רגע היתה מתחילה „קבלת הרכבת”. כמה עשרות אנשי ס.ס. היו פותחים את הקרונות בצעקות: „לצאת!”. במגלבים ואלות היו מגרשים את האנשים מהקרונות. הדלתות בקרונות היו בגובה מטר אחד מעל לארץ. את המגורשים היו מכים ומכריחים אותם לקפוץ, את כולם, זקנים וצעירים. הם היו שוברים ידים ורגלים, אבל היה הכרח לקפוץ על הארץ. ילדים היו נפצעים, הכל נפל מהקרון, כולם מלוכלכים, יגעים, מבוהלים. מלבד אנשי הס.ס. שרתו גם „צוגספיהררים”. אלה היו המשגיחים על העובדים היהודיים שבמחנה המוות. הם היו לבושים באופן רגיל, בלי סימני המחנה. את החולים, הזקנים והילדים הקטנים, כלומר את אלה, שלא יכלו ללכת בכחותיהם הם, היו שמים על אלונקות ומושיבים על שפת הקברות הענקיים שנחפרו. שם היה איש הס.ס. אירמאן יורה בהם, ואח״כ היה דוחף אותם במקל לתוך הקבר. אירמאן זה, המומחה לרציחת זקנים וילדים קטנים, איש גיסטאפו גבוה, בעל שערות שחורות והבעת פנים רגילה, גר, כמו אחרים, בבלז׳ץ על־יד התחנה, בבית קטן, לגמרי יחידי, וכמו אחרים — בלי משפחה ובלי נשים.

בבוקר השכם היה מופיע במחנה, היה נשאר שם במשך כל היום והיה מקבל את מישלוחי המוות. מיד לאחר הוצאת הקרבנות מהקרונות, היו מכנסים אותם בחצר, שהיתה מוקפת שוטרים, וכאן היה אירמאן נואם. היתה דממת מוות. הוא היה עומד קרוב להמון. כל אחד רצה לשמוע, פתאום היתה מתעוררת בנו תקוה — „אם מדברים אלינו, אולי נחיה, אולי תהיה איזו עבודה, אולי בכל זאת...”

אירמאן היה מדבר בקול רם וברור. — „אתם הולכים עכשיו להתרחץ, אח״כ תשלחו לעבודה”. זה הכל. כולם שמחים, מאושרים, שבכל זאת הולכים לעבוד, מחיאות כפים. אני זוכר את דבריו אלה, שהיו חוזרים ונשנים בכל יום, ברוב המקרים שלוש פעמים ביום. במשך ארבעת החדשים, שבהם הייתי במחנה, חזר עליהם יום־יום. זה היה רגע של תקוה ואשליה. האנשים היו נושמים לרגע לרווחה. שרר שקט גמור. בשקט התקדם כל ההמון, הגברים ישר דרך החצר אל בנין, שעליו היה כתוב באותיות גדולות: Bade- und Inhalationsräume (בית־מרחץ וחדרים לנשימת אדים). — הנשים הלכו עוד מרחק של כעשרים מטר, אל צריף גדול, שתפס שטח של 15 על 30 מטר. בצריף זה גלחו לנשים ולנערות את שערן. הן היו נכנסות בלי שידעו לשם מה מובילים אותן שמה. עוד שרר רגע שקט. ידעתי אח״כ, שכעבור רגעים מיספר, כשהיו מגישים להן דרגשי עץ והיו מעמידים אותן באמצע הצריף, כשהיו מצווים עליהן לשבת ושמונה ספרים יהודיים, אוטומטים ששתקו כמו קבר, היו מתקרבים, כדי לגלח את שערותיהן גילוח שלם עד העור, באותו רגע היו הנשים תופסות את כל האמת ואף לאחת מהן, וגם לא למישהו מהגברים שהלכו לתאים, לא היו כבר שום ספקות.

כולם, פרט לגברים אחדים, שנבחרו כבעלי מקצוע נחוצים במחנה, כולם, — צעירים וזקנים, ילדים ונשים, — כולם הלכו למות בטוח. ילדות, שהיו להן שערות ארוכות, היו מובילים לגילוח השערות. ילדות קטנות, שהיה להן מעט שער, הלכו יחד עם הגברים ישר לתא.

פתאום — בלי מעבר מתקוה ליאוש מוחלט — היו פורצות יללות וצעקות, —

נשים רבות היו מקבלות התקפה של טירוף הדעת. נשים רבות הלכו בכל זאת למוות בשקט, בעיקר נערות צעירות. במישלוח שלנו היו אלפי אנשים משכילים, גברים צעירים רבים, אולם הרוב היה של נשים, כמו שהיה בכל מישלוח, שבא אחר־כך.

עמדתי מהצד, בחצר, יחד עם קבוצה קטנה של אנשים, שהושארו לחפירת קברות, והסתכלתי באחי, אחיותי, מכרי וידידי, שהובלו למוות. באותו זמן, שהובילו את הנשים ערומות, מגולחות, כמו בקר לטבח, בלי ספירה, מהר, היו משמידים כבר את הגברים בתאים. גילוח הנשים נמשך בערך שתי שעות, זמן כזה נמשכו ההכנות לרצח והרציחה עצמה.

למעלה מעשרה אנשי ס.ס. היו מזרזים את הנשים במגלבים ובכידונים חדים ללכת קדימה, עד הבנין, שבו היו התאים, ושם דרך שלוש מדרגות לפרוזדור, והשוטרים היו סופרים את האנשים עד 750 לכל תא. את הנשים, שהתנגדו להכנס לתא, היו השוטרים דוקרים בכידונים לתוך הגוף, דם נשפך, וכך מכניסים למקום ההריגה. הייתי שומע את נעילת הדלתות, אנקות וצעקות, קריאות יאוש, בפולנית, באידית, בכי המקפיא את הדם מפי ילדים ונשים, ואח״כ זעקה אחת משותפת איומה... הדבר נמשך 15 דקות — 20 דקות עבדה המכונה, לאחר 20 דקות היה שקט. השוטרים היו פותחים את הדלתות מבחוץ, ואני ביחד עם פועלים אחרים, שהושארו כמוני ממישלוחים קודמים, היינו נגשים לעבודה בלי שיראו בנו כל סימן שהוא על הפנים.

היינו סוחבים גוויות של אנשים, שחיו זה לא כבר, היינו סוחבים אותן בעזרת רצועות עור אל הקברות המשותפים הענקיים, שהיו מוכנים, ובאותו זמן היתה מנגנת תזמורת מהבוקר עד הערב...

2.

אחרי זמן מה הכרתי כבר היטב את כל השטח. הוא נמצא בתוך יער ארנים צעיר. העצים גדלו כאן קרובים אחד לשני, אולם כדי להקטין עוד יותר את חדירת האור — קשרו לעצים עוד עצים אחרים ובאופן כזה הכפילו את סמיכות העצים במקום שנמצאו התאים. מאחוריהם נמצאה דרך של חולות, שבה סחבו את הגוויות. הגרמנים מתחו מעל לדרך גג, שנעשה מתיל, ושמו עליו ירק. הכוונה היתה להסתיר את השטח מתצפיות מאוירונים. החלק הזה של המחנה, שהיה מכוסה בגג של עלים, הוחזק באפלה. מהשער היו נכנסים לחצר ענקית. בחצר נמצא צריף גדול, שבו היו מגלחים לנשים את השערות. על־יד הצריף היתה חצר קטנה, שהיתה מוקפת גדר גובהה מקרשים, שלא נשאר ביניהם אף סדק, שלושה מטר גבוהה. הגדר מקרשים אפורים הובילה עד התא עצמו, באופן כזה לא ראה אף איש מה שנעשה מאחורי הגדר. הבנין שבו נמצאו התאים, היה נמוך, רחב וארוך, מבטון אפור. הגג שלו היה שטוח ומכוסה חומר מזופת, ומעל לגג היה עוד גג מרשת, שהיה מכוסה ירק. מהחצר הובילו אליו שלוש מדרגות, מטר אחד רוחבן, בלי מעקה. מבחוץ, לפני

הבנין, נמצא עציץ גדול עם פרחים רבגוניים. על הקיר היה כתוב ברור -BADE UND INHALATIONSRÄUME (בית מרחץ וחדרים לנשימת אדים). במדרגות היו נכנסים אל פרוזדור חשוך, מטר וחצי רחבו, אולם ארוך מאוד. הוא היה ריק לגמרי, ארבעה קירות ביטון. מהפרוזדור הובילו מצד ימין ומצד שמאל דלתות לתאים. הדלתות, עשויות מעץ, מטר רוחבן, היו נדחפות לצדדים באמצעות ידיות. התאים היו לגמרי חשוכים, בלי חלונות, וריקים לגמרי. בכל תא היה חור עגול, בגודל תקע חשמלי. הקירות והריצפה של התאים היו מבטון. הפרוזדור והתאים היו נמוכים יותר מחדרים רגילים, גובהם לא עלה על שני מטר. בקיר, שנמצא מול הכניסה לתא, היו דלתות, שהיו נפתחות על־ידי דחיפה לצדדים שני מטר רוחבן, ובהן היו מוציאים החוצה את גוויות האנשים לאחר החנקתם. מחוץ לבנין נמצא בנין קטן נוסף, בערך שני מטר על שני מטר, שבו נמצאה „המכונה", מנוע שהיה מופעל בבנזין. התאים התרוממו מטר וחצי מעל לשטח האדמה, הככר שלפני הדלתות היתה באותו גובה כמו הרצפה של התא, שממנו היו זורקים את הגוויות על הארץ.

במחנה היו שני צריפים בשביל העובדים בהשמדה, צריף אחד בשביל פועלים כלליים, צריף שני בשביל „בעלי מקצוע". כל צריף הכיל 250 פועלים. האצטבאות נבנו בשתי קומות. שני הצריפים היו דומים אחד לשני. האצטבאות היו מקרשים וקרש קטן בשיפוע מתחת לראש. על־יד הצריפים היו מטבחים, הלאה נמצאו מחסן, האדמיניסטרציה, מכבסה, מתפרה, ובסוף צריפים מסודרים יפה בשביל השוטרים.

משני הצדדים של הבנין, שבו היו תאי הגאזים, נמצאו קברות, מלאים וריקים. ראיתי שורה שלמה של קברות, שנתמלאו וכוסו בחול רב. כעבור זמן מה היו הקברות שוקעים. קבר ריק מוכרח היה תמיד להיות מוכן...

3.

הייתי במחנה המוות מחודש אוגוסט עד סוף החודש נובמבר 1942 — היתה זו תקופה של חנק המוני של יהודים. חברי לצרה המעטים, אלה המעטים שהיו במחנה יותר זמן, סיפרו לי, שבתקופה זו הגיעו יותר מאשר קודם מישלוחי־מוות. הגיעו יום יום, בלי הפסקה של יום אחד, ברוב המקרים שלוש פעמים ביום; בכל רכבת היו חמישים קרונות ובכל קרון מאה נפשות. במקרה שהמישלוחים היו מגיעים בלילה, היו הקרבנות מחכים בקרונות חתומים עד שעה שש בבוקר. בדרך כלל היו הורגים בבלז'ץ בכל יום עשרת אלפים נפש.

לפעמים היו המישלוחים גדולים יותר והם היו מגיעים לעתים קרובות יותר. היו באים יהודים מכל המקומות ורק יהודים. אף פעם לא בא משלוח אחר. בלז'ץ שימשה מקום השמדה של יהודים בלבד. על־יד הקרונות היו, בזמן הוצאת היהודים משם, רק אנשי הגיסטאפו, שוטרים ו„צוגספיהררים"; כמה צעדים הלאה, בחצר, בזמן פשיטת הבגדים, היו כבר גם פועלים יהודים. הפועלים היו שואלים בלחש: מאין אתם? התשובות בלחש היו: מלבוב, מקראקא, מזאמושץ, מווייליצ'קה, יאסלו, טארנוב, וכו'. ראיתי את המחזה הזה יום יום, פעמים, שלוש פעמים ביום.

גורלו של כל מישלוח היה כגורל המישלוח שבו באתי אני. היו מצווים לפשוט

את הבגדים. את הבגדים היו משאירים בחצר, תמיד היה אירמאן מדבר בערמימות ותמיד אותו דבר. האנשים היו תמיד שמחים באותו רגע, ראיתי בעיניהם של האנשים אותו זיק תקוה. התקוה, שהם נשלחים לעבודה. אולם כעבור רגע קט היו מנתקים את הילדים הקטנים מזרועות האמהות, את הזקנים והחולים היו זורקים על אלונקות, את הגברים והנערות הקטנות היו מובילים באמצעות אלות הלאה והלאה בשביל המגודר ישר אל התא, ואת הנשים הערומות היו מכוונים גם כן באכזריות אל צריף אחר, שבו גלחו להן את השערות. ידעתי בדיוק באיזה רגע היו כולם מבינים מה עומד לפניהם; הפחד, היאוש, הצעקות והיללות האיומות היו מתערבבות עם צלילי התזמורת. הגברים, שנדחפו באמצעות כידונים, דקורים, היו באים הראשונים לתאים. לכל תא היו השוטרים מכניסים 750 איש במיספר. עד שהיו מכניסים לכל ששת התאים, היו בינתיים האנשים שבתא הראשון סובלים עינויים במשך שתי שעות. רק לאחר שהיו מכניסים אנשים לכל ששת התאים בדוחק כל כך רב, שקשה היה לסגור את הדלתות, היו מפעילים את המכונה.

המכונה היתה גדולה מטר וחצי על מטר; היה זה מנוע וגלגלים. המנוע טירטר בהפסקות גדולות, פעל די מהר, כל כך מהר, שאי־אפשר היה להבחין בין המקלות שבגלגלים. המכונה היתה עובדת 20 דקות בדיוק לפי השעון. אחרי 20 דקות היו מפסיקים את עבודתה. מיד היו פותחים את דלתות התאים מבחוץ, מהצד שהוביל לכיכר, ושם היו זורקים על הארץ את הגוויות, והיתה מצטברת ערימה ענקית של גוויות, כמה מטרים גובהה. השוטרים לא נזהרו במיוחד בזמן פתיחת הדלתות. לא הרגשנו שום ריח, לא ראיתי אף פעם שום מיכלים עם גאזים, ולא שום חמרים שאפשר היה להוסיף עליהם, — ראיתי רק פחים עם בנזין. בכל יום היו צורכים מ־80 עד 100 ליטר בנזין. על יד המכונה עבדו שני שוטרים. כשנתקלקלה פעם המכונה, הזמינו גם אותי, מפני שקראו לי „המומחה לתנורים"; הסתכלתי בה וראיתי צינורות זכוכית, שהיו מחוברים לצינורות, שהובילו לכל תא ותא. סברנו, שהמכונה מייצרת לחץ גבוה, או שואבת את האויר וגורמת לחלל ריק, או שהבנזין מייצר דו־תחמוצת הפחם, הממיתה את האנשים. הקריאות לעזרה, הצעקות ואנקות־היאוש של הסגורים והנחנקים בתאים, היו נמשכות מ־10 עד 15 דקות; בראשונה בקול רם וחודר, אח"כ היו האנקות נעשות שקטות יותר עד שהיו משתתקות לגמרי. שמעתי צעקות איומות וקריאות בכל מיני שפות, מפני שהיו שם לא רק יהודים מפולין, אלא באו גם מישלוחים עם יהודים מחוץ לארץ. במישלוחים שבאו מחוץ לארץ היו בעיקר יהודים מצרפת, היו גם יהודים מהולאנד, מיוון, אפילו מנורבגיה. אינני זוכר מישלוח של יהודים מגרמניה. כנגד זה היו יהודים מצ'כיה. הם היו באים בקרונות דומים לאלה, שבהם היו מביאים את יהודי פולין, אולם היה להם מטען, היו מצויידים כראוי והיה להם מזון. המשלוחים שלנו היו מלאים נשים וילדים. במיש־לוחים של היהודים מחוץ לארץ היו בעיקר גברים ומעט מאוד ילדים. ההורים יכלו כנראה להשאיר את ילדיהם בחסות בני ארצם ולהציל אותם מהגורל האיום. היהודים מחוץ לארץ היו באים לבלז'ץ בחוסר כל ידיעה. הם היו בטוחים, שמחכה להם עבודה. הם היו לבושים כבני תרבות, היו מוכנים היטב לדרך. היחס של הרוצחים

הגרמנים אל האנשים האלה היה אותו היחס כמו למישלוחים אחרים ואותה שיטת הרצח. הם הושמדו באותה אכזריות ומתו מתוך אותו יאוש.

בזמן שהייתי במחנה הגיעו למחנה בערך מאה אלף יהודים מחוץ לארץ. כולם הושמדו בגאזים.

כשהשוטרים היו פותחים את הדלתות של התאים, לאחר שהאנשים היו חנוקים שם במשך 20 דקות, היו הגוויות במצב עמידה, הפנים כמו בשינה, ללא שינוי, לא כחולות. דם היה שותת פה ושם מהפצעים, שנגרמו ע״י השוטרים בכידונים, הפיות קצת פתוחים, הידים מקווצות, לפעמים לחוצות מסביב לריאות. הגוויות, שנמצאו על־יד הדלתות, היו נופלות החוצה בעצמן כמו בובות דרך הדלתות הפתוחות לרווחה.

.4

את כל הנשים היו מגלחים לפני הרצח. היו מכניסים אותן לצריף. שאר הנשים היו מחכות לתורן לפני הצריף ערומות, יחפות אפילו בחורף ובשלג. הנשים היו בוכות ומיואשות. באותו רגע היו מתחילות צעקות ותחנונים, האמהות היו מחבקות את ילדיהן, הן היו קרובות לטירוף. לבי היה מתפלץ בכל פעם, לא יכולתי לראות את המחזה הזה. קבוצת נשים שגולחו היו מובילים הלאה ואחרות היו באות ודורכות על שערות רבגוניות, שהיו מכסות כמו במרבד רך וגבוה את כל הריצפה בצריף. לאחר גילוח כל הנשים מהמישלוח, היו ארבעה פועלים מטאטאים את כל השערות במטאטאים עשויים מעץ הליבנה ואוספים אותן בערימה גדולה אחת, גבוהה עד חצי החדר, שבה היו שערות מכל הצבעים. את השערות היו מכניסים בידיהם לתוך שקים מבד פשוט והיו מוסרים למחסן.

המחסן של השערות, של הלבנים והבגדים של הקרבנות, שנהרגו בתאי הגאזים, נמצא בצריף מיוחד לא גדול, בערך שבעה על שמונה מטר. שם היו אוספים את הבגדים והשערות במשך עשרה ימים, ואחרי עשרה ימים היו מטעינים לחוד שקים עם בגדים ושקים עם שערות, ואח״כ היתה באה רכבת משא ולוקחת את השלל. אנשים, שעבדו בלשכה, היו מספרים, שאת השערות היו שולחים לבודאפשט. יהודי אחד שמוצאו מהסודטים, העורך־דין שרייבר, שעבד בלשכה, הוא בעיקר שהיה מוסר את הידיעות האלה. היה זה איש הגון. אירמאן הבטיח לו, שיקח אותו אתו, כשיסע לחופשה. פעם נסע אירמאן לחופשה קצרה. שמעתי את שרייבר שואל את אירמאן „אתה לוקח אותי אתך?״ אירמאן ענה — „עוד לא״. באופן כזה היה מרמה אותו ושרייבר הושמד בודאות גמורה כמו כל שאר האנשים. האיש הזה סיפר לי, שבכל כמה ימים שולחים לבודאפשט רכבת שלמה עם שקים מלאים שערות. מלבד שערות הוציאו הגרמנים סלים מלאים שיני זהב.

בדרך, שהובילה מתא הגאזים אל הקברות, בשטח של כמה מאות מטרים, עמדו „רופאי־שיניים״ (דנטיסטים) אחדים עם צבתות והם היו מעכבים כל פועל, שסחב גוויה; הם היו פותחים את הפה של המת, היו בודקים ומוציאים את הזהב, ואח״כ היו זורקים לתוך סל. דנטיסטים היו שמונה. אלה היו בדרך כלל אנשים צעירים,

שהושארו ממישלוחים לשם ביצוע עבודה זו. אחד מהם הכרתי מקרוב, שמו היה צוקר, מוצאו היה מז׳ישוב. הדנטיסטים גרו בצריף קטן מיוחד, ביחד עם הרופא והרוקח. עם חשיכה היו מביאים סלים שלמים עם שיני זהב אל הצריף ושם היו מצרפים את הזהב ומתיכים אותו בצורת מקלות. שמר עליהם איש הגיסטאפו שמידט. הוא היה מכה, כשהעבודה נעשתה לאט. כל מישלוח מוכרחים היו לסיים במשך שתי שעות. מקלות הזהב היו סנטימטר אחד עובין, חצי סנטימטר רוחבן ועשרים סנטימטר אורכן.

בכל יום היו מוציאים מהמחסן את חפצי־הערך, כספים, דולרים. אנשי הס.ס. היו אוספים את זאת בעצמם והיו שמים בתוך מיזוודות, שפועל היה נושא אותן לבלז׳ץ, אל המיפקדה. אחד מאנשי הגיסטפו היה צועד מלפנים ואת המיזוודות היו נושאים פועלים יהודים. התחנה בלז׳ץ לא היתה רחוקה, עשרים דקות בהליכה. המחנה, כלומר מקום ההריגה, בבלז׳ץ היה סר למשמעת המיפקדה הזאת. יהודים, שעבדו באדמיניסטרציה, היו מספרים, שאת כל מישלוח הזהב, חפצי הערך והכספים היו מעבירים ללובלין, במקום שנמצאה המיפקדה הראשית, שלמשמעתה היתה סרה המיפקדה בבלז׳ץ. את הבגדים, שהיו מורידים מהקרבנות האומללים, היו הפועלים אוספים ומעבירים למחסן. שם היו עשרה פועלים, שהיו חייבים להתיר את התפרים בכל בגד בדיוק נמרץ, בהשגחת אנשי הס.ס. ובאיום בשוט. אנשי הס.ס. היו מחלקים ביניהם את הכסף, שהיה מתגלה. לבקורת זו נשלחו אנשי ס.ס. מיוחדים ותמיד אותם האנשים. הפועלים היהודים, שעבדו בסידור הבגדים ובהתרת התפרים שלהם, לא יכלו לקחת לעצמם שום כסף והם גם לא רצו לקחת. איזה ענין היה לנו בכסף או בתכשיטים? לא יכולנו לקנות שום דבר ולא היתה לנו שום תקוה להשאר בחיים. אף אחד מאתנו לא האמין בנס. אצל כל פועל היו עושים בדיקה מדוקדקת, אולם לעתים קרובות דרכנו על דולרים שנזרקו ולא שמנו אליהם לב; אפילו לא נגענו בהם. לא היתה בזה שום תועלת וכך לא היה לנו מזה ולא כלום. פעם לקח סנדלר אחד חמישה דולרים בכוונה ובגלוי. הרגו אותו ואת בנו בירייה. הוא הלך לקראת המוות ברצון, הוא רצה שהדבר יגמר כבר. המוות היה בטוח, למה לסבול ענויים זמן ממושך יותר... הדולרים בבלז׳ץ שמשו לנו כדי למות מוות קל יותר...

.5

שייך הייתי לקבוצת העובדים הקבועה שבמחנה. בסך־הכל היינו 500 איש. „בעלי מקצוע" היו רק 250, אבל גם מאלה עבדו 200 בעבודות, שאין צורך בשבילן בבעלי מקצוע: בחפירת קברות וסחיבת גוויות. חפרנו שוחות וקברות ענקיים משותפים וסחבנו גוויות. גם בעלי המקצוע מוכרחים היו להשתתף בעבודה זו לאחר גמר העבודה במקצועם. חפרנו באתים. היתה גם מכונה, שחפרה והוציאה את החול מעל לאדמה. המכונה היתה שופכת את החול על־יד הקבר. היה נוצר הר של חול, שהיו מכסים בו את הקבר, לאחר שנתמלא גוויות. על־יד הקברות עבדו בקביעות

בערך 450 איש, חפירת קבר אחד נמשכה שבוע תמים. הדבר האיום ביותר בשבילי היתה הפקודה להניח גוויות בגובה מטר מעל לקבר המלא ולכסותן בחול; דם שחור, סמיך היה נשפך מהקברות ומציף כמו ים את כל השטח. מוכרחים היינו לעבור מקצה אחד של הקבר אל קצהו השני, כדי להגיע לקבר אחר, רגלינו בוססו בדם אחינו. דרכנו על קברות מלאים גוויות, וזה היה הדבר הרע והאיום ביותר...

שמר עלינו בזמן העבודה הרוצח שמידט, הכה, בעט. אם מישהו מאתנו לא עבד, לדעתו, די מהר, היה מצווה על זה לשכב, היה מלקה אותו בשוט, היה מצווה על המוכה לספור את המלקות, ואם זה טעה, היה מלקה אותו במקום עשרים וחמש — חמישיב. האיש שהולקה לא יכול היה בדרך כלל לשאת 50 מכות; הקרבן היה בקושי מגיע לצריף ולמחרת היה מוציא את נשמתו. המחזה הזה היה חוזר פעמים אחדות ביום.

בכל יום היו הורגים ביריה מ־30 עד 40 פועלים. הרופא היה מגיש רשימה של אנשים שנהלשו, או ה"אובר־צוגס־פיהרר", המשגיח העיקרי על האסירים, היה מגיש רשימה של „העברייינים", כך שבכל יום הושמדו 30, 40 אסירים. בשעה המיועדת לארוחת הצהרים היו מובילים אותם אל קבר ויורים בהם. בכל יום ויום היו משלימים את הרשימה על־ידי השארת אותו מיספר אנשים מהמישלוחים, שהיו מגיעים כמה פעמים ביום. בלשכת האדמיניסטרציה ניהלו רק רשימה, של הפועלים הקודמים והחדשים, ועשו חשבון, שמיספר האסירים יגיע תמיד ל־500. רשימה של מיספר המישלוחים עם הקרבנות לא ניהלו.

ידענו, למשל, שיהודים בנו את המחנה והעמידו את מכונת המוות. אף אחד מקבוצה זו לא נשאר בחיים. היה זה נס, אם מישהו מהעובדים בבלז'ץ נשאר בחיים לאחר חמישה או שישה חדשים.

במכונה עבדו שני שוטרים, שודדים, תמיד אותם האנשים. כשנכנסתי למחנה מצאתי אותם עסוקים בעבודה זו וכשיצאתי מהמחנה נשארו באותו מקום. לפועלים היהודים לא היה שום מגע אתם, כן גם עם יתר השוטרים. כשהאנשים ממישלוח היו מבקשים טיפת מים, היו השוטרים יורים בפועלים היהודים בגלל הגשת מים.

מלבד חפירת הקברות, היה מתפקידם של פועלי המחנה להוציא את הגוויות מהתאים לזרוק אותן על ערימה גדולה ואח"כ לסחוב אותן אל הקברות. הקרקע היה של חול. גוויה אחת מוכרחים היו לסחוב שני פועלים. היו לנו רצועות עור עם אבזמים שהיינו שמים אותן על הידים של הגוויה, הראש שלה היה נתקע לפעמים בחול, וכך היינו מושכים... גוויות של ילדים קטנים ציוו עלינו לשים שתים בבת אחת על הכתפים וכך לשאת. כשהיינו סוחבים את הגוויות, היינו מפסיקים את עבודת החפירה של קברות. כשהיינו חופרים את הקברות, ידענו שבתאים נחנקים אלפים מאחינו. כך מוכרחים היינו לעבוד מהבוקר השכם עד חשיכה. עם חשיכה היה נגמר יום העבודה שלנו, מפני ש„העבודה" הזאת היתה נעשית רק לאור היום.

כבר בשעה שלוש וחצי בבוקר היה שוטר־המשמר, שהיה עובר על־יד הצריף בלילה, דופק בדלת וצועק "Auf! Heraus!" (לקום! לצאת!). עוד לפני שיכולנו לקום היה הרוצח שמידט מתפרץ ומגרש בשוט החוצה. היינו רצים החוצה עם נעל

אחת ביד או יחפים. ברוב המקרים לא היינו פושטים את בגדינו לפני השינה, היינו שוכבים לישון אפילו בנעלים, מפני שבבוקר לא היינו מספיקים להתלבש.

שרר עוד חושך בבוקר, כשהיו מעירים אותנו. להאיר אסור היה. שמידט היה מתרוצץ בצריף ומכה על ימין ועל שמאל. היינו קמים אומללים ועיפים עד כלות הכוחות כמו׳ בשעה ששכבנו לישון. כל אחד מאתנו היה מקבל שמיכה דקה, יכולנו להתכסות בה או להציע בה את האצטבה. במחסן היו בוחרים בשבילינו סמרטוטים ישנים ומעוכים; — אם מישהו נאנח, היה מקבל סטירה בפנים.

בערב היו מדליקים אור במשך חצי שעה, אח״כ היו מכבים את האור. ה„אובר־צוגס־פיהרר״ היה מסתובב בצריף עם מגלב בידו ולא היה מרשה לשוחח. היינו מדברים עם השכנים בלחש.

העובדים במחנה היו על־פי רוב אנשים, שנשותיהם, ילדיהם והוריהם הוחנקו בגאזים. רבים השיגו טלית ותפילין מהמחסן, ובשעה שהיו נועלים את הצריף למשך הלילה, היינו שומעים מהאצטבאות לחש התפילה. קדיש. היינו מתפללים לזכר הקרבנות. אחר־כך היתה משתררת דממה. לא התאוננו, היינו לגמרי מדוכאים. חמישה־עשר ה„צוגס־פיהררים״ חיו באשליה, אנחנו לא.

התנוענו כולנו כאנשים נטולי רצון. היינו גוש אחד. אני זוכר קצת שמות, אבל מעט. לא היה ערך לדבר מי היה האיש ואיך נקרא. אני יודע, שהרופא היה איש צעיר, שחי לפני כן על־יד פשמישל, שמו היה יעקבוביץ. הכרתי גם סוחר אחד מקראקא, שמו שליסל, אותו ואת בנו; יהודי אחד מצ׳כיה, שמו אלבוגן, שהיתה לו, נדמה לי, חנות של אפניים, את הטבח גולדשמידט, שהיה ידוע מהמסעדה בקארלס־באד „האחים האניקא״. אף אחד לא התענין בשני, החיים עברו עלינו, כשאנו עובדים באופן מכני.

בשעה 12 היינו מקבלים ארוחת צהריים. היינו נגשים אל שני אשנבים, על־יד האחד היינו מקבלים סיר, על־יד השני חצי ליטר מרק עם גריסים, כלומר מים, לפעמים היו במרק תפוחי אדמה. לפני הארוחה חייבים היינו לשיר שירים, כך גם בערב לפני שתיית הקפה. באותו זמן היו מגיעות מהתאים אנקות הנחנקים, התזמורת נגנה ומול המיטבח עמדה תלייה גבוהה...

.6

אנשי הס.ס. חיו בבלז׳ץ ובמקום ההריגה בלי נשים. אפילו בזמן משתה היו רק גברים. כך היה עד החודש אוקטובר. באוקטובר הגיע מזאמושץ מישלוח עם יהודיות מצ׳כיה. במישלוח הזה היו כמה עשרות נשים, שבעליהן עבדו במחנה המוות. הוחלט להשאיר ממשלוח זה כמה עשרות נשים. ארבעים נועדו לעבודה במיטבח, במכבסה ובמתפרה. אסור היה להן להתראות עם בעליהן. הן קלפו במיטבח תפוחי אדמה, רחצו סירים, נשאו מים. אינני יודע מה היה גורלן. בודאי היה חלקן כמו של כל הכלואים במחנה. נשים אלה היו כולן משיכבת המשכילים. באו עם מיטען. לאחדות היתה קצת חמאה. הן נתנו לנו מה שהיה להן. הן עזרו לאנשים, שעבדו במיטבח או בקירבתו. הן גרו בצריף קטן מיוחד. השגיחה עליהן „צוגס־

פיהררין". בזמן העבודה הייתי רואה את הנשים האלה משוחחות ביניהן (הייתי מתקן בכל מקום את התנורים והייתי מסתובב בכל המחנה). לא הכו אותן כמו אותנו. עבודתן היתה נגמרת לפנות ערב. הן היו מסתדרות שתים בשורה ועומדות בתור לקבל מרק או קפה. כמו גם מאתנו, לא לקחו מהן את בגדיהן ולא נתנו להן בגדי פסים. לא היה כדאי להנהיג לזמן כה קצר תלבושת אחידה.

שלחו אותן ישר מהקרונות, בבגדיהן ובלי שגלחו את ראשיהן, לבתי המלאכה ולמיטבח. מבעד לחלונות המיטבח הסתכלו יום יום במישלוחי המוות, שהגיעו למחנה...

.7

רצח המוני מילא את חלל המחנה יום יום. היה זה יום רגיל של פחד־מוות המוני ורצח המוני. אולם מלבד זאת היו מקרים בודדים של התעללות אישית. עבר עלי וראיתי גם את זה. בבלז'ץ לא היו אף פעם „אפלים" (מיפקדים). לא היה צורך בהן. המחזות האיומים התקיימו בלא הודעה מראש לכולם.

ברצוני לספר על מישלוח מזאמושץ. היה זה קרוב ליום ה־15 בנובמבר. היה כבר קר, שלג ובוץ כסו את הארץ. בסופה כזאת הגיע מישלוח מזאמושץ, אחד מני רבים. במישלוח הזה היו כל חברי מועצת הזקנים (יודענראאַט). כשכולם כבר עמדו ערומים, לפי הסדר הרגיל, הובילו את הגברים לתאים ואת הנשים לצריף לגילוח השערות. על יושב־ראש מועצת הזקנים ציוו להשאר בחצר. השוטרים הובילו את המישלוח להשמדה, וכל הפמליה של אנשי הס.ס. נתאספו מסביב ליושב־ראש מועצת הזקנים. אינני יודע מה היה שמו, ראיתי בן־אדם בגיל העמידה, חיוור כמו מת ושקט לגמרי.

אנשי הס.ס. ציוו על המנגנים שבתזמורת לעבור לחצר ולחכות להוראות. — התזמורת, שהשתתפו בה ששה מנגנים, היתה מנגנת בדרך כלל בשטח שבין תא־הגאזים ובין הקברות. היא היתה מנגנת בלי הפסק בכלי־נגינה, שנשדדו מהקרבנות. עבדתי אז כטייח בקרבת מקום וראיתי את כולם. אנשי הס.ס. ציוו על המנגנים לנגן. ניגנו בכינור, בחצוצרה ובאקורדיון. הנגינה נמשכה זמן מה. אחר־כך העמידו את יושב־ראש מועצת הזקנים בזאמושץ על־יד הקיר והכו אותו עד זוב דם בשוטים, שבקצותיהם היתה עופרת, בעיקר בראש ובפנים. הכו: אירמאן, איש הס.ס. השמן, שווארץ, שמידט וכמה שוטרים. על הקרבן הזה ציוו לרקוד ולקפוץ תוך הכאות ובלווית המוסיקה. אחרי כמה שעות הביאו לו פרוסת לחם והכריחו אותו על־ידי מכות לאכול. הוא עמד, מכוסה דם, אדיש, רציני, לא שמעתי אף נאקה. עינויי האיש הזה נמשכו שבע שעות. אנשי הס.ס. עמדו וצחקו: „זהו איש חשוב יותר, נשיא מועצת־היהודים" — קראו בקול ובבריונות. רק בשעה שש בערב הוביל אותו שמידט אל קבר, ירה בראשו ודחפו ברגלו אל ערימת הגוויות, שנחנקו בגאזים.

היו גם מקרים מיוחדים אחרים. זמן קצר לאחר בואי לבלז'ץ בחרו ממישלוח אחד, אינני יודע מאיזו עיר (לא תמיד ידענו מאין בא המישלוח), בין השאר גם נער צעיר אחד. הוא היה סמל הבריאות, הכח והעלומים. הפליא אותנו ברוחו

השקטה. הסתכל סביב ושאל כמעט בעליזות: — האם מישהו נמלט מפה? זה הספיק. — מישהו מהגרמנים שמע, ואת הצעיר הזה, כמעט ילד, עינו עד שהוציא את נשמתו. פשטו את בגדיו, תלוהו על התליה כשראשו למטה; הוא היה תלוי שלוש שעות. הוא היה חסון והמשיך לחיות. הורידו אותו, שמוהו על החול ותחבו לו במקלות חול לתוך הגרון. הוציא את נשמתו.

לפעמים היו מגיעים מישלוחים גדולים מהרגיל. יש שבמקום 50 היו באים 60 קרונות ומעלה. זמן לא רב לפני בריחתי, בחודש נובמבר, מוכרחים היו להשאיר ממישלוח גדול כזה מאה איש, שהיו כבר ערומים, לעבודה בקבורת הגוויות, מפני שאנשי הגיסטאפו עשו חשבון, שהפועלים הקבועים שבמחנה לא יספיקו במשך זמן קצר כל כך לשים בקברות את כל הגוויות הרבות שהוחנקו. השאירו רק נערים צעירים. במשך כל היום סחבו את הגוויות לקברות, זרזו אותם בשוטים לעבוד, לא נתנו להם אף טיפת מים, ערומים היו בשלג ובקור — בערב הוביל אותם הרוצח שמידט לקבר וירה בהם מאקדוח. בשביל למעלה מעשרה חסרו כדורים, הוא הרג אותם איפוא בקצה השני של האקדוח, אחד אחרי השני, עד האחרון. לא שמעתי אנקות, ראיתי רק איך שהשתדלו להיות הראשונים בתור למוות, שיירי החיים והעלומים חסרי הישע האלה.

.8

המחנה היה כולו תחת שמירה של שוטרים מזוינים ולמעלה מעשרה אנשי ס.ס. אולם פעילים היו לא רבים. אחדים התבלטו על כל צעד ושעל באכזריותם המיוחדת. חיות ממש. אחרים רצחו והכו „בדם קר", ואילו אחרים נהנו מהרצח שהם רצחו; פניהם הצטחקו, ראיתי אותם מאושרים בשעה שהסתכלו באנשים הערומים והדקורים בכידונים, שהובלו לתאים.

בעונג הביטו על צללי האדם המיואשים, בעיקר של אנשים צעירים. ראינו, שבבית הקטן היפה ביותר אשר על יד תחנת בלז'ץ גר המפקד הראשי של המחנה. היה זה אוברשטורמפיהרר, שאת שם משפחתו אינני זוכר, אם כי אני משתדל להעלות בזכרוני את שמו; השם היה קצר. הוא היה בא למחנה לעתים רחוקות, היה מופיע בקשר לאיזה מקרה. היה זה רוצח בעל קומה גבוהה, רחב כתפים, בן ארבעים ומעלה, בעל הבעת פנים פשוטה — כזה הוא בודאי מראהו של רוצח מלידה. בהמה בצורת אדם.

פעם נתקלקלה המכונה, שגרמה למוות. הודיעו לו על כך, הוא בא רכוב על סוס, ציווה לתקן את המכונה ולא הרשה להוציא את האנשים מתאי החנק; — ייחנקו ויגוועו במשך עוד כמה שעות. רגליו נתכופפו מרוב כעס, צעק ורעד כולו. אם כי היה מופיע לעתים רחוקות, הפיל פחד על אנשי הס.ס. גר לבדו, עם שוטר שמש, ששרת אותו. השוטר היה מוסר לו יום־יום את הדינים והחשבונות. למפקד הראשי ולרבים מאנשי הסיטאפו לא היה קשר קבוע למחנה. היתה להם מסעדה משלהם עם טבח, שהובא מגרמניה ושבישל בשביל כל הגרמנים. אף פעם לא בא אליהם מישהו מבני משפחתם ואף פעם לא גר מישהו מהם עם אשה. גידלו אווזים

וברוזים לרוב. אנשים סיפרו, שבאביב שלחו להם סלים מלאים דובדבנים. ארגזים עם יינות ויי״ש היו מביאים יום יום.

תקנתי שם תנור, היו שם שתי יהודיות צעירות, שעבדו בניקוי של אווזים שחוטים מנוצות, הן זרקו לי בצל וסלק אחד. ראיתי שם גם נערה כפרית, שעבדה שם, מלבדן עבדו שם רק שוטרים־שמשים.

בכל יום ראשון, בשבוע היו מביאים את התזמורת ומסדרים משתה. היו מתאספים שם רק אנשי הגיסטאפו, זללו וסבאו. שיירים מהמזונות היו זורקים למנגנים. כשהיה מופיע במחנה לרגעים מספר המפקד, ראיתי את אנשי הגיסטפו והשוטרים רועדים מפחד.

מלבדו פקדו על אנשי הגיסטאפו, השגיחו וניהלו את כל בית-הרצח — ארבעה רוצחים אחרים. קשה לתאר רוצחים גדולים יותר. אחד מהם, פריץ אירמאן, בן שלושים בערך, שטאב־שאר־פיהרר, מנהל האספקה של המחנה, היה מומחה לרצח ילדים וזקנים ביריה. עשה את המעשים האכזריים ביותר בשקט כאילו היה מאבן, היה שותק ומתנהג בסודיות, בכל יום היה נואם לפני הקרבנות, שהם הולכים לבית־מרחץ ולעבודה. פושע בהכרה שלמה.

ה„אובר־שארפיהרר״ ריינהולד פייכס FAIX היה עושה את מעשי האכזריות שלו באופן אחר. מוצאו היה מגאבלונץ על נהר ניסא, היה נשוי, אב לשני ילדים. אופן דיבורו היה כמו של אדם משכיל. מיהר בדיבורו. אם מישהו לא הבין את דבריו מיד, היה מכה את זה, והיה מרים צעקות עד השמים כמו משוגע. פעם ציווה לסיד את המטבח, עבד בזה דוקטור לכימיה, יהודי אחד. הסייד עמד למעלה בקצה הסולם, ליד התקרה, פייכס ציווה עליו לעלות ולרדת כל רגע, הכה אותו בשוט בפנים עד שנשפך מהן דם ונעשו תפוחות. כך עשה את עבודתו. פייכס עשה רושם של בלתי שפוי בדעתו. ניגן בכינור. היה מצווה על התזמורת לנגן בלי הרף את המנגינה "Góralu czy ci nie żal?" היה מצווה על אנשים לשיר, לרקוד, היה מתעלל בהם להנאתו והיה מכה אותם. חיה מטורפת.

אינני יודע איזה מהם היה אכזרי ואיום יותר, האם פייכס, או הרוצח השמן, הגוץ והשחור שווארץ (מוצאו היה מפנים גרמניה). הוא היה מבקר את השוטרים, אם היו די אכזריים כלפינו ואם הם מכים די חזק. השגיח עלינו בזמן חפירת הקברות, כלומר לא נתן אף רגע מנוחה. בנהימה, במגלב היה מגרש מהקבר ומזרז ללכת אל התאים במקום שערימות של גוויות חיכו לדרכן לקברות העמוקים. שם היה אוסף אותנו ורץ שוב אל הקברות. בקצה הקברות חיכו, ובמבט המביע טירוף הדעת, הסתכלו בעומק — ילדים, זקנים, חולים. חיכו למוות. היו מרשים להם להביט כמה שהם רוצים על הגוויות והדם ולנשום את ריחות הריקבון, וכעבור רגע היה אירמאן צמא־הדם מסלק אותם ביריות. שווארץ היה מכה את כולם בלי הפסק. אסור היה לכסות את הפנים בפני מכות. — !Hände ab (הורד ידים) — היה צורח ונהנה הנאה מרובה.

עוד יותר נהנה מתפקידו האכזרי ה„פולקסדויטשה״ הצעיר, הני שמידט, כנראה לטבי. דיבר גרמנית באופן מוזר, במקום ס אמר ט (לא was אלא wat), עם

במחנה המות בלז'ץ

השוטרים דיבר רוסית. לא רצה לעזוב את המחנה אף ליום אחד. גמיש, זריז, רזה, עם פה של שודד, תמיד שיכור, התרוצץ משעה ארבע בבוקר עד הערב בכל המחנה, הכה, הסתכל בכוונה בעינויי הקרבנות ונהנה ממראה זה. — „זהו הרוצח הרע ביותר" — היו מתלחשים ביניהם האסירים, ומיד היו עונים בעצמם: „כולם הם הגרועים ביותר". במקום שהיו מענים את האנשים ביותר, שם היה מופיע הראשון. היה תמיד נוכח בזמן הכנסת הקרבנות האומללים לתאים, היה מקשיב לצעקות החודרות, הפולחות את האויר, שהיו מגיעות מהתאים האיומים בזמן החנקת הנשים. — הוא היה „הרוח החיה" של המחנה, המושחת ביותר, חית טרף, צמא לדם. בעונג הסתכל בפנים העיפות עד קצה הגבול והקודרות של החוזרים לפנות ערב לצריף. את כל אחד מוכרח היה לכבד במכה בשוט בראש. כשהיה מישהו מאתנו מתחמק, היה רודף אחריו ומכה אותו. אנשי הגיסטאפו האלה וגם אחרים, שלא התבלטו — הם היו איזה מין חיות משונות. אף אחד מהם לא היה אנושי אף רגע.

מהשעה שבע בבוקר עד חשיכה היו מכים את האנשים בכל מיני אופנים. עם חשיכה היו חוזרים לבתים הקטנים אשר על־יד התחנה. השוטרים עמדו בלילות על המישמר על־יד מכונות־ירייה. ביום היו אנשי הגיסטפו יוצאים לקבל בחגיגיות את מישלוחי המוות.

החג הגדול ביותר לרוצחים היה ביקורו של הימלר. היה זה במחצית החודש אוקטובר. מהבוקר ראינו שאנשי הגיסטאפו הרוצחים עובדים באופן מעולף חשאיות. באותו יום נמשך כל התהליך של רצח אלפי אנשים פחות זמן. הכל נעשה מהר מאוד. אירמאן הודיע: "Es kommt eine höhere Person, muss Ordnung sein". (עומדת לבוא אישיות רמת־מעלה, צריך להיות סדר). לא אמרו מי עומד לבוא, אולם כולם ידעו, כי השוטרים התלחשו ביניהם על כך.

קרוב לשעה שלוש אחרי הצהרים בא הימלר ביחד עם הגנרל־מאיור קאטצמאן, הרוצח הראשי של לבוב והמחוז, עם שליש ועשרה אנשי גיסטאפו. אירמאן ואחרים ליוו אותם והראו לאורחים את התאים, שבאותו זמן נפלו מהם הגוויות והעובדים עסקו בהוצאתן למקום, שבו הלכה ונצטברה ערימה איומה של גוויות צעירות וגוויות קטנות לגמרי, גוויות של ילדים. האסירים סחבו את הגוויות. הימלר הסתכל, הסתכל חצי שעה ונסע. ראיתי את אנשי הגיסטאפו שמחים, הם היו במצב רוח מרומם, הם היו מרוצים מאוד וצחקו. שמעתי אותם משוחחים על מפרעות.

.9

אינני יכול להגדיר באיזה מצב־רוח חיינו, אנחנו, האסירים שנידונו למוות, ומה הרגשנו בשמענו את הזעקות האיומות של האנשים הנחנקים יום־יום ואת קריאות הילדים. שלוש פעמים ביום ראינו אלפי אנשים, שהיו קרובים לטירוף הדעת. גם אנחנו היינו קרובים לשיגעון. עבר עלינו יום אחרי יום, אַיננו יודעים בעצמנו איך. לא חיינו אף רגע באשליה. גוועה בכל יום קצת, ביחד עם כל המישלוחים של אנשים, שהיה להם עוד רגע העינוי של אשליה. אדישים ומיואשים,

לא הרגשנו אפילו רעב או קור. כל אחד חיכה לתורו, ידע שיאבד ויתענה עינויים, שהם למעלד מכח אנוש. רק בשעה שהיינו שומעים את קריאות הילדים: — אמא'לי, הן הייתי ילד טוב! חושך! חושך! — היה לבנו נקרע לגזרים. ואחרי כן היינו שוב חדלים להרגיש.

בסוף החודש נובמבר הלכו ונסתיימו כבר ארבעה חדשים לשהותי במקום ההריגה בלז'ץ. הרוצח אירמאן הודיע לי בבוקר אחד, שלמחנה דרוש פח, הרבה פח. הייתי אז תפוח ומכוסה חבורות, המוגלה זבה מהפצעים. איש הגיסטאפו שמידט הכה אותי במקל בפנים משני צדדיהן. בצחוק של לעג הודיע לי אירמאן, שאסע בלוית מישמר ללבוב להביא פח: — "Sollst nicht durchgehen!" (אל תברח!).

נסעתי באוטו בלוית ארבעה אנשי גיסטאפו ושוטר. בלבוב נשארתי באוטו, לאחר יום עבודה בהטענת פח, תחת מישמר של רוצח אחד. השאר הלכו לבלות את הזמן. ישבתי במשך שעות אחדות ללא ענין וללא תנועה. ראיתי במקרה, שהשומר שלי נרדם והוא נוחר. בתנועה ספונטאנית, בלי שחשבתי על זה אף רגע, גלשתי מהאוטו; הרוצח ישן. עליתי על המדרכה, עשיתי את עצמי רגע כאילו אני מחטט איזה דבר על־יד הפח, לאט לאט יצאתי. ברחוב הלגיונים היתה תנועה מרובה. כסיתי את פני יותר בכובעי, ברחובות היתה האפלה, אף אחד לא ראה אותי. זכרתי איפה גרה פולניה, בעלת הבית שלי. הלכתי אליה. הסתירה אותי. במשך עשרים חודש רפאתי את הפצעים שעל כל גופי. לא רק פצעים. מחזות מהבלהות שעברו עלי, הדריכו את מנוחתי. בחלום ובהקיץ שמעתי את אנקות הקרבנות המעונים; גם את קריאות הילדים; גם את טרטור המנוע. לא יכולתי לקרוע מדמיוני את הבעת הפנים האיומה של כל אחד מאנשי הגיסטאפו הרוצחים. כך נשארתי עד הרגע של השיחרור.

כשהצבא האדום גירש את הרוצחים הגרמניים מלבוב ויכולתי לצאת החוצה בעולם הרחב, להביט סביבי בלי פחד, לנשום לרווחה אויר צח וזו הפעם הראשונה מזמן השבי הגרמני לחשוב על דבר מה ולהרגיש הרגשות — נתעורר בי רצון חזק לראות את המקום, שבו הוחנקו שנים וחצי מיליון בני־אדם, שרצו מאוד לחיות, לחיות.

כעבור זמן קצר נסעתי. שוחחתי עם אנשים, שגרו בסביבה. סיפרו לי, שבשנת 1943 היו המישלוחים פוחתים והולכים, מרכז ההשמדה של היהודים הועבר לתאי הגאזים באושווינצ'ים. בשנת 1944 חפרו ופתחו את השוחות, שפכו על הגוויות בנזין והעלו אותן באש. עשן שחור, כבד היה נישא כמה עשרות קילומטרים מסביב למדורות הענקיות. הרוח היתה נושאת במשך זמן רב את הסרחון למרחקים. במשך ימים ולילות ארוכים, במשך שבועות ארוכים.

ואחר כך — מספרים האנשים, שגרו בסביבה — טחנו את העצמות והרוח היתה מפזרת את האבק על פני השדות והיערות. את המכונה לטחינת עצמות האנשים הקים האסיר של המחנה ברחוב ינובסקה*) שפילקע, שהובא לשם זה

---

*) בלבוב.

לבלז׳ץ. הוא סיפר לי, שמצא שם כבר רק ערימות של עצמות, כל הבנינים נעלמו. הוא הצליח אחר־כך לברוח ולהינצל. הוא חי עכשיו בהונגריה. הוא מסר לי ידיעות על כך כבר לאחר שיחרור לבוב על־ידי הצבא האדום.

כשנגמר ייצור „הזבל החימי" מעצמות של מיליוני אנשים, כיסו בעפר את הקברות החפורים, יישרו היטב ובשקידה את שטח האדמה הרוויה דם. החיה הטורפת הגרמנית כסתה את קבר המיליונים היהודי בגיא ההריגה בבלז׳ץ בירק עסיסי.

נפרדתי מהאנשים, שמסרו לי את הידיעות, והלכתי לי בדרך, שהיתה ידועה לי כ„מסילה הצדדית". המסילה לא היתה כבר קיימת. השדה הוליך אותי עד ליער ארנים חי, נותן ריחות. שררה שם דומיה. בתוך היער נמצא שדה־יער גדול, בהיר.

מפקדת הרוצחים במחנה בלז׳ץ

בשורות הפרטיזנים

כיבוש העיר סקאלאט למשך לילה אחד על ידי חטיבת קובפאק, בחודש יולי 1943, והצטרפותה של קבוצת צעירים יהודיים באותו לילה אל שורות הפרטיזנים, השאירה הדים בספרות השואה. ליקטנו את כל החומר שהתפרסם בנושא הזה, זכר לחויה מסעירה, הזכורה עדיין לרבים מאתנו.

ברוך אמיץ

עם אנשי קובפאק אל הרי הקרפטים

בימי ההשמדה הנוראים של עיירתנו, התעוררנו צעירים וצעירות, והזהרנו את כולם, ובמיוחד את אלה שטיפחו אשליות, והרדימו את קהילתנו, מול פני סכנת השמד.

נבוכים והמומים חיפשנו עצה והדרכה. ביקשנו את היד המכוונת, אך היא לא נמצאה. „היכן המנהיגים?" — שאלנו עצמנו. פעלנו לבדנו. החלטנו לברוח אל היער ולהתארגן בתוכו.

ואלה שמות החלוצים הראשונים, שעשו את הצעד המכריע, וברחו ליערות, ובתנאים קשים ביותר סללו את הדרך לבאים אחריהם: שלום שכטר, יעקב אורנשטיין, קופרשמיד, האחים בריק, יבר ועוד.

כאשר הגענו אל היער מהגיטו וממחנה העבודה אשר בסקאלאט ומאוחר יותר ממחנות העבודה בקמיונקי, השארנו אחרינו את גופות משפחותינו במשרפות בלז'ץ ובבורות אשר בשדות נובוסיולקה, בקירבת העיירה.

ימי האימה הולכים ומתרחקים, אך את נשימתם אנו חשים בליבנו. בלי עורף, מוקפים בדידות ואימה, עמדנו במאבק האכזרי ביותר למען המשך החיים, עד בוא שעת השחרור.

יסורים רבים היו מנת חלקנו, בבואינו אל היער. שוטטנו מיער אל יער, בלויים וקרועים, מחוסרי נשק ומבודדים מהאוכלוסיה.

אם כי נימצאו פה ושם יחידים אשר לא הכזיבו בשעה אפילה זו, ואסור לנו לשכוח אותם, הרי הם היו מעטים מאד. זכורים לטובה אנשי הכפר הקטן המוקף יערות, אוסטרה־מוגילה.

לילה לילה היו אנשינו: פישל פיינשטיין, דוד והירשל שפירא, פיסי סאס, שמקי אפשטיין, מוטיל בריק, נדזי'ה וינזאפט ואחרים, גוררים ענפי עץ מיובשים לתיך הבונקרים ביער, סוחבים שקים עם תפוחי־אדמה, או חופרים ומשכללים את הבונקרים.

אני נזכר כיצד יחד עם נדזיה וינזאפט ומוטיל בריק נכנסנו באמצע הלילה לתוך הכפר הורודניצה, ולקחנו שלל מאיכר עשיר וידוע כאוקראיני לאומני. כה הבהלנו אותו, עד כי מסר לנו כל מה שרצינו — אוכל וביגוד. רצינו לקחת ממנו גם נשק, היינו בטוחים כי נמצא אצלו כמויות גדולות של תחמושת, אבל בכך לא הצלחנו.

חלק מאתנו נאלץ היה לקחת מהאיכרים מזון וביגוד בכח. למטרה זאת הכינונו לעצמנו רובים מעץ, בהם הטלנו פחד על האיכרים. היינו מתגנבים בלילות לשדות האיכרים, מוציאים מהבורות תפוחי־אדמה ומזונות אחרים, בכדי להשתיק את הרעב. מעשינו הגבירו את שנאת האיכרים כלפינו ביתר שאת.

הרגשנו את עצמינו מיותמים ונעזבים. אבל ידענו, כי אנו אחרוני יהודי סקאלאט, וחובתנו לנקום את דם יקירינו. ברור היה לנו, שיציאתנו אל היער עדיין לא שוותה לנו דמות פרטיזן, הנלחם באויב הגרמני. משימתנו היתה על כן לזכות במעמד של לוחמים ראויים לשמם. למטרה זו דרוש היה לנו נשק, ונשק לא היה. אחרי כמה חודשי נדודים בין סבכי היערות, הגענו לידי מסקנה כי זמן רב לא נוכל להחזיק מעמד במצב בו אנו שרויים.

במחצית השניה של שנת 1943 הגיעו אלינו שמועות על פעילות רבה של פרטיזנים ביערות הסביבה. לא ידענו בבירור מי הם הפרטיזנים, אבל חיפשנו דרכים להתקשר אתם. אלא שהפרטיזנים הקדימו אותנו. אחרי קרב קשה עם הגרמנים כבשו את סקאלאט. החלטנו להצטרף אליהם בכל מחיר.

הופעתנו בחטיבת קובפאק עוררה תשומת ליבם של כל הפרטיזנים, ובמיוחד הפרטיזנים היהודים. אחרי מסע מפרך של שלושה ימים עמדנו ערוכים בשני טורים במיסדר חגיגי על מנת לקבל את הנשק. היינו כשמונים איש מסקאלאט והסביבה. רק קומץ כה קטן מכל עיירתנו זכה למעמד נכבד זה. רבה היתה גאוותנו.

בפקודת היום הודיעו לנו על אירגונה והקמתה של "הפלוגה השביעית". היתה זאת פלוגה על טהרת היהודים — חילים ומפקדים. זכורות לי עדיין המילים של מפקד הפלוגה. הוא דיבר אלינו ביידיש.

„זכרו! אנחנו מיצגים כאן את העם היהודי. נייצגו בכבוד. אל נבייש את עמנו המעונה. היותנו כאן בחטיבה, כיחידה יהודית ניפרדת, תשמש עדות והוכחה שלא כל היהודים הובלו כצאן לטבח".

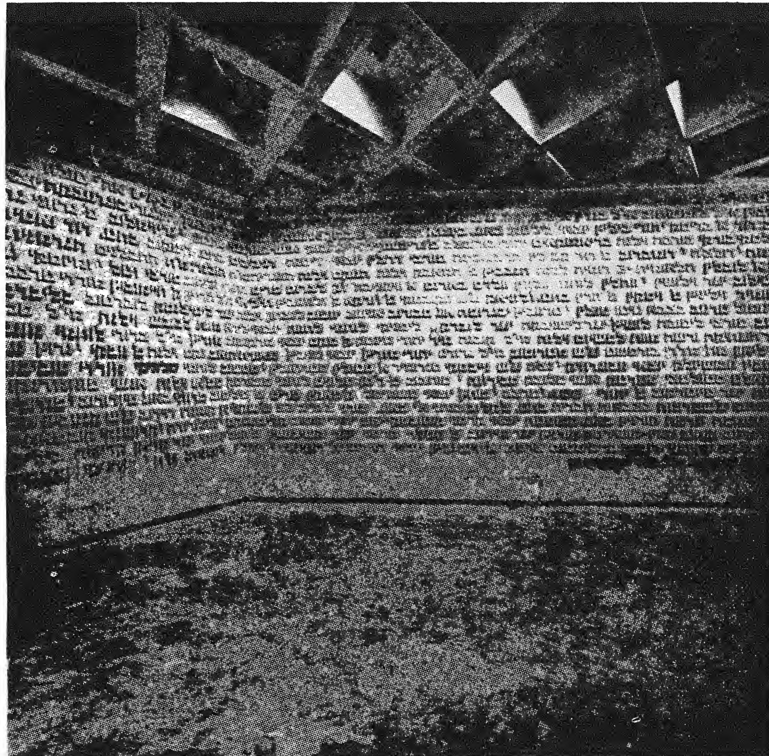
היינו כה נרגשים ממילים אלו ומהמעמד החגיגי הזה, עד כי מעינינו זלגו דמעות. קבלנו נשק, ועוד באותו לילה השתתפנו, הפלוגה השביעית היהודית, בקרב על־יד כפר אוקראיני בקירבת הנהר זברוץ'. זה היה הקרב הראשון שלנו, פנים אל פנים עם הגרמנים. בקרב הזה השמדנו כמה עמדות גרמניות, והרגנו כמה עשרות גרמנים. אף שלל רב נפל בידינו, נשק ותחמושת.

עמידתנו בקרב הראשון נסכה בנו אומץ וגבורה. למחרת הקרב, כאשר נודע לגנרל קובפאק על פרטי הקרב והשתתפותנו הפעילה בו, ניגש אלינו במיוחד, וברך אותנו במילים אילו:

„סלבה ואם סינוביה מכביוב!". (כבוד לכם בני המכבים!). היתה זאת בעינינו ההוקרה הגדולה ביותר, שיכולנו לזכות מפי מפקד רוסי — יהודים, לוחמים ונוקמים.

עדיין ארוכה היתה הדרך לפנינו, והמשימה העיקרית — לפגוע במפעלי הנפט אשר בהרי הקרפטים. בבצוע המשימה הזאת הצלחתנו היתה רבה. התגברנו על מצבים קשים וסבוכים. הגענו לפסגת הקרפאטים. שמה לחמנו בתנאים קשים ביותר, מול רגימנטים גרמניים הרריים מיוחדים.

אין לי כל ספק, כי אנו, קבוצת נוער יהודי מסקאלאט, הוכחנו את עצמנו כלוחמים עזי נפש ואמיצי לב.

קיר הלוחמים במוזיאון יד מרדכי.
בשורה השביעית מלמטה, מצד ימין, מוזכרת סקאלאט

אש אחזה ביער

מספרו של גד רוזנבלט „אש אחזה ביער". אנו מביאים את הקטע המתיחס לצעירי סקאלאט, שהצטרפו אל הפרטיזנים בפקודו של גנרל קובפאק.

השמש יצאה ויבשה את האדמה, ורננת הציפורים נשמעה מבעד לבדי העצים. לא הספקנו לחטוף שינה קצת, והנה הותקפנו על ידי הגרמנים. לא הרחק מכאן נמצאת העיירה סקאלאט. משנודע לגרמנים החונים בה על בואנו ליער — יצאו להתקיפנו. אנשי הפלוגה השלישית ופרשיו של לנקין הפילו בהם חללים רבים והניסו את השרידים לכל עבר.

חייצ'ק סיפר לי בבת צחוק על קרב זה. בדגן הבשל שכיסה את השדות שנמתחו מהיער עד העיירה, צעדו שרשרות גרמנים וסרקו את השטח. על כל שעל נתעכבו, צנחו ארצה והמטירו אש על השדה שלפניהם ועל היער המשתרע בירכתי השדה. מפקד הפלוגה השלישית, נתן פקודה לא לפתוח באש עד אם יתן הוראה לכך. אנשינו רבצו בתעלה המפרידה בין היער לשדות הדגן ואצבעותיהם צמודות להדקי המקלעים והתת־מקלעים. דרושים היו עצבים חזקים מפלדה, אומר חייצ'ק. הגע בעצמך! אנשינו שוכבים ורואים את הגרמנים לפניהם מהלך של ארבע מאות, שלוש מאות, מאתיים מטר, ועדיין אסור לפתוח עליהם באש, עד אם יתן קארפאנקו את האות. אך נשמעה שריקה חזקה, וכל הכלים שלנו פתחו בבת אחת במטרות אש וקצרו במתקיפים ובדגן גם יחד. כאיש אחד קמה השלישית ובתרועה גדולה השתרעה על הגרמנים. שרידי הגרמנים פתחו במנוסה מבוהלת. מעטים הצליחו להגיע אל העיירה ובעקבותיהם דלקו הפלוגה השלישית ופרשיו של לנקין. הם חדרו לעיירה ונכנסו בקרב עם שרידי חיל־המצב ואנשי השלטון האזרחי, הגרמנים והאוקראינים. אנשינו שרפו, חיבלו והשמידו הכל. בזמן הפעולות נתקלו במחנה מעצר של יהודים מגודר בתיל. הם שחררו את היהודים, ואלה התנפלו לרגלי הפרטיזנים בנשיקות ובדמעות גיל. וגם פאבלובסקי זכה בכמויות גדולות של יי"ש, יינות, סוכר, שמן, חמאה, קמח, בשר, דברי הלבשה ועורות.

עמדתי על אם הדרך וראיתי את אנשי הפלוגה השלישית, בשובם מן הקרב, לבושים מדים חדשים, ונעולים מגפיים שבזזו בסקאלאט. צועדים היו ושרים, והיער התרונן מקולותיהם. לנו היו רק שני הרוגים וכמה פצועים.

הלכתי בלווית פטי לראות את היהודים ששוחררו בסקאלאט. עברנו את כל היער והגענו עד המטה. סמוך לשם מצאנו למעלה ממאה איש, נשים, ילדים, צעירים

וזקנים, יושבים ואוכלים בצל האילנות. נגשתי אל אחד האנשים ושאלתיו ביידיש לשלומו. ביקשתיו שיספר לי על המחנה ועל אנשי סקאלאט. הלה סיפר לי, כי בעיר היה מחנה עבודה, והאנשים עבדו בעבודות־כפיה. מפקידה לפקידה היו הגרמנים מוצאים אנשים מתוכם ו„מעבירים" אותם למקום בלתי ידוע. האחרונים בתור נכלאו מאחורי גדר־התיל וחיכו לגזר־דינם, עד שבאנו ושחררנו אותם.

הניצולים היו נבוכים ונרעשים, ולא ידעו אם עליהם לשמוח על הצלתם או למרר בבכי על מאות יקיריהם שכלו ואינם. הם נועצים בי עיניהם, ואני רואה שהפחד ניבט בהן. נזכרתי, שאני לבוש מדים גרמניים מכף רגל ועד ראש. הבהרתי להם פשר הדבר והרגעתים. פטי משוטט ביניהם ומגלגל עמהם שיחה — ברור, שרבים מאלה יצטרפו אל חטיבתנו, ובעיקר, הצעירים שבהם. תהיתי מה יהא גורלם של הזקנים והילדים. במצבנו, מצב של חטיבה ניידת, תוך קרבות בלתי פוסקים עם האויב, מן הנמנע יהיה לצרפם אלינו. אך פטי סבור שיש להם סיכוי להישאר בחיים ולמצוא מקלט אצל איכרי הסביבה או ביערות.

*

בשובי למחנה, בא אלי שצ׳ארבאטה וסיפר לי כי נקרא למטה, אל קובפאק ורודניוב. הם הסבירו לו, כי החלט לארגן את כל היהודים ששוחררו ממחנה סקאלאט בפלוגה מיוחדת, כיון שאלה זקוקים להכשרה פרטיזנית ולאימונים מוגברים, עד שיכשרו לבוא בקהל הפרטיזנים. יש איפוא בדעתם למנותי כמפקד הפלוגה הזאת. שצ׳ארבאטה לא ידע מה להשיב וביקש שהות עד הערב, כדי להועץ בפטי ובי. פטי סבור שאין ברירה אלא לוותר על השתיכותנו לפלוגות החביבות עלינו, שקלטו אותנו כה יפה, ולהתמסר להקמת הפלוגה הלאומית. אף אני בדעה, שענין כבודנו היהודי עומד מעל לכל, ועלינו להתמסר להפיכת האנשים האלה לחיילים, לפרטיזנים ראוים. סיכמנו כי בפני הפיקוד תוגש ההצעה הבאה של מבנה הפלוגה העתידה לקום: מפקד הפלוגה — יואל שצ׳רבאטה, מדריך פוליטי — חיים ווטשין (פטי), מפקד מחלקה א׳ — גד רוזנבלט, מפקד מחלקה ב׳ — אדם קופר, מפקד מחלקה ג׳ — זיסי חייציק. היות והחומר האנושי בפלוגה זו רופס מאוד, עדיין לא קנה לו הרגלי־קרב ומשמעת־מסע, הצענו למנות שלושה מפקדי־מחלקות, במקום שניים שכרגיל, ושכל מחלקה תמנה עד עשרים וחמישה איש, ותהא מחולקת לשתי כיתות. כן החלטנו לבקש מהפיקוד שיעביר את כל היהודים הנמצאים בגדוד הראשון לפלוגה החדשה. תגבורת זו תסייע בידינו לגבש פלוגה לוחמת ויציבה. נוסף לכך החלטנו להגיש בקשה מיוחדת לחון את חברתנו, שגורשה מהחטיבה, ולצרפה לפלוגה הלאומית שלנו.

לפנות ערב חזר שצ׳ארבאטה מהמטה צוהל ומעודד. הבטיחו הכל, אומר הוא, נעתרו לכל הבקשות: למתן נשק אוטומטי, לסידור תחבורה, לטיפול מיוחד בכל עניני הפלוגה. גם החברה חוננה.

ריכזנו את כל אנשי סקאלאט, בשטח מיוחד שהוקצה לנו ביער. שמואל פישפיידר נתמנה לאפסנאי והוא, שצ׳רבאטה ואני נגשנו למטה לקבל נשק ואמצעי תחבורה. קיבלנו שישים וחמישה רובים ועשר עגלות להובלת אספקה ותחמושת.

ערכנו את האירגון הפנימי ושיבצנו את האנשים למחלקות ולכיתות. הפלוגה כולה מנתה שבעים וחמישה איש, בכללם עשר בחורות. הקימותי למחלקתי מחנה מיוחד. התחלתי לאמן את אנשי בשימוש ברובה, רימון וכו׳.

היום רד והשמש ירדה לטבול במי הזברוץ׳. בכל רחבי היער הודלקו מדורות, מחלקה מחלקה — ומדורתה. אף אני העליתי מדורה וישבתי עם אנשי מחלקתי מסביב. האש פיזרה את החשכה, והלבבות התחממו קמעא. מאושר הייתי בשבתי אתם שבת־אחים, כאחד מן העושים במלאכת הנקם, כאחד מן המלמדים בני יהודה קשת. סוקר אני את פניהם המשולהבים של אנשי מחלקתי, ואינני מכירם. האם אלה האנשים ששוחררו לפני שלושה ימים ממחנה סקאלאט? האם הם הם שהיו לפני ימים ספורים עבדים נרצעים ונידונים למות, כלואים ומסוגרים ומחכים למות הגואל? החליפו בגדיהם, צחצחו מגפיהם, קומתם נזדקפה, שביב תקוה בעיניהם, וכל חזותם אומרת חירות.

הצגתי את שני מפקדי הכיתות לפני אנשי מחלקתי.

— אלה מפקדיכם, — אמרתי, — שינהיגו אתכם בקרבות הצפויים לכם, לוחמים ותיקים הם שכבר נוסו בטבילת־אש רבות, עליכם לציית להם. אנו, אנשי הפיקוד, נעשה כמיטב יכולתנו כדי להכשירכם ולסייע בידיכם להתגבר על קשיי הקליטה. שיחק לכם מזל שהחטיבה, בקרב עם האויב הגיעה עד סקאלאט ושחררה אתכם. עתה הנה ניתן גם לכם נשק כדי להכות בנאצים, לקטול את מרצחי הורינו, ילדינו ונשותינו, את מחריבי עמנו. שמרו על נשק זה מכל משמר! למדו להשתמש בו כהלכה, לקלוע למטרה! אל תכזיבו! אל תכתימו את שם הפלוגה וכבודה במעשים הנוגדים את חוק הפרטיזנים! זכרו, כי חטיבתנו, היחידה הצבאית מס. 00117, מקפידה בכל החומרה, על מילוי הפקודה מס׳ 200, האוסרת לקחת משהו מתושבי המקום, בין דברי מאכל ובין דברי הלבשה. זכרו, כי כל העובר על פקודה זו מתחייב בנפשו!

לאחר מכן נתפתחה שירה ערה וחפשית. בהמשך השיחה נשאלתי: לאן אנו מועידים פנינו, ואם נעבור את סקאלאט שנית? השיבותי, כי הנוהג בחטיבה הוא — שלעולם אין שואלים להיכן הולכים. מסלול המסע ותוכניות הפעולה הם סידה הצבאי של המפקדה בלבד.

וכטוב ליבנו בשיחה, נשא אחד הותיקים קולו ופתח באחד משירי הפרטיזנים החביבים עלינו. מסופר בו על פרטיזן צעיר שנפל שדוד, שם באדמת הטרשים, בשדה בור. שאר החברים החרו החזיקו אחריו. והד היער מוליך את קול השירה הרחק, הרחק, להרי זברוץ׳ ויערותיה.

***

...לא עברו אלא דקות מעטות וטרטור מנועי מטוסים החריש את אזנינו. חמישה אוירונים טסו מעל הנהר, אל היער שממול. קולות נפץ אדירים רעמו, וטרטור מקלעים ניסר באויר. המטוסים חגו מעל השטח וירו בלי הרף. מהיער ומהנהר בקעו זעקות הפצועים.

זחלתי והגעתי אל השיח שאצלו השארתי את הנשק והבגדים. האוירונים שכילו מלאכתם הקטלנית, נעלמו מן העין. חשתי אל המחנה שביער. לבי ניבא לי רעות. הגעתי לפלוגה, ועולמי חשך עלי. השדה מבותר היה מן הבורות שכרו הפצצות. כמה עגלות נתרסקו והסוסים סרוחים כשבטניהם מרוטשות. מכל עבר בקעו אנקות פצועים. שאר האנשים שכבו מבוהלים, המומים, חסרי אונים. התחלתי לכנס את אנשי הפלוגה ולרכז את הפצועים. בין הפצועים היו שצ׳ארבאטה, אדם קופר, זיסי חייצי׳ק, פימה גאלפאנד ועוד רבים. כמעט כל מנגנון הפיקוד נפגע. השכבנו את הפצועים על העגלות, שנשארו שלמות, שלחנום למחלקה הרפואית של המטה.

אכן, מזל ביש! כל כך הרבה פצועים אצלנו, וזה רק אחרי ימים מספר לארגונה. אך אין פנאי להתמסר להרהורים נוגים. ריכזתי את הפרטיזנים שיצאו בשלום מן ההפצצה וערכתי מיפקד. בשורה התייצבו ארבעים וחמישה איש. כל מפקדי המחלקות והכיתות היו פצועים. נשארו שלמים רק המדריך הפוליטי, חיים ווטשין, שני מפקדי כיתות ואנכי.

עודני עומד עם הפרטיזנים, והרץ הפלוגתי מופיע ומודיע לי, שמפקד החטיבה גנרל קובפאק, והתת־פולקובניק, וארשיגורה, קרבים ובאים אלינו. באתי במבוכה. פגישה כזו, לפתע, בנסיבות כה עגומות, אחרי ההפצצה, כשהמחנה הפלוגתי חרב כולו, ומסביב תוהו־ובוהו. לא הספקתי להתיישב בדעתי, והנה קובפאק פוסע לקראתי, כשהוא נשען על מטה הרועים שלו, ולידו וארשיגורה ובאזימה. נתתי פקודה לעבור לעמידת דם, התמתחתי ודווחתי על ארבעים וחמישה האנשים הערוכים בשורה, ועל כל השאר — שנפצעו ונשלחו למחנה הרפואי: „הפלוגה השביעית, גנרל־מאיור, ערוכה לפקודתך״.

— הפלוגה, עמוד נוח! — פקד קובפאק. הוא עמד וסקר את האנשים, החשה קמעא, אחר אמר:

— עליכם לדעת, שאנו אנשי צבא, ולפנינו דרך קשה וארוכה. מבין אני לקשי הסתגלותכם, אך אין ברירה. שומה עליכם להיות פרטיזנים, ככל השאר, או לא להיות בחטיבה. אלה המבקשים לפרוש מאתנו — רשאים לעשות זאת ואנו נסייע בידיהם להסתדר בסביבה זו, כשם שכבר סידרנו רבים מכם, למן היום שיצאנו מסקאלאט. החלשים, והיראים מפני הקשיים — יצאו מן השורה. אך הנשארים חייבים לדעת, שכל דיני הפרטיזנים יחולו עליהם. רבים מכם נפצעו, אך נשתדל למלא את החסר. לא היה עליכם להתרוצץ בזמן ההפצצה. יש להיצמד לקרקע ולשכב ללא תנועה. מעתה יפקדו עליכם החבר גריגורי רוזנבלט, וכמדריך פוליטי יוסיף לשמש החבר פטי ווטשיין.

קובפאק מסר לי את הפיקוד, ופנה לדרכו עם אנשי מטהו. ביקשתי את פטי לערוך שיחה עם אנשי הפלוגה ולעודדם קמעה. לקחתי את רשימת אנשי, לבדוק אם יש ביניהם בעלי עבר צבאי, כדי למנותם לתפקידי מפקד־כיתה. מצאתי שניים, שלגביהם צוין ברשימה, כי שירתו בצבא הפולני. הוצאתים ממעגל המסובים בשיחה, ושידלתים לקבל את התפקיד. הם חששו ליטול על עצמם אחריות כזאת, ביחוד עם אנשים בלתי מאומנים. אך לבסוף קיבלו את הדין.

הרץ הפלוגתי הודיעני, שבעוד שעתיים נצא למסע. סרתי אל המחלקה הרפואית של המטה, לבקר את הפצועים. מצאתי שם כמעט את כולם, מחוץ לשצ׳ארבאטה ופימה, שנפצעו קל וביקשו לקחתם אל הפלוגה בעגלה.

פטי ביקש מפאבלובסקי חמש עגלות חדשות תחת אלו שניזקו בהפצצה. הלה הזעים פנים, ריטן וחרק שן, אך לבסוף ציוה למסור לנו את העגלות. לשיירת־האספקה שלנו נוספו הפעם שלוש עגלות פצועים.

עם חשכה יצאנו מהיער. התנהלנו בעיקבות הפלוגה התשיעית של באקראדזה. כל הדרך פקחנו עין על המחלקות, לבל תפגרנה. הנהגנו, כי כל אחד מאנשינו יסע בתורו, לסירוגין, במשך רבע שעה בעגלה. הודות לכך נחו הפרטיזנים תוך כדי המסע ונתעודדו בהרבה. פטי ואני החלטנו לא לרכוב על סוסינו. אסרנום לעגלות, והלכנו ברגל עם כל השאר, במשך כל המסע דרומה.

(גד רוזנבלט — „אש אחזה ביער״, הוצאת הקבוץ המאוחד).

הדים לשואת סקאלאט בספרות הרוסית

בספרו „אנשי המצפון הטהור" מתיחס וארשיגורה, סגנו של קובפאק, לכבוש סקאלאט על ידי הפרטיזנים. הפרק לקוח מספרו של משה כהנוביץ „מלחמת הפרטיזניב היהודיים במזרח אירופה".

על הצלתם של שרידי גיטו סקאלאט (מזרח גליציה) ע"י חטיבתו של המפקד הפרטיזני אפוף האגדה, גנרל־מאיור קובפאק, יש לנו שני מקורות מוסמכים: רוסי ויהודי. נצטט את השורות הנוגעות להצלת יהודי סקאלאט לפי המקור הרוסי:

— „סקאלאט נשארה חרותה בזכרוננו בשל מקרה נוסף:

בדרך נס נתקיים, עוד בקיץ 1943, גיטו יהודי בישוב זה, או יותר נכון, רק שרידים ממנו. מאחורי גדר התיל חיו יהודים בעלי מלאכה: חיטים, סנדלרים, רצענים. הגרמנים דחו את יום המתתם. הם קימו אותם במנות רעב ואילצום לעבוד לצרכיהם. למעלה משלוש מאות איש, ובהם נשים, ילדים וזקנים, הוצאו מעבדות לחרות ע"י בחורי פלוגת קארפאנקו. המון רב של אנשים קרועים, בלויים ומעונים נטפלו לפלוגה השלישית והלכו אחריה. הופעתם במחננו הביאה אותנו במבוכה גדולה. ידענו שאם ישארו בעיר, יושמדו כולם למחרת היום ע"י הפאשיסטים. אבל עם זאת לא היתה לנו כל אפשרות לקחת את האומללים אתנו. הרי אנו יחידה צבאית, המבצעת מסע מסובך. היוכלו זקנים ונשים חלשים להחזיק מעמד בקשיי המסע המלחמתי שלנו? אך מוצא אחר אין. במשך הלילה נחשוב על גורלם להבא. קובפאק צוה על פאבלובסקי (הממונה על עניני המשק) לתת מספר עגלות בשביל התשושים, הבריאים חייבים לצעוד מאחורי שדירת־המסע.

את הדאגה החדשה השאירו המפקד והקומיסר לעת החניה הבאה".

(פיאטרו וארשיגורה — „אנשי המצפון הטהור" עמ' 427־428).

לדברי סגנו של מפקד החטיבה, פאטרו וארשיגורה, סבלו יהודי סקאלאט במיוחד מן ההפצצה הגרמנית על יער־החניה, למחרת יום הינצלם. הנשים היהודיות, הלבושות בגדים בהירים, גילו למפציצים הגרמנים את מקום חנייתה של החטיבה. להלן תאורו הדרמטי של וארשיגורה על התפתחות הענינים בקשר לניצולי סקאלאט.

— „למקום חנייתם של הפליטים בא קובפאק. האומללים עוד נמצאו תחת רושם ההפצצה. כעבור רגעים מספר שמעתי את פקודתו: „לקום, להסתדר בשורות"! בשתי שורות עמדו חיילים משונים. באגף הימני ניצבו זקנים אדוקים בקפוטות ארוכות. בשורה השניה מאחוריהם — נשים. אחדות מהן החזיקו בידי ילדים מבוגרים. ובאגף השמאלי — נערות. לאורך השורות טייל לו המפקד הזקן, שבעד

ראשו הבטיחו הפאשיסטים חמישים אלף בזהב, והסביר לאנשים, בנופפו במקלו, כיצד להיזהר ולהישמר מפצצת האויב.

— „שמעו נא את אשר אגיד לכם, הסתכלו נא"... —

הוא הסיר את כובעו וקרני השמש שחדרו דרך הענפים האירו את קרחתו.

— זקנתי וקרחתי במלחמות. ראיתי דבר־מה. גם את המות ראיתי בחיי לא פעם. כך, שאתם יכולים לסמוך עלי. החוק החשוב ביותר במלחמה הוא — לעולם אל תנסה למנוע אותה. צעד לקראתה בעוז. המלחמה, גם היא פחדנית. באמיצים אין היא פוגעת. ואוירון אינו ענין של מלחמה. למה לברוח ממנו? שכב לך בשקט. מטפחות־ראש ושמלות בהירות צריכים להסוות. איך להסוות? פשוט מאוד. שבור ענף וכסה את עצמך.

קובפאק שבר ענף מעץ, הוציא ילדה מן השורות, אחז בידה, העמידה לפני השורה ונתן בידה את הענף.

— „ועכשיו הביטו וראו!" —

הילדה נתכסתה בענף. האנשים שרק אתמול שוטטו אחוזי בהלה וחרדה בעת ההפצצה — לחש של התפעלות עבר ביניהם. בשורות הנוער נשמע צחוק. הזקנים הניעו בראשיהם מגודלי הזקן לאות הסכמה כבשעת קריאת התורה.

בהסתכלו בפקודיו החדשים, פנה המפקד אליהם באימרה האהובה עליו: „בנתם? הנה זהו!".

לאחר ששב לסקור את פקודיו החדשים ללא שביעות רצון, הירהר רגע ואמר:

— „עכשיו תהיה לי שיחה רצינית אתכם. אנו אנשי מלחמה. אנו צועדים לקראת ענינים חשובים. הגם שאני מרחם עליכם, לא אוכל לאסוף את כולכם לתוך גדודי. ישקול איש־איש בפני עצמו את כוחותיו, היתאים את עצמו לחיי המלחמה. האין זה למעלה מכוח סבלו? הכריעו בעצמכם. אני מעמיד לפניכם את הברירה. כל מי שרוצה ויכול לשאת נשק ישאר. השונא את הפאשיסטים — ישאר. ומי שאינו מפחד מפני המות ומוכן להקריב את חייו למען המולדת — ישאר! אך כל מי שאין זה לפי כוחותיו ולפי רוחו — בל ילך אתנו. גלויות אני אומר לכם — אל ילך! נעזור לכל אלה שישארו — נחלק אותכם בכפרים, נחביא אתכם בין ההמונים. מזון נשאיר לכם. אבל אם תכנסו לשורות היחידה שלנו, תישבעו שבועת־אמונים, ואם תפרו שבועתכם ותבואו על ענשיכם — אל תראו עצמכם נעלבים, כי משפט אחד אצלנו לכולם: לרוסי ולאוקראיני, לטאטארי וליהודי. חשבו בדבר עד הערב. היוועצו בזקניכם. לפנות ערב אשלח אליכם את מפקדי, ועכשיו להתפזר!"

(פיאטרו וארשיגורה — „אנשי המצפון הטהור" עמ' 439—432).

והרי מפי עד הראיה היהודי:

„בהכנסם לעיר השתלטו הפרטיזנים של קובפאק על המחסנים הגרמניים, הרסו את בניני המוסדות הגרמניים, פוצצו את הגשרים, וכל זה נעשה בעזרתם הפעילה של היהודים המקומיים. משהחלו הפרטיזנים בהכנות לעזוב את העיר,

בקשום כמעט כל היהודים שיקחו גם אותם. אבל הפרטיזנים סירבו, באשר לדבריהם נחוצים להם חיילים, אנשים בריאים, ולא יהודים מן המחנות, הגוררים בקושי את רגליהם. אף על פי כן ברחו יחד עם הפרטיזנים כשלושים יהודי מחנות, שהיו בריאים יותר בגופם, ובשום פנים לא רצו להישאר במקום שבו צפוי להם מות בטוח. החיילים הניסו אותם במקלות, אך הם הוסיפו ללכת אחריהם. אחרי נסיונות רבים הם קיבלו נשק וכעבור כמה ימים צורפו ליחידה הפרטיזנית. רוב הנוער הסקאלאטי הזה ניספה בקרב גדול בהרי הקארפאטים".
(אברהם ווייסבארד, „עס שטאַרבט אַ שטעטל).

... אחרי הכיתור הגרמני ההדוק, כשנחסמו בפני קובפאק ע"י כוחות גרמניים גדולים דרכי הנסיגה והתנועה — פרצו קרבות נועזים בחציית הנהר לומניצה, ליד העיר דלאטין (על הנהר פרוט), שבהם אבד קובפאק אחוז ניכר מאנשיו. בקרבות אלה נפלו צעירים יהודים רבים, מאלו שנצטרפו אליו במסעו וממשוחררי גיטו סקאלאט.

(מ. כהנוביץ — „מלחמת הפרטיזנים היהודיים במזרח אירופה").

לוחמים יהודים בחטיבת קובפאק

חיים ווטשין, בעל הרשימה היה מדריך פוליטי בפלוגה השביעית בחטיבת קובפאק. בפלוגה הזאת רוכזו אנשי סקאלאט שהצטרפו לפרטיזנים. הרשימה לקוחה מ„ספר הפרטיזנים היהודיים" — בהוצאת הקבוץ הארצי.

השלטונות הגרמניים החליטו לחסום בפנינו את הדרך ליד העיירה סקאלאט. בעיירה זו רוכז כוח גדול של ז'אנדארמים, שופו ויחידות מדיבידית ס"ס — „גליציה", שמערכה זו צריכה היתה לשמש להם טבילת אש ראשונה.

המסע לפני סקאלאט היה קשה מאוד. כל הלילה ירד גשם שוטף והדרכים שובשו. הפרטיזנים בוססו עד הברכיים בבוץ, והסוסים משכו בכבדות את הכבודה. לפנות בוקר נכנסנו לחורשה והחלטנו לנוח. רטובים עד העצמות ועייפים ניסינו להבעיר מדורות על־מנת להתחמם קמעה. הדבר עלה לנו בקושי, העצים והכפיסים היו רטובים. כעבור מחצית השעה עמדנו מאות פרטיזנים בקבוצות קטנות מסביב למדורות וייבשנו את בגדינו.

לפנות בוקר נפתחו יריות מסביב לחורשה. היו אלה הסיירים שהתקרבו לעמדות האויב ובחנו את מוצביהם. היריות לא עוררו תשומת לב מיוחדת. היינו רגילים ליריות. להיפך, השקט היה מעורר חשדות. בעשר התחיל הקרב על סקאלאט. לקרב נשלחה הפלוגה השלישית בפקודו של קארפנקו, שהיתה מזוינת בתת מקלעים ובמקלעים, ואליה הצטרפו הפרשים של לנקין. מפקדת החטיבה לא העריכה את עצמת יחידות האויב ושלחה לקראתן שתי פלוגות בלבד.

הפרטיזנים שמו מארב בקמה הגבוהה, שהשתרעה מהחורשה עד גבולות העיירה. האויב שהתפרס בשרשרת צעד קדימה בקומה זקופה דרך הקמה במטרה להתקיף את החטיבה שחנתה ביער. אספסוף זה של פורעים לבושים במדי ס"ס מבריקים, בלוית ז'נדרמים בעלי בשר וכרסי־בירה, נעו לאט ובזהירות דרך הקמה, בחושבם כי יפתיעו את הפרטיזנים היגעים ממסע הליל. כדי ש„הקציר" יהיה יעיל יותר פקד קארפנקו על אנשיו לא לפתוח באש, אלא מטווח קטן ביותר. פרשיו של לנקין לא השתתפו במארב, הם הוסוו בקצה החורשה ותפקידם

היה לחסום את הדרך לאויב הנסוג. המתקיפים שהיו זהירים ודרוכים בהכנסם לקמה, גילו סימני ליאות. דריכותם פגה. הם האמינו שהקרב יתחיל ביער ומשום כך התחילו להתרכז בדרך עפר, שהובילה בין שדות הקמה ליער. משני צדי הדרך שם קארפנקו את המארב. הגרמנים והאוקראינים צעדו עתה בדרך בסך ובקצב מהיר.

כשהטור התקרב ניתכה עליו אש מטווח קרוב על ידי מאה תת־מקלעים ועשרות מקלעים. התבוסה היתה מוחלטת, והגרמנים נקצרו באש הרהוטה. אלה שהצליחו להמלט בשלב זה ניסו לברוח דרך הקמה בכוון העיירה. לרגע זה חיכה לנקין, שהשקיף מהיער על הקרב. לפי המוסכם הפסיק קארפנקו את האש, ופרשיו של לנקין זנקו בדהרה אחרי הבורחים. כשלנקין הגיע לעיירה, לא נתקל שם בהתנגדות. אלה מהגרמנים שהצליחו למלט נפשותיהם מהקרב ומפרסות פרשיו של לנקין, עלו בבהלה על המכוניות וברחו מסקאלאט.

בינתיים הגיעה גם הפלוגה השלישית לעיירה ושתי היחידות השתלטו עליה. השלל שנפל בידי הפרטיזנים היה רב. במיוחד שמח פאבלובסקי, מנהל המשק שלנו. במחסנים בסקאלאט נמצא מלאי גדול של סוכר וחמאה. כל העגלות נצטוו להעמיס לפחות שק סוכר ושני ארגזי חמאה. כעבור כמה שעות חזרו קארפנקו ולנקין, כשהחיילים לבושים מדים חדשים והשירה בוקעת מגרונם, לאחר שהספיקו ללגום לגימה הגונה של „רום" גרמני. הדרך דרומה היתה פתוחה. כדי שלא לאפשר לאויב להתאושש ממפלתו ולעכבו, יצאנו אחר הצהריים לאור היום מהחורשה הסקאלאטית. מצב הרוח היה מרומם. מזג האויר הנוח ומרענן אחרי ליל גשם והנצחון על הגרמנים, השכיחו מלבנו את מסע הליל הקשה שעבר עלינו. פלוגתי יצאה בראש השדרה. כל הזמן הטרידוני מחשבות על גורלם של היהודים ששוחררו ממחנה העבודה בסקאלאט. זוסיה חייציק ויוסף גורינשטיין, שהשתתפו בקרב ופרצו לעיירה, סיפרו לי על שחרורם. מה יהיה בגורלם? הינצלו את ההזדמנות שניתנה להם בדרך נס ויברחו ליערות בסביבה, או ישארו בסקאלאט ויחכו עד שובם של הגרמנים שישמידום. הפרטיזנים ספרו, כי הגרמנים השאירו נשק במקום וכי היהודים הובילו אותם ממוצב למוצב. מאוד חרה לי, שפלוגתנו התשיעית לא השתתפה בקרב ולא נתנה לנו האפשרות לבוא במגע עם היהודים. בפלוגה התשיעית היינו שלושה מותיקי היחידה היהודית מיערות צומאן: גרישה רוזנבלאט, יואל שטשרבאטה ואני.

אנחנו, חשבתי במרירות, לא היינו נוטשים אותם. היינו מחלקים להם נשק ומובילים אותם אל היער. צעדתי, וכאב צרב בלב. האם נגזרה כלייה על יהודים אלה? האם עדיין לא למדו היהודים בסקאלאט לקח? יאוש עז תקפני. הסתכלתי בצועדים סביבי. הנה צועדים אנשים מטומסק הרחוקה, מסיביריה, מלינינגראד ומקאבקאז, וביניהם קשישים בני חמשים וצעירים בני שבע־עשרה. באיזה בטחון הם צועדים, והלא עליהם לא אימה כליה מוחלטת, רבים מהם יכלו לשבת בביתם. מי מצעיד אותם, חשבתי, האם רק המפקד הזקן? היש בכוחו בלבד להוליך מאות

אנשים לקרבות, למסעות ולמבחנים חמורים? הרי אין ספק שאיזה רעיון מלכד מחנה זה. שוחחתי עם אנשים אלה, שהיו פשוטי־עם, קולחוזאים ופועלי תעשיה, לא גיליתי בהם שום דבר יוצא־מהכלל. אלה שצעדו כאן לא היו חזקים יותר וודאי לא פקחים יותר ונבונים מאחי המושמדים.

פעם נוספת שאלתי עצמי, למה לא יצעדו אתי פה אלפי יהודים? הנה מסביבי נעים מאות אנשים מאמינים בעתידם, ואני היהודי נושא בלבי הרגשת אשמה כבדה, ששום זעקה לא תוכל להפיגה.

ירד הליל. ניסיתי להשתחרר ממועקת מחשבותי. הן על נושא זה דיברנו רבות בפלוגה היהודית ביערות צומאן, ומאז עברו חדשים רבים. חלף חורף ובא קיץ 1943. — במשך זמן זה עברנו אלפי קילומטרים, הגענו עד קיוב ונחנו בסביבות הומל, ניהלו קרבות מרים עם גרמנים, חיבלנו ברכבות וזרענו פחד בלבות משתפי פעולה עם הגרמנים. היינו בטוחים כי העם היהודי חדל להתקיים. לא היו לנו שום ידיעות על היהודים מחוץ לתחום שליטתו של הצורר. והרי כל אירופה היתה לנו לגרדום.

הידיעה הפתאומית שהביאו לנו הפרטיזנים, שהשתתפו בקרב על סקאלאט, כי בשעת כיבוש העיירה שוחררו הרבה יהודים ממחנה־עבודה, עוררה התרגשות בלבנו ובאותה מידה גם הרגשת אין אונים. כל כך קרובים היינו אליהם, אולי נוכל להצילם. לא יכלנו לבוא במגע אתם. כאמור, יצאתי במסע זה בראש הטור ורק למחרת היום נודע לי, כי אחרי הטור הולכים יהודים ממשוחררי מחנה סקאלאט. הם מנו קרוב למאה איש וביניהם כמה נשים, כולם בגיל צעיר. מראה פניהם, לבושם הדל, העיניים הלאות והצעידה הבלתי־בוטחת, שהתבלטה על רקע מאות האנשים שצעדו לפניהם, הביאו אותנו לידי דמעות. רצינו לחבק אותם, להתנשק אתם ולבכות בקול רם, אולם הרגשתי שהם זקוקים לקבלת פנים אחרת. מן ההכרח לעשות עליהם רושם של יהודים זקופים ולוחמים. ואם כי הדמעות חנקו בגרון, ברכתים לשלום בחיוך מעודד. הצגנו את עצמנו כיהודים. למראנו אורו עיניהם והזדקפה קומתם. רחש של הערצה עבר ביניהם. הם עמדו סביבנו, ספק מאמינים וספק חוששים. אותו זמן לא יכולנו ללכת אתם, נאלצנו לחזור לפלוגתנו. עודדנו אותם וקראנו להם ללכת בעקבותינו עד החניה הקרובה. הם לא היו רגילים למסע. לאחר לילה אחד גברה בהם העייפות, ואילו אנו עודדנו אותם. הם התבישו קצת בחולשתם ובהליכתם המרושלת. ואנחנו התפללנו בלבנו שהחטיבה תגיע למקום חניה ותינתן להם האפשרות לנוח. הופעתם של יהודים אלה בלבושם הדל, רצוצים ושבורים, אחרי היותם זמן ממושך במחנה עבודה גרמני לא הלהיבה את הפרטיזנים, ואנשי המאסף של החטיבה הציקו להם. היתה דרושה פעולה נמרצת ומידית כדי למנוע את גרושם של האומללים מהחטיבה. עם הופעתנו חל שינוי במצבם. בנוכחותנו לא העיזו הפרטיזנים להעליבם. בכל־זאת לא רצינו לסמוך על „אדיבותם" של הפרטיזנים ובדרך התקשרנו עם מטה החטיבה, וביקשנו, שירשה ליהודים המשוחררים ממחנה העבודה לצעוד אתנו.

...עם התפוררותה של החטיבה בהרי הקרפטים, קיבלנו פקודה לצאת בכל מחיר מההרים ולחדור לאיזור גלושקביץ שבביילורוסיה, ממנו יצאנו בשלהי מאי למסע. היה בדעתנו לקחת את הפלוגה השביעית ולנסות להעבירה לביילורוסיה, ואולם אלה שבאו מסקאלאט לא רצו ללכת אתנו. חלק מהם חשב לעבור דרך ההרים להונגריה, חלק תיכנן בעזרת הנשק שרכשו לחדור לאיזור סקאלאט ולהקים קבוצה פרטיזנית. לשווא הפצרנו בהם, הם עמדו על שלהם.

(חיים ווטשין — „ספר הפרטיזנים היהודיים", הוצאת ספרית הפועלים).

גנרל קובפאק (שלישי משמאל) בחברת קציניו

ד״ר הלל זיידמן

סופה של סקאלאט

העיירה בה עברו עלי שנות נעורי

סקאלאט היא עיירה קטנה במזרח גליציה, מחוז טרנופול, לא הרחק מגבול פולין־רוסיה לשעבר. סקאלאט היתה מרכז של נפה, ומושבו של מושל הנפה. מסביב לה היו לא פחות מ־70 כפרים. והיו איכרי הכפרים באים פעם בשבוע, ביום ג׳, אל היריד לסקאלאט, להביא את יבולם למכירה ולקנות מצרכים חיוניים בחנויות. את התבואות קנו סוחרים יהודים, וגם את המצרכים מכרו חנוונים יהודים, כרגיל בעיירה יהודית. והיו היהודים חיים בשלוה, השיאו בנים ובנות ו...ציפו לישועה. כי עול הפרנסה הכביד יותר ויותר. המיסים הגדולים העיקו בכובד לחצם על היהודים. בכפרים וגם בעיר נוצרו קואופרטיבים במטרה ל״שחרר״ את האיכר מהסוחר היהודי. קמו אגודות אנטישמיות שהטיפו חרם על הסוחרים היהודים. היו הצקות ורדיפות.

תוך צפיה לסרטיפיקטים

אף על פי כן שטפו החיים איך־שהוא באפיקם הישן. רוב יהודי העיר היו חסידים, כמעט כולם חסידי הוסיאטין, ולא פחות מארבעה ״קלויזים״ (בתי מדרש) הוסיאטיניים היו בעיר. הנוער כבר היה ציוני ברובו ושאפו לארץ־ישראל.

מקצתם כבר נסעו שמה, והנותרים התכוננו לנסוע. זאת אומרת: בעצם היו מוכנים בכל עת, אלא שציפו לסרטיפיקטים. והסרטיפיקטים חולקו רק בצמצום.

סקאלאט, עיר הגבול, נתפסה בידי הרוסים מיד אחרי פרוץ המלחמה, עוד בספטמבר 1939.

מצב הפרנסה הלך והחמיר. לא משום שהמשטר הסוביטי היה אנטישמי, אלא משום שבקלעו את חיציו למול המסחר והבורגנות פגע שלא במתכוון ב...יהודים.

משניתנה רשות למשחית

אך איך שהוא ״הסתדרו״ והוסיפו לצפות לישועה. אך במקום הישועה פרצה מלחמת גרמניה־רוסיה, ובראשית יולי 1941, כבר היה הגרמני בעיירה.

הגרמנים אך נתנו רשות למשחית, לפורעים האוקראינים, ומיד פרצו פרעות ביהודים. למעלה מ־200 יהודים נפלו חללים, ביניהם טובי בעלי הבתים שבעיר. האוקראינים עשו את מלאכתם באכזריות איומה ביותר. ימים אחדים ארכו הפרעות. הסיסמה היתה: נקמה ביהודים הבולשביקים.

אחר כך באה הרגעה פורתא. זאת אומרת: היה רע מאד, היו רדיפות, רעב, חטיפות למחנות עבודה, שעל פי רוב היה פרושן מות. אך האנשים סבלו, הידקו את שיניהם וקיוו לעבור את ימי הרעב.

אך הם לא עברו...

כינוי נקי למעשים טמאים

עוד בקיץ 1942 התחילו מוציאים אנשים זקנים מן העיר. איש לא ידע לאן „הם נעלמו". אחר כך החלו ה„אקציות" (ה„פעולות). בשם זה ולא אחר נקראו אותן רציחות איומות, שבהן הושמדו מיליוני יהודים. לא אמרו „פוגרומים", לא אמרו „הריגות", רק — „אקציות" או — „דפורטציות" (גירושים) — וכך נשאר הכינוי של מעשים אלה עד היום.

ב־20 באוקטובר — 1942 נפוצו על פני הגיטו האוקראינים בהנהגת אנשי הס.ס„ וחטפו יהודים. עוד קודם לכן נתנה פקודה, שכל היהודים מהעיירות הסמוכות, מפודוולוציסקה, גזימלוב ואחרות, וגם מהכפרים חייבים לעבור לגור בסקאלאט. באו כמה אלפי יהודים מן הסביבה, דירות — לא היו בשבילם. ובכן התגוללו ברחוב, או שגרו משפחות אחדות בחדר אחד, בצפיפות ובמצוקה איומה. היהודים הללו נפגעו בראשונה.

שלשת אלפים יהודים נחטפו ונאספו ב„אקציה" ההיא. אנשי הס.ס. והאוקראינים דחקו אותם לבית הכנסת. שם החזיקום במשך שתי יממות, בלי אוכל ובלי משקה, בצפיפות איומה. אחר כך הוציאו אותם אל הרכבת. צוו עליהם לעמוד שעות מספר בכריעה על בירכיהם על האפר הנרחב שלפני התחנה. אחר כך דחקו אותם לתוך קרונות הבהמות והסיעום לבלז'ץ.

מוטב למות בין יהודים

היהודים הנותרים נלקחו לעבודה. חשבו, שבזה נגמר הענין, שהנשארים ישארו. ידיעות משונות התהלכו בגיטו, אנשים סיפרו חלומות נפלאים, שמהם הסיקו כי — הישועה כבר לא רחוקה היא... אולם ב־9 בנובמבר באה „אקציה" שניה ושוב 1500 קרבנות. שוב אספו אותם לבית הכנסת, בלוית הכאות ויריות, ובסוף נשלחו לבלז'ץ.

אז התחילו לברוח אל הכפרים, להסתתר אצל איכרים, אצל מכרים, ידידים ותיקים בשכר כסף, בכסף רב. האוקראינים חפשו אחריהם, מסרו אותם, חטפום וירו בהם. רבים לא יכלו לשאת את אימת המות המתמדת וחזרו העירה. רצו להיות בין יהודים. אם נגזר עליהם להספות, יהיו נא לפחות בין היהודים, יחד עם כולם.

האנשים נירשמו לעבודה והוסיפו לקוות, כי מעתה כבר ישארו בחיים. קרבו ימי הפסח. האביב נראה בארץ, ויחד אתו התקרב הצבא האדום. היהודים קלטו את הידיעות על התקדמות הרוסים. מאז נובמבר 1942 היה שקט.

אך ב־7 באפריל 1943, ב' ניסן תש"ג, שוב בא האסון. לפתע באו המרצחים האוקראינים עם הס"סים, הקיפו את הגיטו וסחבו מתוכו נער וזקן. שוב סחבו 2000 יהודים לבית הכנסת.

בין הנחטפים למות היה רב העדה, רבי יצחק רוזנבלאט.

הישועה מתקרבת והצרה קרובה

מחזות אימים התחוללו ב„אקציה” זו. האנשים כבר ידעו מה פירושה, והם — רצו לחיות

אנשים הסתתרו באדמה, בין הקברים ובתוך בית העלמין. ברחו אל היערות, הסתתרו בחורים, במרתפים, בעליות הבתים. ציד פראי התחולל בעקבות היהודים האומללים. האוקראינים ירו אחרי המנסים לברוח. גויים בני העיר מסרו את היהודים המסתתרים, הלשינו, רדפו וצדו, ורק מתי מספר נותרו מהעדה הגדולה.

אחר כך בא הפסח והגיעו ידיעות על התקדמות הצבא האדום. היה אביב בעולם, הטבע החל פורח ומתעורר לחיים חדשים, ויחד עמו נתעוררו גם התקוות הרפות של קומץ הנותרים לפליטה. הם חשבו: אם השאירו אותנו עד עתה, כבר ישאירו אותנו גם להבא, וכבר נחיה ונראה את הסוף.

אך האויב המרושע לא כן יחשוב, כי זמם בלבו ללכת עד הסוף, לעקור את עדת ישראל משורש, עד אחד.

הכנה נפשית לקראת הסוף

זה היה ביום ראשון של חג השבועות, 5 ביוני 1943. הצוררים גרשו לסקאלאט את קומץ השארית של היהודים, שנתפסו במחבואיהם בפודוולוצ׳יסק, רימליב, טרנא רודה, סטאנוב, קודרינץ, טויסט והכפרים. ושוב אספו בציד פראי את כל השארית של היהודים, שעוד נותרו בסקאלאט. יהודים לא מעטים, שבאו ממקומות אחרים ולא היה להם מקום לגור בו, השתכנו בבית הכנסת. דבר זה הקל על המרצחים למצוא אותם. שמה, לתוך בית הכנסת, דחקו גם את כל יהודי סקאלאט. כלאו אותם בפנים והקיפו את בית הכנסת בשרשרת משמר קפדני של המיליציה האוקראינית. שני ימים ושני לילות החזיקו כך את היהודים, בצפיפות איומה, בלי מים, בלי מזון ובלי אויר. מהחוץ נשמעו יריות בלי הרף. אלה היו יריות אחרי יהודים שניסו לברוח כשנתגלו אי־שם במחבואיהם, או שילדי הגויים הלשינו עליהם ומסרו אותם לגרמנים. כך הובאה לבית הכנסת השארית האחרונה של היהודים, שהצליחו עד עתה להסתתר מעיני המשחיתים. הס„סים יחד עם האוקראינים חיפשו וחיטטו בכל החורים והמחבואים, ולא היה אפשר להסתתר מפניהם.

היהודים בבית הכנסת — כ־700 היה מספרם — חיכו רק לסופם בחרדת מות, ברעב ובמחנק. ילדים בכו, נשים התעלפו, אנשים אבדו את עשתונותיהם. לפתע עלה על הבמה עטוף בטלית ברל׳ה בן הרב (בנו של הרב בנימין וולוביץ, שנספה עוד בפוגרום הראשון של האוקראינים), תלמיד חכם גדול ואיש נבון, והוא פתח ואמר: „יהודים! אנו עומדים לפני הסוף, התאוששו, אל תאבדו את עשתונותיכם”. והחל אומר עם הקהל את הוידוי. אחר כך אמר דברי תורה בענין קדוש השם. כך עמד על הבמה במשך שעות ומפיו שפעו פסוקי מקרא, ומאמרי חז״ל. הקהל התעורר כמו מחלום זוועה והאזין לדברי ברל׳ה בן הרב. (הוא היה מכובד מאד בכל העיר. „מועצת היהודים” עשתה את כל המאמצים להצילו. ואכן נשאר משום כך עד הסוף).

אל הקברים שהכינו במו ידיהם

פתאום נפתחו שערי בית הכנסת ונשמעו צעקות פרא: „החוצה! החוצה!". ואם כי אף אחד לא השלה את עצמו בתקוות ביחס למקום שהם מובלים אליו, כבר היו מדוכדכים ומיואשים כל כך מצפיפות וממחנק, מרעב ומצמא, שכל אחד נדחק אל השערים ובלבד שיקדים לצאת.

בחוץ חכתה כנופיה של אנשי מיליציה אוקראינים בהנהגת ס„סים. הקהל נצטווה להתיצב בטורים של 5-5 ולצעוד. תוך שרשרת משמר של אנשי מיליציה, שהשגיחו לבל ימלט איש, זזה תהלוכת 700 היהודים, השרידים האחרונים של קהילת סקאלאט והסביבה. השכנים הגויים יצאו אל הרחוב להסתכל במצעד, וציפו לרגע שיוכלו להסתער לתוך הדירות שנתרוקנו, ולשאת את הביזה.

אז לא הוליכו את היהודים אל הרכבת, ולא לבלז'ץ. קשיי התחבורה כבר היו מורגשים, ולא היו קרונות מספיקים. מחוץ לעיר היו שדות, בדרך לשדות פודוולו־ציסקה, שהיו שיכים לבעל האחוזה היהודי יוסף טננבוים. לשדות אלה של נובו־שיולקה הוליכו יהודים לפני שבועות אחדים וציוו עליהם לחפור בורות. אמרו להם, שהבורות מיועדים להטמנת תפוחי אדמה לימות החורף, והיהודים לא ידעו, שהם כורים את קברי עצמם.

אל הבורות הללו הובילו את 700 היהודים. על שפת החפירות העמידו אותם וציוו עליהם לפשוט את בגדיהם (כדי שהבגדים שנועדו לשלל לא יגעלו בדם...). ברל'ה בן הרב סירב להתפשט ערום ונשאר עטוף בטליתו. האוקראינים והגרמנים הכוהו מכות רצח, אך הוא לא ויתר, ובסוף הרגוהו ביריה, כשהוא לבוש. כך קרה גם לעלמה מרגליות, שסרבה לפשוט את בגדיה. יוסף טננבוים, ראש הקהילה לשעבר התחנן על נפשו, בהבטיחו להראות למרצחים אוצר ממון שהטמין, אך ללא הועיל. גם בו ירו.

„הקברים הגונחים..."

לאוקראינים היו רק אקדוחים, ולא תמיד פגעו יריותיהם עד להמית, ואנשים פצועים נהדפו בעודם חיים לתוך הקברים. האוקראינים והגרמנים גמרו את מלאכתם והסתלקו, ובקברים נשארו בני אדם חיים שבעוית מות איומה נעצו אבריהם איש בבשר רעהו. מאבק מות איום התחולל בקברי ההמונים.

איכרים מהכפר הסמוך שמעו את הבכיות והגניחות מהקברים. התקרבו וראו ידים ורגלים מתבלטות מתוך העפר, וקולות איומים עולים מהקברים. האיכרים לא יכלו לשאת את הקולות, ונגשו להוציא את החיים. ביניהם היתה בתו בת ה־17 של דוד אפשטיין (הוא היה מוסתר בעיר, אי־שם במרתף). הכיר אותה איכר אחד והביאה אל אביה, והיא ספרה את הנעשה בבורות נובושיולקה. גם מאיר גרינפלד, ששכב בסתר בבור לא הרחק מהקברים, ראה ושמע את הנעשה.

שלושה ימים עוד נישאו הגניחות והצעקות מהקברים, עד שהאנשים גועו לאטם והקולות נדמו.

האיכרים קוראים למקום ההוא עד היום: „הקברים הגונחים".

עוד נשאר קומץ קטן של יהודים בסקאלאט, כ־50 גברים ונשים, שעבדו במחנה עבודה בקצה העיר, מנותקים מכל קשר עם העולם, ועובדים עבודת פרך. לאחר חודש, ב־30 ביוני 1943, הושמדו גם רוב יהודי מחנה זה, ולאחר עוד חודש, ב־27 ביולי 1943, הכריתו הס"סים את השארית היהודית מסקאלאט ומכל העיירות הסמוכות.

הקומץ שנשאר לפליטה

נשארו רק כשלושים נפשות מישראל, שנסחבו לרוסיה בתור מגורשים פוליטיים או כחיילים, אחדים שברחו אל היערות בתור פרטיזנים, ואחדים שהוסתרו בכפרים אצל איכרים ידידים. הם חזרו לסקאלאט לאחר ששוחררה בידי הצבא האדום, אך להם לא בא השיחרור. כמעט כל בתי היהודים נתפסו על ידי גויים. בית יהודי עבר מיד ליד ב־50—100 זלוטות. בזיל הזול. בתים אחדים, גדולים במקצת, שנשארו שלמים, תפוסים בידי גויים. יהודי אינו יכול לקבל כלום בחזרה. כנופיות אוקראי־ניות גם מתנפלות על יהודים. המשטר אינו אנטישמי, אך אף על פי כן אין מקום ליהודים.

וכיום לא נשאר אף יהודי בסקאלאט.

הם הלכו להם לשלזיה התחתית ונמצאים כיום בגליוויץ או בביטום. אך רובם עברו דרך רחוקה יותר: מצאתי אחדים מהם בפהרנוואלד ובמינכן ובנוי פריימן. הם מצפים לאפשרות להגיע אי שמה לחוף מבטחים. אף אחד מהם אין לו קרוב או גואל בפולין או באירופה בכלל. לאחדים מהם יש קרובים באמריקה או בארץ ישראל, והם מצפים לעזרתם. מצפים שתנתן להם האפשרות לעזוב בהקדם את המחנות שבגרמניה ולהגיע למקום מנוחה כל שהוא, רובם נושאים את עיניהם לארץ ישראל. הם עיפים מהנדודים, מהמצוקה ומהבדידות, מהגלות כולה.

„הבוקר" ג׳ אלול תש"ו (30.8.1946)

בית־הספר ע״ש י. קרול מאמץ את קהילת סקאלאט

תלמיד קורא את מגילת ההנצחה

הדסה כץ מעלה זכרונות בטכס האמוץ

אראלה אשרי
כתה ז׳

אנו מאמצים קהילה שחרבה

סקאלאט! — שומעת אני קול זועק בקרבי. במה שונה היא מכל שאר העיירות? האין בה בתים קטנים בעלי גגות אדומים? האין מסביבה שדות מוריקים, ואנשים המעבדים אותם באהבה ובמסירות? הבודדה היא?

לא... לא! היא היתה עיירה ככל העיירות. שדות קמה הקיפו אותה, בתים קטנים מלאו אותה, רחובות וסמטאות חצו אותה, ובתי כנסת וכנסיות עטרו אותה. גם בה חיו אנשים, שטעמו את טעם השנאה והאהבה, הצחוק והעצב.

ילדי ישראל ענוגים הסתובבו בחוצותיה. רובם כבר אינם בחיים. מעטים נותרו, ופצעיהם עדיין לא הגלידו. ההיתה להם אם, אם אשר יחבקוה ויאמצוה אל לבם?

אם היתה, אך אין הם זוכרים אותה. מדי פעם חושבים הם על מראה פניה, צבע עיניה ושערותיה, ואולי היא חיה עדיין ומחפשת אחריהם?

מבקשים תשובה, תשובה שלעולם לא יקבלוה. הם בודאי מציירים אותה בדמיונם. אך כל זכרונותיהם מהבית הקטן שם, בעיירה סקאלאט, לוטים בערפל.

ואולי גם זה לטובה. והרי אילו היו זוכרים הכל, את אחיהם ואחיותיהם, את אמותיהם ואבותיהם, היו מראות אלה רודפים אותם כל ימי חייהם, מראות היקרים שפרפרו בין החיים לבין המות. ומה הטעם לחיים? והרי אין לידם לא קרוב ולא גואל. בודדים הם, אף על פי שבודאי יש להם אשה וילדים.

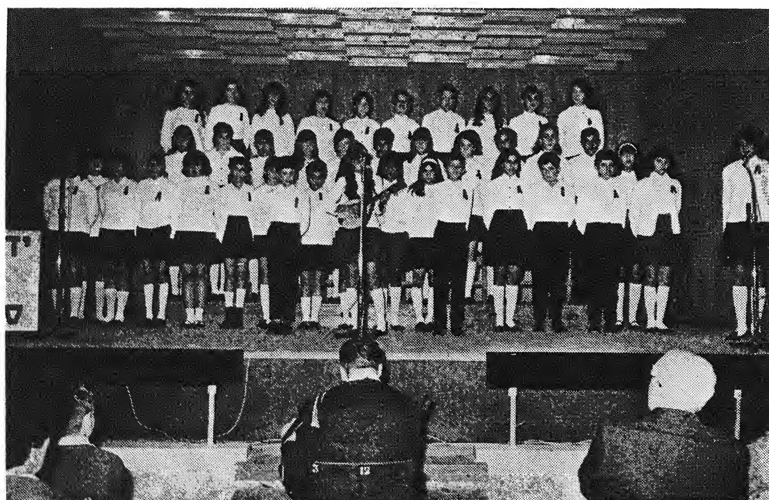
על אנשים רבים נגזר למות. מדוע? בגלל יהדותם? בגלל אותה אמונה טפלה, שישו הנוצרי נרצח על־ידי היהודים? והרי מאז עברו שנים כה רבות. ואם נניח שהיהודים צלבו את ישו, הרי הם צלבו רק אחד, לא שישה מיליונים. כן! שישה מיליונים נרצחו. מספר כה אגדתי. ששה מיליונים נרצחו. ולמה? ההיתה סיבה לרציחתם של אותם היהודים? מה עוונם של מיליון וחצי מילדי ישראל שנרצחו לעיני אמותיהם, של אותם עוללים ויונקים שנשחטו ונחנקו?

קהילה אחת אותה אנו מאמצים, זועקת אלי, עומדת לנגד עיני. ואני רואה, מבעד לדוק המרחקים את רחובותיה ואת בתיה היפים הרוסים, את ילדיה מתים ואת שדותיה יבשים. על כולם עלה הכורת.

מרים היו חייהם. אותם שרידים בודדים, שנשארו לפליטה מתוך האלפים, עומדים לנגד עיני.

מרחוק זועקים אלי חרבות העיירה. העוד חיים שם יהודים? הרי אותה עיירה תזכיר להם תמונות מחרידות מאותם ימים קשים ואיומים. ומי יודע, אולי יושב שם עדיין אחד מרוצחיהם? האוקראינים בודאי תפסו את מקומם, והם לא אהבו אותם. ואולי שוב פורחת ומשגשגת העיירה? אך לא יתכן, כי החיים יזרמו באפיקם הישן. או שמא נצבים עדיין תילי חרבות, זכר לחיים תוססים אשר במחירם שלמו מחיר רב כל כך.

והרי אילולא היו טובחים אנשים כה רבים, אילולא היו שורפים אותם בכבשנים, הרי היה אז העולם יפה יותר, טוב יותר, טהור יותר.

מקהלת ביה"ס קרול בטכס הנצחת קהילת סקאלאט

מגילת־הנצחה

בית־הספר ע"ש י. קורל ב פתח תקוה במדינת ישראל

מצהיר בזה חגיגית, כי ביום כ"ב לחודש טבת תשכ" ח קיבל עליו את המשימה הקדושה

להנציח את קהילת סקאלאט (בארץ פולין)

שנחרבה בשנות השואה על ידי קלגסי הנאצים הטמאים וגרוריהם.

תלמידי בית הספר, בשיתוף עם הרשויות החינוכיות ועם ארגוני הקהילה בארץ ובתפוצות, ובעזרת הוועדה הארצית להנצחת הקהילות שעל יד יד-ושם בירושלים, יעשו כמיטב יכולתם וימשיכו בפעולה שהחלו בה להעלות לזכר עולם את הקהילה הנ"ל בחייה ופעלה, עד לשואה וכן בסבלה, מאבקה וכליונה בתקופת החורבן.

על החתום :

מנהל(ת) בית הספר [illegible] מחנך(ת) הכיתה [illegible]

נציגי התלמידים הממונים : א) [illegible] ב) [illegible]

ב"כ ארגון הקהילה : א) [illegible] ב) [illegible]

נציגי הועדה הארצית להנצחת קהילות: [illegible]

מגילה זו נתקבלה ביד ושם למשמרת עולם.

מר דב אלוני, נציג יד ושם, מברך

בטכס ההנצחה

מן הדלקה ההיא

מן הדלקה ההיא, אשר שרפה גופכם
המעונה והחרוך
נשאנו אש־לפיד מאיר לנשמתנו.
ובה הדלקנו את שלהבת החרות,
עמה הלכנו בקרבות על אדמתנו.
את מכאובכם, שאין לו אח במכאובים,
יצקנו לברזל — חוצבים ומחרשות חדות שינים:
את עלבונכם הפכנו לרובים;
את עיניכם למגדלור — ספינות, קרבות בליל — —

חיים גורי

ברחבי ברית המועצות

עם פרוץ המלחמה בין ברית המועצות וגרמניה ביוני 1941, והתקדמותו של הצבא הגרמני מזרחה, נמלטו משפחות אחדות מסקאלאט אל פנים ברית המועצות. כמו כן הועברו אל פנים המדינה רבים מבני העיר המגויסים לצבא האדום, מחשש של חוסר נאמנות...

קורותיהם בברית המועצות הם פרקי סבל ויסורים, גלגול אחר של השואה והאימה.

מרדכי אור

בארץ הקור והכפור

מעט מאד נכתב על גורל היהודים, שנמלטו על נפשם לברית המועצות, או של אלה אשר גויסו לצבא האדום עם פרוץ המלחמה בין רוסיה הסובייטית לגרמניה הנאצית.

ביוני 1941 גויסו כמה וכמה עשרות צעירים יהודים, יחד עם אוקראינים מסקאלאט, לצבא האדום. עם פרוץ הקרבות ברחו גם כמה משפחות יהודיות ובודדים.

בראשית המלחמה נחל הצבא האדום מפלות קשות, והחל לסגת באי־סדר מזרחה, תחת ברד ההפצצות האיומות של חיל האויר הגרמני, שפגעו בדרכי הנסיגה של החיילים והמוני הפליטים היהודיים ממזרח פולין.

ישוב אחר ישוב באוקראינה המערבית נפל בידי הכובש האכזרי. חרדה אחזה את האוכלוסיה היהודית, בעוד אשר האוקראינים הלאומניים ששים, ומשמשים גייס חמישי לצבאות הגרמניים שיכורי הנצחון האויב שלט באויר ללא מעצורים וזרע הרס וחורבן.

רושם מחריד עשה עלי הפצצת הלילה על העיר טרנופול. לפתע נורו בזה אחר זה פצצות תאורה בחשכת הלילה, ולאורן נראה בבירור רחוב אוסטרוסקיגו, והמוני חיילים ופליטים הנסוגים בפחד דרך הגשר הצר, מי ברגל ומי בעגלה. המונים היו למרמס הטנקים הנסוגים, והאויב מפציץ מן האויר ללא רחם. קיווינו, שהצבא הסובייטי יצליח להעצר וליצב את החזית על־יד הנהר זברוץ.

בוולוצ׳יסק מצאנו יהודים מבוהלים, החוששים לפתוח ליבם בפני „זרים". אף מימי הזברוץ לא היה בכוחם לעצור את הצבא הגרמני המתקדם. היינו עייפים וסחוטים מטילטולי הדרך. הרעב הציק. האספקה נשתבשה לחלוטין. לעתים היה המזון מצוי בשפע, ופעמים רעבנו ימים שלמים.

סימני עריקה נתגלו בין המגויסים האוקראיניים. כמה יהודים קצרי רוח לא החזיקו מעמד. בתמימותם האמינו, כי השד אינו נורא כל־כך, ואף תחת שלטון הגרמנים אפשר יהיה להתקיים. הם שיחדו קצין סובייטי והסתלקו. מאוחר יותר נודע לי, שהאוקראינים חסלו אותם, בטרם הספיקו להגיע למחוז חפצם — סקאלאט.

הנסיגה המבוהלת נמשכה כחדשיים, יומם ולילה, בנתיבי היסורים של אוקראינה המזרחית ויערותיה. הגענו לקיוב. שם הפרידו ביני לבין יתר יהודי סקאלאט, וסופחתי יחד עם יהודי בשם י. מסביבות זלשצ׳יקי לבית־חולים צבאי נייד. נשלחתי מדי פעם מערבה בכיוון החזית, לברר גורל שאר בתי־החולים הניידים מגליציה

המזרחית. בדרכנו אספנו פצועים. הגשנו להם עזרה ראשונה, והעברנום לעורף. הפצועים קשה נפחו את נשמותיהם הרחק ממשפחותיהם ויקיריהם, ומחוסר זמן ואמצעים הושלחו גופותיהם הבורה ללא כל גינוני טכס. מראה המתים עשה עלי רושם מזעזע.

חברי לצרה, י. מזלשצ׳יקי, התידד עמי ופתח את מר ליבו בפני. הוא היה המום ומדוכא מגעגועים עזים אחרי אשתו ובנו הקטן. ביאושו חדל לאכול. לנוכח מצבו הנפשי הקשה השתדלתי לעודדו, הבאתי לו את מזונו, וממש הכרחתיו לאכול. פעמים רבות ניסה להשפיע עלי, בזמן הנסיגה במקומות חניה שונים, כי אשאר עמו עד בוא הצבא הגרמני, בתקוה תמימה, כי יעלה בידינו לשוב הביתה ולחיות את חיינו בשלום בחיק משפחותינו. בקושי עלה בידי להניעו מכך. ברם, הדמיון החולני לא נתן לו מנוח. מדי פעם היה מפציר בי מחדש להשאר עמו ולערוק. באחת החניות ביערות אוקראינה המזרחית, החל לשאת ולתת עם שני שבויים גרמנים פצועים, כי ישאר עמם עד בוא צבאם... בינתים קבלנו פקודה לסגת, מפאת התקדמות הצבא הגרמני. נוכחתי, כי ידידי י. איננו. חיפשתיו ביער, צעקתי וקראתי בשמו. אין קול ואין עונה. המשאיות שלנו החלו לזוז ממקומן. לפתע גיליתיו משוחח עם שני השבויים. הודעתי לו, כי אנו זזים, והוא בשלו, כי הגרמנים הנחמדים האלה „הבטיחו" לו, כי ישמשו לנו מליצי יושר, ובלבד שנשאר עמם... בקושי רב שכנעתיו, כי הידידים האלה יהיו הראשונים אשר יחסלו אותנו. בעמל רב וללא נשימה השגנו את השיירה שלנו.

בינתיים קרו כמה מקרים חמורים. צעיר סובייטי מיחידתנו טמן באדמת היער את הרימונים שלו, כנראה במגמה ליפול בשבי הגרמנים. בית דין שדה דן אותו למות. גם כמה פצועים הוצאו להורג כאשר נודע, כי הם ירו בעצמם בכדי להשתמט מן החזית.

בסוף אבגוסט 1941 נתקבל צו, כי על אזרחי פולין, לשעבר, להחזיר מיד את המדים החדשים ואפילו את מגפינו הפרטיים מהבית, והולבשנו מדים ישנים ומטולאים. מיד נפוצה שמועה, כי אנו עומדים להישלח לחזית. חברי י. — הפסמיסט המושבע — הוסיף, כדרכו בקדש, כי חבל לתת לנו, בשר התותחים, בגדים טובים, לכן הלבישו אותנו בסמרטוטים אלה.

הוכנסנו למכונית צבאית סגורה, ונסענו בשבילים מפותלים דרך היערות. לפי הכיוון הבחנתי, כי אנו נוסעים מזרחה, וניחמתי את חברי, שנבואותיו היו קודרות. לאחר שעות אחדות הגענו למחנה צבאי של חיילים מגויסים מאוקראינה המערבית. ממחנה זה המשכנו לפרילוקי, עיר ממזרח לקיוב. לשם החלו להגיע רכבות עם חיילים מערב אוקראיניים אשר הורחקו מהחזיתות כמונו, כחשודים בחוסר נאמנות.

לשמחתי מצאתי כאן כמה יהודים מסקאלאט: יוסף רוטשטיין, איזיו פלשנר, פיליפ גולדשטיין, משה שכטר, מכס ספיר, לונק מרגוליס ואיזיו בומזה ז"ל.

בראשית ספטמבר 1941 העלו אותנו על רכבות משא, והוסענו לסיביר. המסע בקרונות סגורים המיועדים לבהמות ארך למעלה משבועיים, כשמזוננו דל ביותר. ב־17 בספטמבר הגענו עם דמדומי הערב לתחנת יורגה—2, כפר נידח ממזרח

לנובוסיבירסק. לאחר הליכה של כחמישה קילומטר הגענו למחנה העבודה, שנועד כנראה מלכתחילה לעובדי כפיה. במחנה עמדו כמה צריפים מוקפים גדר מחושמלת, ומגדלי שמירה מסביבו. רוחנו היתה נכאה. ידידי י. אשר לא מש ממני, הוסיף שמן על המדורה בלחשו לי, כי ראה בחשכה על־יד השער איש נקב"ד ממשטרת הבטחון עם רובהו המכודן ניצב על משמרתו. משמע — אנחנו אסורים על לא עוול בכפנו, אבודים ונשכחים, ואיש לעולם לא ידע לאן נעלמנו. בחשיכה הגענו לצריף בו שוכנו כ־500 איש על דרגשי עץ ארבע־קומתיים, ללא מזרון ושמיכה. המעיל המרופט שימש בלילה מזרון ושמיכה גם יחד. אנשי המקום הסתכלו עלינו ברחמים ופקפקו אם נחזיק מעמד בחורף הסיבירי, בו הכפור מגיע ל־50°C, בתלבושת קיצית. המזון היה מצומצם ביותר, כי הספקים עשו יד אחת עם המפקדה, וגנבו מהמנות הזעומות של המגוייסים. בהתאם להשכלתי הוצע לי לשמש פקיד ראשי במשרד המפקדה, עבודה נוחה ושכר נאה בצידה, כלומר מזון בשפע וביגוד חם. והעיקר, ישיבה בצריף חמים. ברם, ויתרתי לטובת חברי י. והוא נתקבל לפי המלצתי.

המשטר במחנה היה חמור יותר מאשר בגדודים של עובדי מחנות הכפיה, ובמידה רבה אף גרוע מבחינת תנאי העבודה, כמות ואיכות המזון והאספקה החיונית. כבר בשעה חמש בבוקר היינו יוצאים כעשרה קילומטר ברגל, בסופות שלג ובכפור צורב, לתחנת הרכבת לעבוד בהעמסה ובפריקה של משאות כבדים: פחם, קורות עץ ענקיות, חלקי מכונות וכו׳. כמו כן עבדנו בחפירת תעלות באדמה הסיבירית הקפואה — יסודות לבתי חרושת. העבודה נמשכה עד שמונה בערב. האנשים עבדו בשארית כוחותיהם, לבל יקטינו להם מנת לחמם היומית, שלא עלתה על 800 גרם. זו היתה כעין דיסה קפואה של קמח, מעורבת עם תפוחי אדמה וסובין. ערכו התזונתי היה דל מאד. הקור הכריח אותנו לעבוד לבל נקפא. למרבה הצער היו מעוררים אותנו לעיתים בלילות על מנת לפרוק רכבות משא, שהגיעו בשעות הלילה. היינו עובדים עד אור הבוקר, ואחר־כך ממשיכים למלא את המיכסה הרגילה, כאילו לא קרה דבר. הרעב והכינים אכלו בנו בכל פה. נפוחי כפן רבים החלו לנבור בפחי האשפה, מתוך רצון לשבור את רעבונם.

כוחות האנשים, רובם אוקראינים ומיעוטם יהודים, הלכו ונתמעטו. לאחר חדשיים של עבודה מפרכת, כמעט ללא מזון, ללא אפשרות להתרחץ, ללא החלפת לבנים, החלו למות מדי יום ביומו 6—7 איש. כאשר הגיעו מים עד נפש מסרתי את שעון ידי, המזכרת היחידה מהבית, לקצין סובייטי, תמורת אפשרות לעבוד בכפר הסמוך כאזרח. הסתדרתי בעבודה במשרד בית חרושת לטנקים, ולא הייתי כפוף למשמעת הצבאית. מעתה עבדתי בחדר מחומם, והתחלתי להתאושש.

נוסף על מנת הלחם קבלו מפקדי הכתות שלוש פעמים ביום דלי מרק כרוב דליל. רוב המפקדים היו נוהגים לחלק בעצמם את המרק הדליל בין אנשיהם, בהותירם לעצמם את מעט התפודים. התוצאות היו קטלניות, ורבים גוועו. ביחידתי הנהגתי חלוקת המרק לפי התור, לבל יקופח איש. הודות לכך לא נפטר אף אדם, כל עוד עמדתי בראש הקבוצה. עלי להזכיר לטובה, במיוחד את איזיו פלשנר, שעבד במטבח בהרתחת תה במחנה, ואשר לא פעם התחלק עמי בפת לחמו. הקור

העז והרעב הטביעו את חותמם על האנשים, ולא פסח גם על חלק מאנשי סקאלאט אשר לא זכו לעבוד במטבח ובשרותים, שהעניקו יתרון לעובדיהם. איזיו בומזה חלה ונפטר בטרם עת. משה שכטר נחלש והצליח להשתחרר.

כאשר הגיעו תלונות אנשי יורגה, שחששו ממגפה, לאזני השלטונות במוסקבה, ונודע, כי מגדוד שמנה כ־1000 איש, נותרו אחרי שלשה חדשים 300 איש בלבד בחיים, ומהם כמחצית במצב אנוש, ציוו השלטונות לפרק את המחנה. את מפקדיו אסרו. חלק מהנותרים בחיים הועברו למחנה עבודה בעיר המכרות — סטאלינסק. שם עבדתי זמן מה במשרד מסעדה גדולה. מובן מאליו, כי המזון היה בשפע, ותמכתי באופן קבוע בקבוצת יהודים מסביבות טרנופול.

ארבעה חדשים בלבד סבלתי בסיביר, אבל את התקופה הקשה הזאת לא אשכח לעולם.

זאב ראובני

מסקאלאט, דרך צ׳לבינסק, לשמי דגניה

סיום מלחמת עולם השניה

צ׳לבינסק, עיר הבירה של אורל. מאי 1945. מלחמת העולם השניה באה לקיצה. אזרחי ברית המועצות, עיפים מהמאמץ המלחמתי הגדול והסבל הממושך, חגגו את המאורע החשוב יחד עם כל העולם החופשי.

יהודי צ׳לבינסק חגגו את סיום המלחמה ברגשות מעורבים. בין היהודים הסיביטיים נמצאו לא מעט יהודים ממזרח אירופה, בעיקר מאוקראינה המערבית.

רובם המכריע של יהודי צ׳לבינסק, שהגיעו לאורל בימי המלחמה, בשנת 1941, היו אנשים גלמודים, ששרתו בצבא הפולני, ואחרי ההתקפה הגרמנית על ברית המועצות גויסו לצבא האדום. במשך הזמן הרחיקו הרוסים מן החזית את האוקראינים המערביים מפאת חוסר נאמנות, וגם את היהודים... המורחקים אורגנו במסגרות צבאיות למחצה, וגויסו לעבודה בתעשיה הכבדה.

עבדנו בבתי חרושת לטנקים, חלקי חילוף למטוסים וציוד מלחמתי אחר, למען לסייע להחשת הנצחון על האויב הנאצי. עבדנו במרץ ובמסירות רבה, כי ידענו, שזוהי מלחמה נגד אויב משותף, שתכריע בגורל העם היהודי, אם כי עדיין לא תארנו לעצמנו את גודל האסון, שפקד את עמנו.

יום יום ראינו טורים ארוכים של טנקים כבדים, שנועדו לחזית. חילים וקצינים מחיל השריון הגיעו למקום עבודתנו לקבל את הכלים החדשים, הפעילו אותם, העמיסום על קרונות שטוחים ויצאו לחזית. לעתים קרובות קבלנו תשובה באידיש מחילים, שרצו להדגיש את מוצאם היהודי. באחד המקרים אמר לי קצין בדרגת סרן, כי נפצע שלוש פעמים, ורצו להעבירו לעורף, אלא הוא לא הסכים, „כי איך אפשר להפסיק להילחם?״ גם מפי קצינים וחילים רוסיים אחרים שמעתי, כי הלוחמים היהודים היו למופת ולדוגמא במסירות נפשם, גבורתם, ורצונם העז לנצח ולהשמיד את האויב. שמחתי מאד כאשר שמעתי חילים רוסים מספרים לי באידיש, לפעמים נלעגת, כי הם יהודים, והרבה מאד מהם קבלו כבר אותות הצטינות בעד מסירות בקרב ותעוזה. הסרן היהודי, שנפצע שלוש פעמים בחזית, ספר לי, כי מספר הקצינים והחילים היהודים, שקבלו את ההצטינות „גיבור ברית המועצות״, הוא גדול באופן יחסי ללאומים אחרים. אחר המלחמה נודע לנו, כי הלוחמים היהודים תפשו מקום רביעי אחרי הרוסים, האוקראינים והביילורוסים.

גם אנו, פועלי ועובדי התעשיה המלחמתית, שמתפקידנו היה לספק את הכלים הדרושים לנצחון על האויב, קבלנו פרסים ותעודות הצטינות.

בצ׳לבינסק, בדומה למקומות אחרים בברית המועצות, במקום שהיו פולנים ויהודים, אזרחי פולין מלפני המלחמה, קם ארגון בשם „אגודת פטריוטים פולנים". מטרת האגודה: עזרה כלכלית ומוסרית לאזרחי פולין. אבל המטרה העיקרית והחשובה ביותר: ריכוז כל הכוחות לסיוע במאמץ המלחמתי והשמדת האויב.

האסיפה ההיסטורית

ב„ארגון הפטריוטים" היינו מתאספים בערבים, אחרי יום עבודה, וקוראים חדשות מהעתונות הרוסית. אחרי סיום המלחמה קבלנו בקביעות את העתונות היומית הפולנית מוורשה.

אחד העתונים "Trybuna Ludu" — „במת העם", עתון מפלגת הפועלים הפולנית, הדפיס אחרי המלחמה מאמרים אוהדים לציונות, ולשאיפותיו של העם היהודי לבנות מחדש את חייהם שנהרסו על ידי הנאצים במלחמת עולם השניה.

אחד המאמרים, שממנו התרשמתי במיוחד, היה דומה לנאום ציוני, שהיו משמיעים מנהיגי הציונות הפולנית לפני המלחמה. מאז הגיע לידי העתון עם המאמר הציוני הנלהב, לא מצאתי מרגוע לנפשי הסוערת, ועז היה רצוני להפיץ את המאמר הציוני. ידעתי, כי זאת הרפתקה הטומנת בחובה סכנה. מאידך, הרי היה זה עתון פולני רשמי, ומה שמותר לשלטון פולני פועלי, מותר גם לחבר הארגון בנכר. בכל אופן ידעתי שאין להחמיץ הזדמנות כזאת נפלאה, וקראתיו לפני הציבור, שרובם היו יהודים ולא חסרו גם פולנים.

התחלתי לקרוא את המאמר קריאה רגילה, אבל כאשר הגעתי למקומות מסוימים הגברתי את הקול, והתחלתי לקרוא בהתרגשות רבה על האפשרות של חיים חדשים על אדמת אבותינו. בעתון היה כתוב בפרוש Na Ziemi ojców (על אדמת אבות). את החלק האחרון של המאמר קראתי בצורה נרגשת. בחלק זה, האחרון, כתב המחבר בהתלהבות רבה על „פלסטינה", כבית לאומי לעם יהודי, שבמשך 1800 שנה סבל מחיי הגלות, דיכאון, עוני ורדיפות. „והגיע הזמן", כך כתב הגוי הפולני, „שגם העם היהודי יגיע לנחלתו בארץ אבותיו". הדגש בכל המאמר היה על „ארץ־אבות".

בתוך הקהל ישב יהודי צעיר, שראה את עצמו כפוליטרוק „מטעם", אם כי בפולין היה בונדאי נלהב.

גמרתי את תפקידי, סימתי את הקריאה. המאמר עשה רושם חזק על השומעים. אחרי שסימתי את הקריאה נשתררה דממה מוזרה, ורק הפוליטרוק ניגש אלי, הרים את קולו, ושאל אותי בכעס, ממי קבלתי רשות לקרוא מאמר ציוני באסיפת הארגון. הוא אף איים למסור את השתלשלות הדברים לשלטונות. הענין הדאיג אותי מאד. אמנם קראתי מאמר מעתון פולני רשמי, אבל ההדגשה שלי בזמן הקריאה, מחיאות הכפיים של הקהל — כל זה יכול היה להיות בעוכרי.

יושב ראש הארגון התערב, הרגיע את „שומר החוק", ואמר לו, שקראתי מאמר מעתון רשמי של פולין הדמוקרטית. הענין לא נמסר לשלטונות, אבל אני הייתי

שרוי בפחד, כי חרדתי, שעלולים לאסור אותי על תעמולה ציונית ולעכב את צאתי לפולין. המתח לא פג עד לצאתי את צ׳לבינסק.

השיחה עם המנהל

אחרי שנחתם החוזה ההיסטורי, בין ברית המועצות ובין ממשלת פולין הזמנית על רפטריאציה, נרשמתי במשרד המתאים, ומלאתי טופס מיוחד. בדרך כלל קבלו החוזרים את השחרור מעבודתם והיתר יציאה ללא קושי. בכל זאת היו מקרים, שמנהלי בתי חרושת ומפעלים חיוניים, ובמיוחד בעלי ערך בטחוני, ניסו לעכב את צאתם של מהנדסים ומומחים מסוימים לתקופה מסוימת. חיכיתי יותר מזמן סביר לקבלת שחרור מתפקידי כמהנדס בתקן ופדגוג האחראי על נוער עובד בבתי חרושת צבאיים. הייתי מודאג. חברי, במקומות עבודה אחרים, שוחררו כבר מזמן, וקבלו אישור יציאה.

המהנדס הרוסי שהבין את שאיפותינו
(יושב —שני משמאל)

באחד הימים, בראשית יוני 1946, הוזמנתי לשיחה עם מנהל המשרד. בהתחלת השיחה הייתי נרגש מאד, אבל דבריו של הרוסי המשכיל והטוב הרגיעו אותי. המנהל, מהנדס ותיק מלנינגרד, הועבר בימי המצור על לנינגראד לאורל, ושמש כמהנדס ראשי במפעל בו עבדתי. במשך הזמן קבל את התפקיד של מנהל המפעל.

השיחה היתה רחוקה מלהיות פורמלית והפכה לדו־שיח נעים וידידותי. המהנדס, מר זולקוב, אמר: „שמעתי שהנך עוזב אותנו, חבל מאד. למדת לעבוד יפה, ותוכל לעלות בדרגה, ואם תרצה בכך, נהיה מוכנים לממן למודיך במוסקבה או בלנינגראד. האם רע לך אצלנו?" ניסיתי להסביר למהנדס, שהשארתי בבית משפחה ועלי להגיע לשם בכל המהירות, היות ואין לדעת מה שלומם ומצבם אחר השואה האיומה. אולי בכל זאת נשארו בחיים וזקוקים לעזרתי. המהנדס לא האמין באפשרות הזאת, הקשיב לדברי בחיוך קל על שפתיו ואמר: „האמנם הנך מאמין שמישהו נשאר בחיים, האם לא ידוע לך שהפשיסטים השמידו את כל היהודים, והשרידים הם מעטים, ממש בודדים? „כן, פיוטר אילריונוביץ, עניתי בעצב ובצער, ידוע לי יפה מה עוללו הנאצים לעמי העולם, ובמיוחד ליהודים, ובכל זאת יש לי עדיין זיק של תקוה, ששרידים ממשפחתי נשארו בחיים.

השיחה נמשכה כחצי שעה ויותר. לא היה לי צל של ספק, שהרוסי האציל מתיחס באהדה ברורה לעניני. הוא פנה אלי לא כאל עובד משרדו־מפעלו, אלא כפי שמדברים עם בן העם היהודי, אחרי השואה הנוראה.

שיחתנו התקרבה לקיצה. המהנדס פנה אלי בדברים שלא יכולתי להבין באותם הימים, שאדם רוסי בתפקיד רשמי ידבר בצורה כזאת עם אחד מעובדיו. המהנדס פנה אלי, כאילו הוא מדבר לנציג העם היהודי. בסיום דבריו אמר, בערך כך: „יפה, אם רצונך לנסוע הרי נשאר לי רק לאחל לך הצלחה. אבל אינני חושב, שתמצא בית ומשפחה בפולין. ידוע לך יפה גורלו של העם היהודי בארצות הכיבוש הנאצי ובמיוחד בפולין. הרי לא מקרה הוא, שבפולין רוכז והושמד הרוב המכריע של יהדות אירופה־הכבושה. אני מבין, שתמשיך מפולין לפלסתינה, שהיא תקותם של הרבה יהודים. יפה, אבל בפלסתינה יושבים ערבים, איך תסתדרו עם בני־ישמעאל?"

שתקתי. הייתי נדהם ומופתע. חשבתי, אולי הבונדאי הלשין עלי, שקראתי את המאמר על בית לאומי בפלסתינה. אף פעם לא עלה על דעתי לשוחח עם הגוי הרוסי הנכבד, החביב והטוב על חלומי להגיע ארצה. לא ספרתי על כך אפילו ברמז דק ביותר. אחרי מספר שניות המשיך בדבריו וסיים בברכת פרידה: „סע בשלום ותצליחו ,אתה ובני עמך, להקים את מדינתכם העצמאית בפלסתינה של אבותיכם, היה שלום ונסיעה טובה".

„תודה רבה מקרב לב" אמרתי, ונפרדנו.

דברי הפרידה האחרונים של המהנדס נאמרו בחמימות רוסית אמיתית, ובהיפרדו ממני היה נרגש. ידעתי, שדבריו כנים. התרגשתי מאד מדבריו. חשתי צורך נפשי להתבודד למספר דקות. מלאה אותי תקוה עזה, כי אמנם הצלחתי.

שלום צ'לבינסק, שלום אחינו בני ישראל!

במחצית יוני 1946 רוכזו ברכבת משא ארוכה שבע מאות אזרחים פולנים, רובם יהודים ויתרם פולנים, הרבה צעירים, אבל היו גם הורים מזדקנים. בכל

קרון משא סודרה קבוצת חברים וידידים. אמנם לא היתה זאת רכבת נוסעים רגילה, אך בכל זאת היינו מרוצים, כי כל אחד מצא לו מספיק מקום לסדר את חפציו לשביעות רצונו.

את חפצי ארזה לי בעלת הבית הרוסיה, כי לי לא היה זמן לכך. חברה, יוצאת ביאליסטוק, שכבה חדשים רבים חולה בבית החולים, והרופאים יעצו לה לא לנסוע, כי היא עלולה לסכן את חייה. החולה עצמה, שטיפלתי בה כל הזמן מטעם הארגון, וכחבר, לא השלימה עם גורלה ורצתה לצאת, כדי להגיע ארצה. עשיתי הכל כדי לקבל אישור לצאתה. אחרי מאמצים רבים הצלחתי, ממש על גבי, להביא אותה אל בית הנתיבות. היא היתה חלשה מאד, וחברי לא האמינו שהיא תצליח לעבור את הדרך. היתה לה אחות צמודה, שהיתה תמיד מוכנה להגיש עזרה ראשונה או להזריק זריקה. בפולין הצטרפה ל„גורדוניה", היתה פעילה ב„בריחה" ובהעפלה, והיום היא נשואה וגרה ברמת־גן.

עוד אשה צעירה, חולת שחפת, שהארגון תמך בה, היתה צריכה לפי התכנית לצאת אתנו. היות, ולדעת הרופאים, לא היו לה מספיק כוחות לצאת לדרך ארוכה, דאגנו לה למוסד מתאים ונשארה בברית המועצות. ביום צאתי, הבאתי לה הביתה אישור (פוטיובקה), שלפיו היא מסודרת בבית נכים בטרואיצק, על חשבון המדינה.

יהודי רוסי שעבד אתי בבנין אחד, הגיע לתחנה להפרד ממני. היה זה מהנדס, שלא פעם שאל אותי איך אפשר להצטרף לפולנים, כדי לצאת את רוסיה. העסיקה אותו השאלה אם אני אשאר בפולין, או אולי יש בדעתי להמשיך בדרכי... לפלסתינה. תשובתי היתה ברורה וחד משמעית, לארץ ישראל, הביתה.

באותו רגע אורו ממש פניו של היהודי ובדמעות אמר לי: „חבל שאיננו יכולים להצטרף אליכם, אבל זהו גורלנו. יש לי בקשה אליך. מסור דרישת שלום לאמי ואחותי בתל־אביב. מסר לי את הכתובת. שתקנו. שנינו עמדנו כשדמעות בעינינו ונפרדנו.

כנראה שכבר אז התחילה התעוררות של יהדות ברית המועצות. היהודי הרוסי התרחק מעיני בצעדים איטיים וכבדים, ואילו אני מהרתי לקרון. טיפות גשם התחילו לרדת, ועצוב היה על הלב. הפניתי את מבטי האחרון ליהודי הרוסי, נציג יהדות הדממה. נכנסתי לקרון. חברים הגישו לי שתיה. לא יכולתי לשתות. התישבתי ושקעתי במחשבות על קיבוץ יהודי גדול ויקר, קיבוץ נכבד וחשוב ששותק ועתידו מעורפל מאד, ואין לדעת האם ומתי יצטרף לעמו בארצו. מי יודע מה יהיה גורל יהודי רוסיה. האם העם הזה יקום לתחיה לאומית ויצטרף לאחיו? מי יתן.

שריקה חדה וממושכת הפסיקה את מחשבותי, ועוד שריקה ועוד אחת, והרכבת זזה. לאט, לאט התרחקנו מהעיר, ואמרנו שלום לצ'לבינסק. לאחינו היהודים הוספנו עוד ברכה אחת: להתראות בארצנו. אמן!

הגבול והביקורת

אחרי נסיעה מיגעת וארוכה הגענו לנקודת ביקורת. הנוסעים הכינו את התעודות. לקרון נכנסו שוטרי „נ.ק.ו.ד.", ברכונו, ובקשו את התעודות. עלי לציין,

שהתנהגות השוטרים היתה למופת, מנומסים, אדיבים ורחוקים מרשמיות. נמסר מפה לאוזן, שהיתה הוראה מהשלטונות להתיחס אלינו יפה, כי היינו יעילים בעבודתנו, בתעשיה הצבאית, וכי עזרנו לנצח את האויב.

ובכל זאת היו שפחדו, שמא יחפשו זהב, שעונים, תכשיטים ועוד. יש להניח שהיו רפטרינטים, שהפחד שלהם היה מוצדק, אבל לא היו חיפושים והכל עבר בשלום.

חצינו את הגבול הרוסי-פולני. הגענו לכפר הפולני „קשיבדה" — פירוש המלה — קפוח. בתחנה הזאת היינו צריכים להמתין שעה ארוכה. מספר נוסעים ירדו מהרכבת, ונכנסו לחורשה הקרובה, לצרכים אישיים. ראינו פולנים, שעמדו בקירבת הרכבת, התגודדו ביניהם והראו עלינו באומרם: „הנה הם חוזרים, חבל שהיטלר לא הספיק להשמיד את כולם". אחדים לא הסתפקו בדבורים, אלא רמזו לנו עם היד על הצואר... פנינו אל הנוסעים לחזור לרכבת ולא להסתובב, כי אנו בסכנת נפשות. כל הנוסעים חזרו לרכבת, פרט לשלושה צעירים. חפשנום ולא מצאנום. כל המאמצים למצוא את החברים עלו בתוהו. גם הפניה הנמרצת למנהל התחנה לא החזירה את החברים. קבלנו תשובה, שזה לא ענינו, וכי בעוד מספר דקות נמשיך בנסיעה. הצעירים כבר לא היו בחיים, הרוצחים ארבו לטרף ומצאוהו. היו חברים שסרבו להכנס לרכבת בלי החברים הנעדרים, ורק אחרי הפצרות ותחנונים, כי מספר הקרבנות עלול לגדול, שבו האנשים לקרון. גורל השלושה נחרץ. באחת התחנות נמסרה הידיעה המרה, כי שלושה צעירים נרצחו ב„קשיבדה". עתה נזכרו החברים שאמנם שמעו שלוש יריות, אלא שלא רצו לפתוח פה לשטן.

ה„נשים" נפרדו מ„בעליהן"

בכאב עצור ובצער עמוק, אחרי רציחת שלושת הנוסעים, המשכנו בדרך, וראינו טפוסים חשודים, שהזכירו לנו את הרוצחים מ„קשיבדה". הם הסתובבו, בעיקר בתחנות וארבו לקורבנות.

סוף-סוף הגענו לתחנה הסופית: וורוצלב. העיר היתה הרוסה, והאנשים מצאו להם מקלט מפוקפק בבתים הרוסים והרוסים למחצה.

זוגות צעירים, שנרשמו בעיר צ׳לבינסק במשרד לרישום נישואין, כדי לאפשר לבן או לבת הזוג לצאת את המדינה, נפרדו בלחיצת ידיים ובדברי תודה. היו גם זוגות, שקיבלו במשך הזמן חיזוק לאישור הרשמי, „חופה וקדושין" כדת וכדין ברבנות.

גם „אשתי" נפרדה ממני והצטרפה ל„השומר הצעיר", ואנכי ל„גורדוניה". את הרישום שלנו העברנו במשרד רישום נישואין בצ׳לבינסק, כדי לאפשר לבת לטביה לצאת את ברית המועצות ולהצטרף למשפחתה בארץ. ארצות הבלטיות סופחו לברית המועצות, ועל כן רק בעזרת אישור נשואין עם יוצא פולין אפשר היה לצאת מברית המועצות.

הגעתי ללודג׳ וקיבלתי תפקיד בהנהגה הראשית של „גורדוניה—מכבי הצעיר". אחרי זמן מה נשלחתי לשלזיה התחתית, וקיבלתי את התפקיד של מדריך ראשי

וריכוז בית הספר של מחנה ילדים ב„גורדוניה״, בנימצ׳י. המטרה הסופית שלנו היתה להגיע עם 200 ילד בעליה בלתי ליגלית ארצה. הילדים היו רובם ניצולי השואה ובחלקם ריפטרינטים, מברית המועצות. הילדים, שנתקבלו למחנה, היו בגיל 6—16, והיו גם בגיל מבוגר יותר, ששמשו כמדריכים ומורים.

את המחנה חילקנו לקבוצות לפי הגילים. הקבוצה הגדולה ביותר היתה קבוצת בוגרים, מגיל 16 ומעלה. יתר הקבוצות היו קטנות יותר. כל קבוצה קבלה מדריך ומורה. במקרים מסויימים שמש המדריך גם כמורה. בשעות הבוקר אורגנו הקבוצות בכתות למוד.

העבודה במחנה התנהלה לפי סדר־יום קבוע ומסודר. במחנה היתה רופאה ולעזרתה שתי אחיות, שעבדו קשה מאד, כי הילדים, ניצולי השואה, דרשו טיפול מתמיד ורציני. הם הביאו מהמחנות וממקומות סתר שונים מחלות קשות ומדומות. היו מקבלים התקפות שונות, והעבודה היתה רבה.

את העזרה הרצינית ביותר, ברפואות ומזונות, קיבלנו מהג׳וינט. התקציב היה מובטח, והילדים קבלו אוכל מזין וטוב, ביגוד וניעול, במידה מספקת בהחלט. קרוב לשלושה חדשים ישבנו במקום.

בשלהי הקיץ 1946 ארזנו את חפצינו, ויצאנו במכוניות אחדות לגבול הפולני־צ׳כי. כמה מאות מטרים לפני נקודת הביקורת, בגבול פולין־צ׳כיה, ירדנו מהמכוניות וחיכינו לפקודה. את הפקודות היו נותנים אנשי „ההגנה״ ו„הבריחה״, שפעלו יד ביד עם קציני הגבול. קבלנו הוראות ממפקד הבריחה, שנהיה דרוכים. הסתדרנו בקבוצות, ובראש כל קבוצה מדריך. חיכינו לאות. פתאום שמענו פקודת המפקד: „גורדוניה״, קדימה עלה! צעדנו יפה, כמו צבא ממש. אחרינו הלכו מספר הורים, שלא הסכימו להפרד מהילדים. נתנה להם האפשרות להתקדם ביחד עם ילדיהם.

עוברים את הגבול

התקרבנו אל הגבול. קצינים וחילים, שומרי הגבול, נטשו את משמרתם, ורק מפקד ה„בריחה״ נשאר, ונתן לנו פקודה קצרה: „קדימה!״ עברנו את הגבול ללא תקריות, והגענו לצ׳כיה. הבדיקה היתה שטחית, לא חיפשו הרבה. הביקורת והחיפושים נעשו בעיקר אצל ההורים. נכנסנו למכוניות, שחיכו לנו, והגענו לכפר צ׳כי, ברומוב.

בכפר היה מחנה שבויים גרמני. את השבויים העבירו למקום אחר, שיפצו את הצריפים, והסתדרנו במקום. בקרבת המחנה נשארו עוד שבויים גרמניים, אבל לא היה מקום מתאים יותר ונשארנו. הגרמנים הסתגרו ולא יצאו מצריפיהם. אנשי ה„ג׳וינט״ — „מלאכי השרת״, כפי שקראתי להם, קבלו אותנו יפה מאד ודאגו לבריאותנו. הגישו לנו שתיה ומזון ללא הגבלה. היתה זאת לנו, הפגישה הראשונה, פנים אל פנים עם אנשי ה„ג׳ונט״. מסירותם ורצונם לעזור, קשה לתאר במילים. את הילדים הקטנים נשאו נשי „הג׳וינט״ בזרועותיהן, חיבקום ונשקום. מי שלא ראה את המסירות של אנשי ה„ג׳וינט״ לילדי שרידי השואה, אינו יודע אהבת ישראל מהי.

לא הספקנו לנוח, והנה הודעה ברמקול, להתכונן למפקד. היה זה המפקד הראשון של „גורדוניה", במקום הזה, במחנה השבויים הגרמני, על אדמת צ׳כיה. ילדי ישראל, ניצולי ושרידי השואה במאות, מתאספים בצילו של הדגל הלאומי, כדי להוכיח את רצונם העז להתחיל את החיים מחדש, למרות הכל.

צריפי השבויים הגרמניים עמדו לא רחוק מכאן. מהחלונות הסתכלו הגרמנים על הדגל העברי המתנוסס ומבשר: עם ישראל חי! זאת היתה הנקמה, שילדי ישראל יכלו לנקום בגרמנים על הסבל הרב שנגרם להם. נקמה של ילדים, שבעיניהם ראו את מות הוריהם, אחיהם ואחיותיהם, וכי החטא הגדול והיחידי שחטאו, כי בני העם היהודי הנם.

זאת נקמה הידועה בספרותנו כ„נקם ברית".

עם סיום המפקד ניתנה הפקודה: „קדימה צעד!" מאות ילדים ונוער צעדו בתלבושת לאומית נקיה ומסודרת מסביב למחנה, ושירה אדירה בפיהם, „דגל מחנה יהודה". הגרמנים רואים זאת בעיניהם, נדהמים ושואלים „האם אלה שרידי העם היהודי שהושמד?".

בברומוב ישבנו מספר שבועות בלבד. לפני שיצאנו את ברומוב, הגיעו אלינו אורחים חשובים: אנשי ה„ג׳וינט", „הבריחה" ונציגי „הצלב האדום". הם נתקבלו במשרדו של מנהל המחנה, שהיה צ׳כי, וניהל את המחנה בברומוב. במשרדו של המנהל ישב פקיד חשוב, מילא טפסים שונים והכין לנו מסמכים, שבעזרתם היינו צריכים להמשיך בדרכנו. למחרת היום נפרדנו מברומוב, אחרי מפקד חגיגי נרגש, ויצאנו לדרך. לא ידענו את המטרה. נסענו ברכבת. נמסרו לרשותנו שני קרונות. הכניסה של זרים לתוכם נאסרה.

כאשר התקרבנו לווינה, תחנה לפני הבירה, ירדנו. נכנסנו למכוניות שחיכו לנו, והגענו לבית רוטשילד.

בית החולים רוטשילד בוינה נהרס במלחמה, אבל הקהילה היהודית החליטה לשפץ אותו ולהכשירו כאכסניה לשרידי חרב. היתה זאת תחנה זמנית, כי ידענו שעלינו להמשיך בדרך. יצאתי העירה, כדי לבקר בבית הקברות, את קברו של חוזה המדינה היהודית.

מיד, בכניסה לבית הקברות, מצאתי את קברו המשפחתי של הרצל. התרשמתי קשות מחילול המצבה על ידי המבקרים הרבים, בחרתם את שמם על גבה. חילול הקודש.

עמדתי דום על יד הקבר וחשבתי, אולי כעת, אחרי השואה האיומה, יתגשם חלומו של הרצל, ותקום מדינת ישראל. בכל אופן לא עלה בדעתי, שאנו קרובים מאוד, להקמת מדינת ישראל, שתעביר את עצמותיו של הרצל לבירת הנצח של מדינת ישראל — ירושלים.

בשובי לבית רוטשילד נודע לי, שחולקנו לשתי קבוצות. הילדים, שהם בעיקר ניצולי השואה, יועברו להבראה לשטרובל, ואילו הנוער והמבוגרים ימשיכו בדרכם בכיוון בלתי ידוע. אחרי נדודים רבים ותחנות ביניים שונות הגענו לסלפלדן באוסטריה, באיזור האמריקאי.

COMITÉ INTERNATIONAL
DE LA CROIX-ROUGE

DÉLÉGATION A Prague, Jána Opletala.

5

Signature du délégué:
Signature of Delegate:
Unterschrift des Delegierten:
Firma del delegato:
Firma del delegado:
Подпись делегата:
Podpis delegata:

Dr. O. Lehner, Chief of the delegation of the CICR in Czechoslovakia

Cachet de la Délégation:
Delegation stamp:
Stempel der Delegation:
Timbro della Delegazione:
Sello de la Delegación:
Печать делегации:
Pieczęć delegacji:

Empreintes digitales (obligatoires)
Finger-prints (compulsory)
Fingerabdruck (unerlässlich)
Impronte digitali (obbligatorie)
Huellas digitales (obligatorias)
Отпечатки пальцев (обязательны)
Odcisk palca (obowiązkowo)

Photographie (facultatif)
Photograph (optional)
Lichtbild (nach Belieben)
Fotografia (facoltativo)
Fotografía (facultativa)
Фотография (необязательна)
Fotografja (dowolne)

תעודה מטעם „הצלב האדום" בפראג,
לקראת המשך המסע

סלפדן ועמל כפיים

בסלפדן, שבאוסטריה, היו תנועות נוער חלוציות שונות. כדי להציל את הנוער מסכנת ניוון היינו יוצאים לעבודה, שניתנה לנו על ידי הנהלת המחנה. את העבודות היינו מבצעים בקבלנות, ומקבלים שכר בכסף או במזון. בשעות הערב ארגנו פעולות תרבות שונות ומגוונות.

מפה לאוזן נמסר לנו שעלינו להגיע לאיטליה, שהיתה התחנה האחרונה לפני העליה. ילדי שטרובל מהקבוצה הראשונה כבר הגיעו למילנו. חיכינו באי סבלנות לפקודה. הימים בסלפלדן היו ספורים.

דוקא בזמן האחרון הגברנו את העבודה התרבותית ובמיוחד למוד השפה העברית. כולם למדו עברית, מולדת. קראנו עתונים, שהגיעו מהארץ, וקימנו שיחות והרצאות בענינים אקטואליים שוטפים.

עבודת הכפיים של חברי גורדוניה עשתה רושם על אנשי המחנה, ורבים הלכו בעקבותינו וחיפשו עבודה.

עבודת כפיים במחנה סלפלדן שינתה את האוירה והיחס של אנשי הנהלת המחנה והקצינים האמריקאיים ליהודים. הקצינים האמריקאיים אמרו לנו, שלא האמינו, שנהיה מסוגלים למלא את כל מה שהוטל עלינו, וכי לא יהיה צורך להזמין פועלים מבחוץ. התלוצצו הקצינים, שלא יתנו לנו לצאת את סלפלדן, היות ואין להם סכויים לקבל פועלים כמונו. כך הפכנו לפועלים מקצועיים. בהמשך דרכנו היינו צריכים להגיע לאיטליה. התחלנו להתענין באיזו דרך נמשיך. כרגיל התהלכו שמועות שונות. מסרו לנו ממקורות שונים, שהדרך תהיה נוחה, וכי נסע ברכבת ישר מזלצבורג למילנו. היתה אפשרות שניה, שנלך הרבה ברגל.

המשך העפלה מסלפלדן למילנו דרך אינסברוק

בימים האחרונים של דצמבר 1946 קבלנו פקודה להיות מוכנים להמשך הדרך, שלא תהיה קלה ביותר. על כל שאלה שישאלו אותנו בקשר להמשך הדרך, עלינו להגיב בשתיקה מחלטת. כך אמר לנו המפקד. אסרו עלינו לקחת מכתבים, רשימות, תמונות וכל דבר אחר, שעלול היה לזהות אותנו. אין לגלות את מוצאו או שמו של אף אחד.

באחד הערבים יצאנו לדרך. היה זה המפקד, איש ה„בריחה", שהיה נערץ על ידי כל הקצונה האמריקאית, וממש שלט באיזור. החבר „ארתור" חלק לנו כרטיסי נסיעה, פתק פשוט ועליו מספר. זה היה כוחו של מפקד „הבריחה". למסע רצו להצטרף כמה אנשים מבוגרים, הורי הילדים. המפקד הסביר להם, שהדרך תהיה קשה, ויעץ להם לחכות להזדמנות אחרת, אבל אחרי דין ודברים הסכים, ויצאנו לדרך עם מספר הורים, מבוגרים בחלקם הגדול.

הגענו לתחנת הרכבת, שחיכתה לנו. עובדי הרכבת עזרו לנו להכנס, ושמרו על כך שאף נוסע זר לא יצטרף אלינו. המפקד האלגנטי אירגן הכל יפה. נסענו ברכבת כמה שעות. בסוף ירדנו, והמשכנו ברגל עד למקום בו חיכו לנו מכוניות משא, שהביאו אותנו לאינסברוק, נקודת „הבריחה" בגבול האיטלקי. היתה זאת

התחנה האחרונה שלנו בדרך לאיטליה. את המשך הדרך עשינו ברגל. ההליכה היתה טובה, אבל מסוכנת, ובשביל המבוגרים המעטים קשה. לא במקרה התנגד המפקד לקחת אותם. הלכנו בשלג, שהגיע לחצי מטר ויותר. אישה אחת, אם לשלושה ילדים שהשתתפה במסע, התקשתה מאד בהליכה. בנקודה מסוימת התישבה בתוך השלג, ולא רצתה לקום יותר. כאשר התקרבתי אליה וביקשתיה לקום לא ענתה. הזמנתי מדריך, שיעזור לי להקים את האשה, והיא התחילה למלמל באידיש „לאָזט מיך שטאַרבען קינדערלעך" (ילדים, תנו לי למות). התקרב אלינו אחד המדריכים, איש „הבריחה", מנוסה ובעל גוף חזק. לקח את האשה על הגב, כאילו היתה שק קמח, והמשכנו בדרך. ילדיה של האשה הצטינו בהליכה מהירה וקלה. הלכנו בשורה עורפית ארוכה, והמדריכים שמרו עלינו יפה, שלא נפגר בהליכה, ולחלשים עזרו להתקדם. היחס של המדריכים אל המעפילים היה ממש נפלא. כל אחד מהם היה אבא ואמא גם יחד.

עיפים, צמאים ונתונים במתח רב עצמה התקרבנו לנקודת הגבול, שבאיזור הכיבוש הצרפתי. נביחת כלבים אדירה ואחריה יריות הפסיקו את השקט שבהליכה. ניתנה פקודה על ידי המדריכים לשכב ולא להוציא הגה. שכבנו בשלג עד לפקודה נוספת. היריות ליוו אותנו עד הגבול האיטלקי, ואנו נופלים, קמים וממשיכים. לפתע ראינו בית. מישהו טרח והסביר לנו, כי אנו כבר באיטליה. בבית הזה עתידים היינו לנוח. התקדמנו בזהירות רבה ובשקט בלתי רגיל.

והנה לפנינו הבית, גורן רחבת מידות מלאה תבואות. קבלנו רשות להתפשט, להוריד את הבגדים העליונים. הורדנו, מה שרק אפשר היה להוריד. נערנו את הבגדים והגרביים מהשלג הרב, שחדר לכל מקום פתוח, והוקל לנו. תלינו את הגרביים והמעילים על מסמרים או על ערמות קש לייבוש. הרגשנו הקלה רבה. הונח לנו, כי הרגשנו שהסכנה חלפה. עברנו את הגבול בהצלחה. היינו מאושרים.

הבחורים שלנו, מאנשי ההגנה ו„הבריחה" הסתובבו, כאילו זה ביתם. לפתע נכנסה בעלת הבית החוקית עם כמה בחורים משלנו, ובידיהם כדים עם שתיה חמה. בידי הבחורים היו ספלים, שחלקו לנו במהירות רבה. האשה מזגה לנו שתיה, לכל אחד ספל מלא. בעלת הבית עשתה זאת בחיוך רחב על שפתיה. ניכר היה שהיא מרוצה מאד.

השתיה היתה חופשית. שתינו הרבה. הכל היה מוכן מראש. היה זה המשקה הטעים ביותר ששתינו אי פעם, אם כי עד היום אינני יודע מה שתינו, תה או חלב, אבל זה היה טוב, טעים. ובעיקר, זה היה משקה חם. בבית הזה לא יכולנו להשאר הרבה זמן, היות והיה קרוב לגבול, והיינו צריכים להסתלק לפני עלות השחר. לא הספקנו לנוח, וניתנה פקודה להתלבש ולהיות מוכנים לדרך. מכוניות הגיעו.

נסענו פחות משעה. ירדנו ועברנו למכוניות אחרות. המשכנו ברגל עד שהגענו אל רחוב ויה־אוניונה 5 במילנו. היה זה בנין הקהילה היהודית. במקום הזה רוכזו שרידי השואה, במטרה להעלותם בצורה בלתי לגלית לארץ ישראל. נכנסנו לחצר הבית, שהיתה מלאה פליטים עם חבילות ומזוודות גדולות בכל פינה. עלינו לקומה

השניה. הכניסו אותנו לחדר האוכל. שתינו ואכלנו, אבל היינו עיפים, ורצינו רק לישון. היו בינינו, שנרדמו על יד השולחן. קבלנו פינה באחד החדרים, שכבנו על הריצפה לנוח ומיד נרדמנו. אחרי מנוחה קצרה העירו המדריכים את כולם, ונמסר לנו שמעכשיו מותר לנו לדבר ולשיר. אנו חופשים.

הגענו למוסד בסלבינו

לסלבינו, על יד ברגמו, נוסעים ממילנו כשעתיים. סלבינו היה כפר לדוגמא באלפים, והמוסד „שציסאופולי" היה מיועד לנוער פשיסטי. מוסוליני היה מבקר במוסד הזה. היה לו גם חדר מיוחד, בו היה גר בשעת ביקוריו.

בשעות הערב הגענו לסלבינו. אורו עינינו. מוסד נקי ומסודר. בכל פינה נקיון למופת. השולחנות היו ערוכים מכל טוב, פירות, שתיה, לחמניות חמות, חמאה, גבינה ועוד. היה זה מוסד למופת. הילדים הצעירים, שהיו בשטרובל, הגיעו הנה מזמן בדרך נוחה יותר, היות והיו ביניהם ילדים חולים כתוצאה מתת תזונה ותנאים קשים במחנות ריכוז, או במקומות סתר אחרים. את הילדים קשה היה להכיר. לבושים בבגדי חג יפים, נקיים ומצוחצחים, שמחים ומאושרים, כאילו נולדו מחדש. הקהילה במילנו, „המרכז לגולה", וגם מוסדות העיר דאגו לספק למוסד את כל צרכיו.

בראש המוסד של „גורדוניה־מכבי הצעיר" בסלבינו עמד חיל הבריגדה, אדם שעבד במסירות בלתי רגילה עד עלית הילדים ארצה וחיסול המחנה.

הילדים במוסד למדו ועבדו, והכשירו את עצמם לעליה. נקיון הבית, החצר והשרותים נמסר לידי החניכים. אפילו הילדים הצעירים ביותר למדו לסדר את חדרם. החיים בבית היו מבוססים על שרות עצמי. אמנם, היו פועלים ועובדים שכירים, אבל אלו היו בעלי מקצוע. הוטל עלי לארגן את בית הספר. במוסד היו מאתיים ילד. הילדים למדו כמעט את כל המקצועות. היה מחסור בספרי למוד. המורים עבדו במסירות יוצאת מן הכלל, ובדרכים שונות הקנו לתלמידים את יסודות השפה העברית ומקצועות אחרים.

עד לעליה, רובם רכשו את השפה ודברו עברית. היה זה ההישג הגדול ביותר של המורים והמדריכים. סלבינו היתה התחנה האחרונה, לפני העליה.

אנו עולים

חמישים צעירים היינו. עשרים בוגרים מהמוסד שלנו „סלבינו־גורדוניה", עשרים חברי „השומר הצעיר", ועוד עשרה איש מ„השומר הלאומי". כולם יודעי עברית וכולם מוכנים להצטרף לשורות „ההגנה". קיבלנו פקודה להיות מוכנים לזוז. לא נאמר לנו כיצד נעלה, אבל נרמז לנו שאסור לדבר. לא נוכל לקחת חבילות, רק תיק קטן, ובו הצרכים האישיים המינימליים, ותו לו.

ימים אחדים לפני ראש השנה תש"ז הגענו לרומא, לנקודה מסוימת של „הבריחה", וחיכינו להוראות. ערב ראש השנה הגיע האחראי לאירגון עליתנו, והזמין אותנו לשיחה. גם בשיחה הזאת לא גילו לנו את הסוד, אבל לפי הרמז אפשר היה להבין, שנטוס בטיסה מיוחדת.

בצום גדליהו, בג׳ תשרי, תש״ז, השכם בבוקר, הגיע ה„שליח״, והודיע שבעוד שעה יוצאים לדרך. הדוקומנט היחידי, במקום דרכון, היה אישור מ„הצלב האדום״, ששליחו המיוחד חתם על המסמכים עוד בהיותנו בברומוב, בצ׳כיה. ערכו המעשי של האשור הזה היה אפסי, אפילו כתעודת זהות לא יכול היה לשמש.

קיבלתי לידי, כאחראי על ההרפתקה, תיק מיוחד. קבלתי גם סכום כסף גדול, חלק לתשלום בעד הטיסה, והחלק השני להוצאות מיוחדות. את היתרה היה עלי למסור לשליח „ההגנה״, כשנגיע ארצה.

לפי הוראותיו של אריה, הצגנו את עצמנו כקבוצת סטודנטים הטסים להודו. יצאנו בשתי מכוניות מהודרות לתירים, בדרך לפסטום, מבצר רומי. לא רחוק מפסטום, בנקודה הדרומית ביותר, היינו צריכים למצוא שדה תעופה צבאי, שהיה בשמוש בימי מלחמת עולם השניה.

הגענו לפסטום. לפי התוכנית היינו צריכים למצוא את שדה התעופה, שהיה מרוחק מספר קילומטרים מהמבצר. ראינו, שחילים אמריקאיים עוקבים אחרינו, ושינינו את הדרך. במקום להתקרב לשדה התעופה, נגשנו, לשם הסוואה, לבית הקברות של חללי מלחמת עולם השניה. מגן דוד ציין את קברם של היהודים, שנפלו בקרב. נכנסנו לבית הקברות. אריה רשם על ניר כמה שמות בדויים, התקרב לשומר, וביקש למצוא את הקברים. מובן שהקברים לא נמצאו. אבל השומר קבל את שכרו, והיה מרוצה. המלוה שלנו היה יותר זריז, מצא קבר של חיל יהודי אלמוני, ציווה עלינו לעבור לדום, ובעצמו עמד על יד הקבר והתפלל בדממה. השומר שמח, שמצאנו לכל הפחות קבר אחד. ושוב פקודה ויצאנו לכביש. החילים שעקבו אחרינו הסתלקו. ההצגה הצליחה.

המשכנו בחיפושים אחרי שדה התעופה. למלוה ולי היו הוראות איך למצוא את המקום. עיפים ומתוחים התרוצצנו עד אשר מצאנו מגרש עזוב ורחב ידיים, ידענו שזהו המקום. היה עלינו לחכות חצי שעה לבוא המטוס. השעה היתה 7.30 בערב. לפתע התקרב אלינו אופנוע. שני איטלקים התקרבו אלינו, ושאלו מה מעשינו בסביבה הזאת, ובמה הם יכולים לעזור לנו. המלוה ידע איטלקית, והסביר להם, שאנו תירים, וכי אנו מחכים לאוטובוסים, שיחזירינו לרומא. האיטלקים הסתלקו.

היינו מודאגים מהפגישה, כי ידענו, שהם לא סתם אזרחים. קבלתי הוראה מהמדריך להחביא את התיק עם הכסף הרב והדוקומנטים. שמתי את התיק מאחורי עץ, ועליו שמתי אבן. פתאום שמענו רעש, וידענו, שהמטוס מתקרב. תפסנו עמדה, כל אחד במקומו. היה כבר חושך. שכבנו עם הפנסים, כדי לאותת למטוס. המטוס נחת ברעש עצום. היה זה מטוס צבאי עמוס מטען צבאי לקהיר. באותם הרגעים התקרב שוב האופנוע עם שוטר מזוין. השוטר חקר את אחד משני הטיסים, וכן תהה בי. קיבלנו פקודה לעלות, ואחד־אחד נכנסו ה„סטודנטים״ למטוס בדרכם ל„הודו״. המלוה מסר לי כמה הוראות והסתלק מן המקום. הגיע תורי להכנס אל המטוס. הייתי אחרון „הסטודנטים״, ומפאת הבהלה וההתרגשות לא מצאתי את התיק עם הכסף והמסמכים. המצב היה נואש. חלק מהכסף היה מיועד לתשלום עבור ה„טרמפ״.

ידעתי, אם לא אמצא את התיק, לא נגיע למחוז חפצנו.

אחרי חיפוש ורגעי מתח מצאתי את התיק, והספקתי בדקה האחרונה ממש להכנס אל המטוס, בעזרתו של הטיס השני־הולנדי ממוצאו. השוטר עדיין המשיך בויכוח עם הטיס הראשון, ורובהו דרוך. לפתע שלף הטיס את אקדחו. השוטר הוריד את רובהו, צעד אחורה וצעק QESTO NON BENE (זה לא בסדר). המטוס התרומם. המראנו. שירה אדירה פרצה מפינו: „אנו עולים ארצה".

היינו כחולמים.

כולם מתים

בשעה 8.30 בערב המראנו. ב־1.30 בלילה הגענו לאתונה. אף כאן עברו עלינו שעות חרדה. הטיס הסביר לנו, שאחרי תדלוק נמשיך בדרך, וכי ב־6.00 בבוקר נגיע לשמי דגניה. הטיס הזהיר אותנו לא לדבר. רק לשכב. „אתם מתים" — אמר, „אין אף אחד במטוס, רק מטען צבאי".

הטיס השני עמד בפתח המטוס, ולא נתן לאנשי הביקורת להיכנס, מפאת המטען הצבאי שבמטוס... אף הראה להם אישור, כדי להוכיח את צדקת דבריו. התפתח דין ודברים, וכמובן שידו של הטיס, כמו תמיד, היתה על העליונה. המשכנו בדרך. את השמחה במטוס קשה לתאר, קריאות: „תחי מדינת ישראל", הדהדו בחלל המטוס.

שמחתנו עדיין לא היתה מלאה. ידענו, שהאנגלים עלולים לשלוח אותנו לקפריסין, או למאסר, ואפילו חזרה לאיטליה. התרגשותנו גברה. התקרבנו אל אדמת המולדת. היתכן, כי הגלות מאחורינו, והארץ כה קרובה? הרי לפני שעות אחדות היינו שם, בגולה. הציפיה גדלה והלכה, עוד שעה, עוד חצי שעה, רבע שעה, אנו קרובים מאד. בשעה 5.55 חג מטוסנו בשמי העמק. הטיס עשה סיבוב, כדי להגיע לשמי דגניה בדיוק בשעה 6.00. המטוס נחת. לא שרנו, לא דיברנו, היינו כמשותקים. ראינו בחורים בריאים עומדים על מכוניות, תופסים אותנו ישר מהמטוס אחד־אחד, ומסתלקים עם המכונית.

העוצר והחיפושים

„ההגנה" הכריזה על עוצר, כדי לאפשר לנו להגיע למקום מבטחים. ראינו את אנשי „ההגנה" במדים, וחשבנו שאלה הם חילים בריטים. הקיבוצניק ממסדה הסביר לנו, שאלה הבחורים שלנו, שלבשו מדי צבא בריטי, מנעו מן האנגלים והערבים להתקרב לאיזור, על מנת לאפשר לנו להגיע למשקים. כעבור רבע שעה כבר היינו בדגניה. קבוצה שניה הגיעה למסדה והשלישית לשער הגולן. בשעה 6.30 היינו במשקים. מיד הלבישונו בגדי עבודה. נכנסנו לחדר האוכל. אכלנו ארוחת בוקר, ויצאנו לעבודה. אני עם אשתי היינו במסדה.

בשעה 7.30 הגיעו האנגלים למשק, כדי לחפש עולים „בלתי ליגליים", ומצאו קבוצניקים ותיקים עם תעודות זהוי אנגליות בכיסו של כל אחד.

לא ידעו משרתי בווין את סוד כוחו של היהודי, במלחמתו לפריצת שערי הארץ.

בשבילינו הסתים נתיב היסורים. הגענו הביתה! „ושבו בנים לגבולם".

המשפט

ב־1966 הועמדו למשפט בשטוטגרט קבוצת פושעים נאצים, שפעלה באזור טרנופול, ובין השאר בסקאלאט. בין הנאשמים מילר ורבל.

אנו מביאים כאן את כתב האשמה נגד מילר, וכן קטע מפסק הדין.

תודתנו לד״ר יוסף קרמיש ולמר ע. ברנד מ„יד ושם״, בירושלים, שסיעו לנו להשיג מקורות אלה.

תודה מיוחדת לגב׳ רות לנגוצקי על תרגום חומר זה מגרמנית לעברית, ללא כל תמורה כספית.

מצבה לזכר קדושי סקאלאט ביער הקדושים

כתב האישום נגד מילר

סקאלאט

עיר באיזור טרנופול, מקום מושב לנדסקומיסר.

1. 6.7.1941 נערך פוגרום ע״י האוקראינים.

— Müller VU Bl. 189 (Reisel Epstein).

2. ב־30 לאוגוסט 1942 נערכה „אקצית ההגירה״. כ־500 זקנים וחולים רוכזו ע״י שוטרים יהודיים, והועברו למחרת היום עם 60 יהודים נוספים לידי ה־SIPO בטרנופול. הקרבנות רוכזו בבית הכנסת והובלו לתחנת הרכבת. שם היה עליהם לכרוע על הקרקע הרטובה, למרות המטר שלא פסק לרדת כל אותו יום. הם הועמסו מאוחר יותר על מכוניות משא והובאו למקום הרכוז בטרנופול. אקציה זו ידועה בשם „אקציית המכסות״, היות והיה צורך להעביר מכסה מסוימת בכל טרנספורט, ולעתים היה צורך לאסוף יהודים נוספים לשם מלוי המכסה הדרושה.

— Müller EA III Bl. 44, 51, 84 ff

Müller VU Bl. 189 (Reisel Epstein).

3. ב־22/21 לאוקטובר 1942 (בכל אופן אחרי ראש השנה היהודי) נערכה האקציה הידועה כ„אקציה הפראית״ או „האקציה הגדולה״, בה הובאו 3000 יהודים לבית הכנסת והובלו לתחנת הרכבת.

לפני כן מוקמו כ־1000 יהודים מגז׳ימלוב, פודוולוצ׳סקה ומקומות אחרים בסקאלאט. במשך אקציה זו ארעו תקריות ירי רבות.

— Müller EA III Bl. 45, 51, 105,

Müller VU Bl. 189 (Reisel Epstein),

Bl. 206 (Dlugacz), Bl. 192 (Witia Kiwetz),

Bl. 134 (Ben Porath),

Müller EA III Bl. 84/85 (Anna Chrein-Trif).

4. ב־9 בנובמבר 1942 — נערכה „האקציה הקטנה״. כ־1000 קרבנות נלקחו אל מחוץ לעיר במכוניות משא ושם הוצאו להורג ביריה בעמדם לפני קבריה כרויים מראש. בין הקרבנות היו גם נשים וילדים.

נערכו חיפושים אחר יהודים ולכשנמצאו, רוכזו בבית הכנסת או לידו. כפי הנראה חפשו אחר יהודים חסרי רשיונות עבודה. יהודים צעירים יותר אשר נתפסו בחפושים אלה הובאו ל־ZAL הלובוצ׳ק. יהודים שניסו להימלט דרך חלונות בית הכנסת נורו ע״י אנשי המשמר.

— Müller EA II AS Bl. 377, 385 (Czerwony),
Müller EA III Bl. 45, 51, 87, 106,
Müller VU Bl. 208 (Dlugacz), Bl. 189 (Reisel Epstein).

5. ב־7.4.43, בכל אופן ימים מספר לפני חג הפסח, נערכה אקציה נוספת. שוב נערכו הפושים בגיטו. הקרבנות נורו למוות מחוץ לעיר על גבעה ליד הכפר נובוסיולקה. מספר הקרבנות עלה למאות אחדות. אקציה זו ידועה בשם „הקברים הבוכים".

— Müller EA III Bl. 107, 51 (Weissbrod, Kiwetz),
Müller VU Bl. 135 (Ben Porath) — nicht Augenzeuge.

6. ב־9.6.1943 חוסל הגיטו סופית. שארית הפליטה הובהלה פעם נוספת לבית הכנסת, ומשם הובלו לגבעת הירי ליד נובוסיולקה. אחדים הצליחו להחבא לפני תחילת האקציה או לברוח ליערות.

— Müller EA III Bl. 51, 87, 107,
Müller VU Bl. 92 (Zarkower), Bl. 135 (Ben Porath),
nicht Augenzeuge, VU Bl. 21 (Hofmann).

האקציות בסקאלאט שוחזרו בפרוטרוט בספרו של אברהם ויסברוד „גסיסת העיירה" (יידיש), מינכן 1948.

— Müller EA III Bl. 42 ff.

חסול מחנה העבודה בסקאלאט (קמיונקה) בא לאחר מכן ביולי 1943.

בהקשר עם מספ' הקרבנות: במפקד התושבים מאזור סקאלאט משנת 1931 נמנו 89.215 תושבים, מהם 45.631 פולנים, 34.752 אוקראינים ו־8.486 יהודים, אשר 7.037 מהם התגוררו בערים.

השמדת יהודי גליציה*

(במיוחד באיזור טרנופול)

1. נחשול השמדה ראשון

בסתיו 1941 עבר על יהדות טרנופול גל השמדה ראשון, אשר נחשב „קל" יחסית לעומת הנחשולים המאוחרים יותר.

יהודים רבים נורו שרירותית למוות ליד חפירות מוכנות מראש, בפקודת ה־KdS ובבצוע אנשי „מחלקת הגרוש".

רצח המוני ושרירותי זה, לא העלה עדיין כל חשד בלב יהודי האיזור בדבר חיסולה של יהדות גליציה, מאחר וחורף 1941־42 הווה מעין רגיעה בו נקטו אמצעים בעיקר כנגד רכוש יהודי, ולא כנגד היהודים עצמם. היה עליהם למסור את כל הכסף והמתכות היקרות וכן את כל הפרוות שברשותם, „אקציית הפרווה" (דצמבר 1941).

סכנת מות אימה על כל מי שסירב או ניסה להתחמק.

2. נחשול השמדה שני

א. המכה שהונחתה על האוכלוסיה היהודית באביב 1942 חשפה לראשונה את השיטה.

מרגע בו עמד על תילו מחנה ההשמדה בלז'ץ, שהשתייך לאיזור כבוש גליציה, מוכן לקליטת אלפי קרבנותיו, ניתן האות לנחשול של אקציות ששטף את כל המחוז, ופחת רק לקראת קיץ 1942, ואף זאת רק לזמן מה.

סימן ההיכר באקציות מוקדמות אלו היה מיון הקרבנות; מקרי סעד, זקנים, חולים ויתומים חסרי גיבוי סוציאלי וחסרי ערך ככח עבודה, חוסלו במכה הראשונה. על ועדי הקהילה היה לערוך רשימות שמיות של קרבנות אלה.

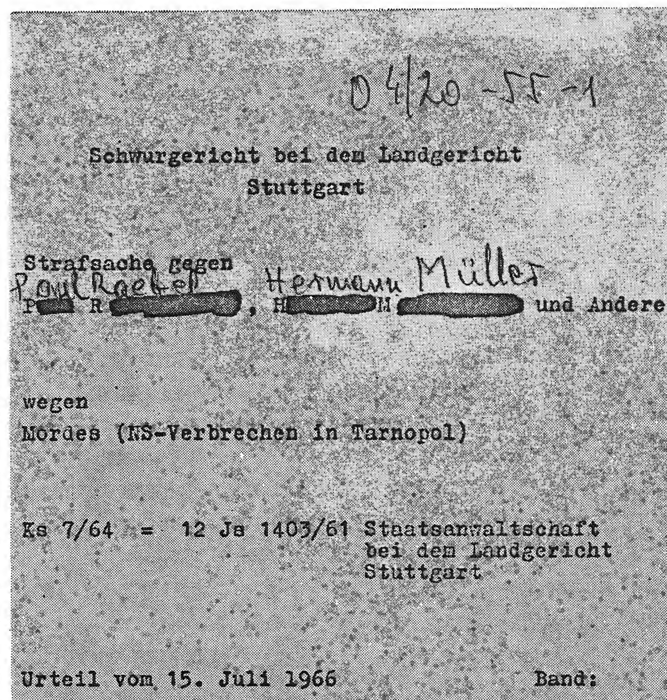
מספר הקרבנות העצום בעיר למברג בלבד, בה חיו בזמן חדירת הנאצים כ־160,000 יהודים — הפעיל במלוא הקבול והקצב את מכונת ההשמדה שבבלז'ץ. המחנה לא יכול היה לקלוט משלוחי קרבנות נוספים ממחוזות אחרים, ובכדי שהידים לא תחדלנה חס וחלילה מעבודת־השמד חשובה זו, הפעילו במקומות אלה את שיטת ההרג ההמוני ביריה.

---

* קטע מפסק הדין נגד רבל ומילר.

ב. האקציות באזור טרנופול בוצעו תמיד באותה שיטה. תחילה רתמו את ועדי הקהילה היהודיים לשם הרכבת רשימות שמיות של הקרבנות. מאוחר יותר משנתחוורו מטרות האקציות ותוצאותיהן לכל, והאוכלוסיה היהודית סרבה להשמע לקריאות המעורפלות של ועדי הקהילה להתייצב במקומות האסוף, או אז בוצע רכוז הקרבנות בנקודות ההתייצבות באכזריות ובברוטאליות שאין לתארן.

מצויידים בנשק, אלות ושוטים פרצו שרתי־השמד בלווי שוטרים יהודים, אנשי חוק אוקראינים, חיילים גרמניים וז׳נדרמריה אל בתי הקרבנות, והכריחו אותם במכות אכזריות ויריות למהר למקומות הרכוז. שם נצטוו לכרוע ברך או לרבוץ על הקרקע בבגדיהם התחתונים בלבד, במשך שעות ואפילו ימים, מבלי להניד אבר, עד אשר נלקחו לנקודות הירי אשר כונו בפי ה־SS „נקודת הגירה״, מקום שם נכרו עבורם מראש קברות אחים המוניים בידי אנשי „שרות הבניה״, שהורכב מצוותות אוקראיניים ופולניים, בדומה ל„שרות הבניה״ הגרמני שפעל ברחבי הרייך. ליד חפירות ההמוניות התמקם „קומנדו הירי״ אשר על פי רוב היה מורכב מאנשי מחלקת הגרוש של טרנופול.

O 4/20-55-1

Schwurgericht bei dem Landgericht
Stuttgart

Strafsache gegen
Paul Raebel, Hermann Müller
P[redacted] R[redacted], H[redacted] H[redacted] und Andere

wegen
Mordes (NS-Verbrechen in Tarnopol)

Ks 7/64 = 12 Js 1403/61 Staatsanwaltschaft
bei dem Landgericht
Stuttgart

Urteil vom 15. Juli 1966 Band:

שער פסק הדין נגד ריבל ומילר

במקריב יוצאי דופן צורפו אנשי בטחון כגון: שוטרים, ז׳נדרמריה ומיליציה אוקראינית, אשר שמשו בדרך כלל רק למטרות משמר, וגם ל־„קומנדו הירי״, אם כי לגביהם היו קימות הוראות שונות.

תחת משמר כבד צוו הקרבנות להתגודד במרחק כ־30 עד 50 מ׳ מהקברים הפתוחים, ולהמתין במקום. בדרך זו לא חסכו מהם את המעמד המחריד והממושך של ההוצאה להורג ההמונית, עד הגיע תורם הם. הם נשלחו בקבוצות קטנות לשפת הקברים כשממולם מתייצבים רובאים כמספר הקרבנות. כל התנגדות לא התעוררה ביניהם. בודדים, שההינו לברוח, נהרגו במקום מכדורי המרצחים.

לפני שפסעו את צעדיהם האחרונים לשפת הקברים הפתוחים צוו הקרבנות להתפשט לגמרי (ב־1943 התהליך לבטח היה כך, יתכן ואף לפני כן נהגו כך), כשפניהם אל הגוויות, שכבר היו בקברים, ולתיצב לפני הרובאים „שלהם״. על פי סימן ירו הרובאים בקדקד קרבנותיהם ובבעיטה מהירה השליכום לעומק.

לקרבנות, שהיו משפחה שלמה, העניקו מעמד אחרון זה ביחד. ילדים מבוגרים יותר צוו לצעוד כמבוגרים לשפת הקברים, תינוקות נשארו בזרועות אמותיהם. האם נורתה ראשונה, וברגע שקרסה תחתיה כוונו וירו בתינוק.

היו מקרים שיריות החטיאו את מטרתן, ומדי פעם אפשר היה להבחין באברים מתנועעים או לשמוע גניחות. לעתים רחוקות גאלו פצועים כאלה ע״י יריה נוספת, אך בדרך כלל נחנקו אומללים אלה תחת גויות החללים הבאים, או בשעת סתימת הגולל על הקברים, דבר שבוצע אף הוא בשטחיות.

היות וגופות הקרבנות התנפחו מאד, וקבריהם התרוממו בדרך כלל כדי מטרים אחדים, ורק לאחר זמן מה שקעו תחתיהן, ניתן היה לסתום את הגולל סופית רק לאחר ימים מספר.

אנשי „קומנדו הירי״ היו נתונים בפני מועקות פסיכולוגיות קשות. הסבל האנושי המחריד שנגלה והתחולל לעיניהם היה כה נורא, שלא תמיד עמדה להם ההתקשחות הפנימית כלפי היהודים, אותה סגלו לעצמם. על מנת להכניע כל חולשה וזיקה אנושית מעין זו וכדי להקל על השכחה החל האלכוהול לתפוס תפקיד נכבד. אנשי קומנדו הושקו ביד רחבה משקאות חריפים לפני, בשעת, ולאחר ההוצאות להורג. לקראת סוף האקציות כשרוב הרובאים היו שכורים לחלוטין, תכפו היריות המחטיאות וגברה עוד יותר האכזריות.

כבר בשעת פעולה מרוכזת זו נגד היהודים, ומאוחר יותר אחרי צמצום האיוש במחלקת הגרוש, נרתמו כל אנשי מחלקת הגרוש למטרת ההשמדה ההמונית, אלא אם כן היו נחלצים לפעולה חשובה אחרת.

מחוץ למקום ההוצאה להורג נשאר רק כח כוננות זעום של מחלקת הגרוש, על פי רוב היו אלה רק שלוש הכתבניות.

לפני האקציות באופן קבוע היה מפקד המקום מכנס ישיבה בה הוחלט על פרטי הבצוע. מפקד המקום היה מקבל את הוראותיו מה־KdS בלמברג, אשר מצידו הוא קבל את ההוראות מה־SSPF או מושל המחוז, שרכזו את תכנון הזמן ומקום האקציות, ומסרוהו למחלקת הגרוש לשם בצוע.

הוראות ה־KdS קבעו בין היתר את איוש מבצעי הפעולה, וכן הערכה מספרית של קרבנות. מספרים מעורכים אלה היו על פי רוב מינימליים.

תפקידו של מפקד מחלקת הגרוש בהתאם להוראות ה־KdS להוציא להורג תוך הזמן הקצר ביותר את מספר היהודים המקסימלי. אין הוכחות לכך שבסמכותו של מפקד מחלקת הגרוש בטרנופול היה אי פעם לקבוע על דעת עצמו את מספר ומקום קרבנות האקציות הידועות לשמצה.

קרה ואקציות התרחשו בעת ובעונה אחת במקומות אחדים, אזי העביר מפקד מחלקת הגרוש את סמכויותיו לפיקודיו שמלאו את מקומו, אך היה נייד מספיק כדי להגיע במכוניתו לכל מקום בו רצה לעקוב אישית במו עיניו, אחר בצוע ההשמדה בידי פקודיו. יש ופקד אישית על האקציות, לא הסתפק במעקב מן הצד, אלא השתתף במו ידיו כרובאי ליד הקברים הכרויים. בכך מילא אחר הוראות האומרות, כי על המפקד לשמש דוגמא אישית לפקודיו.

3. א. הסדרת ענין מילוי מקומם של יהודים חיוניים ככח עבודה לקראת נחשול ההשמדה השלישי

HSSPF קריגר ואיש ה־SSPF קצמן יכלו אך בקושי להסכים להשארתם בחיים, לפי שעה של אותם יהודים מועטים, שהיו חיוניים ביותר לכלכלה המלחמתית, כגון בעלי מקצוע בתחום הצבאי, חמוש ותעשיית הנשק (מסיבות פסיכולוגיות הושארו לפי שעה גם משפחותיהם בחיים).

לגבי דידם היוותה ההשמדה הטוטאלית של האוכלוסיה היהודית ומחיקתם מעל פני האדמה, כצו העליון ונשגב והחשוב מכל.

במובן זה היו תמימי דעים עם ההנהגה הראשית.

קצמן עשה הכל כדי לצמצם עד למינימום את מספר העובדים היהודים במקומות עבודה ומפעלים גרמניים.

הוא נזעק ונלחם לא רק נגד רוחב לבם הנפסד של מנהלי עבודה אזרחיים, אלא גם נגד נכונותם התכופה של ההנהלה ואפילו הצבא להענות לבקשות פועלים יהודים רבים, ושמוש יתר ברשיונות עבודה אשר העניקו ליהודים בטחון מסוים.

אותו קצמן, בפנייתו אל ה־KdS, מפקדת השדה העליונה 365 וחיל החמוש בלמברג, בתאריך מאוחר יותר 6.11.42 „בדבר שחרורם המהיר של בעלי מקצוע יהודיים מתהליך העבודה", כנה זאת „כעקרון מחוייב עליון", ודרש מהמפעלים ומקומות העבודה השונים להחליף מיד ולאלתר את בעלי המקצוע היהודים בבעלי מקצוע אריים. הטיח את האשמותיו כלפי הצבא, כפי שמתבטא בדו"ח שלו מתאריך 30.6.43 המופנה אל קריגר HSS ש„על ידי הוצאת רשיונות מיוחדים, ללא כל בקורת, הם מעודדים את הטפילות היהודית".

בקיצוניות ובחומרה רבה החל מסדיר אישית את ענין תחלופת בעלי מקצוע היהודים בארים, מבלי שנתקל עוד בהתנגדות כל שהיא.

הוא דווח על כך אישית כדלקמן:

היות וההנהלה הוכיחה את אי יעילותה ואי יכולתה להתגבר על התוהו ובוהו, הועבר ענין תחלופת כח העבודה היהודי לידי ה־SS ומפקדי המשטרה.

כתוצאה מכך בוטלו כל המשרות שקויימו ע״י מאות בעלי מקצוע יהודיים, אבד תקפם של כל הרשיונות שנתנו ע״י חברות ומקומות עבודה למיניהם, ורק כרטיסים שנתנו ליהודים מסוימים במקומות עבודה חיוניים חודשו בחותמת עובדי המשטרה.

התערבותו האישית והתקיפה של קצמן — סמל לכוחו — היתה בעלת משמעות מכרעת חריפה לגבי האוכלוסיה היהודית. רשיונות עבודה אלה היו עבור בעליהם היהודים התקווה היחידה להשארות בחיים, מאחר ואקציות האביב של שנת 1942 הותירו בלבם של יהודים מובטלים חרדת מוות וחששות מחרידים.

בעיר המחוז למברג נשלחו להרג עשרות אלפי יהודים מובטלים, או מובטלים למחצה.

שמועות על טרגדיה נוראה זו הלכו אימים ברחבי הארץ, דבר שהפך את הרשיונות הללו למבוקשים עוד יותר.

יהודים רבים אשר לא יכלו להשיג תעסוקה במפעלים או במקומות עבודה גרמניים, ניסו להציל נפשם ע״י זיוף רשיונות.

הדבר נתגלה בבדיקה שנערכה ע״י כוחות המשטרה.

ב„אלפיהם״ —כפי שמדגיש זאת קצמן בדו״ח שלו מ־30.6.43 נשלחו בעלי רשיונות מזויפים כאלה ל„טפול מיוחד״, כלומר להורג.

עתה היה באפשרות אנשי ה־SSPF ופיקודיהם לפקוח עין על אותם יהודים חיוניים בודדים שנותרו, ולהפרידם משאר האוכלוסיה היהודית חסרת התועלת ומשוללת זכויות והגנה, כנגד נחשול ההשמדה ההמוני, אשר תוכנן לבצוע במחצית השניה של שנת 1942.

ב. נחשול השמדה שלישי

השמדה המונית בבלז'ץ

בקיץ 1942 פורסמו התחזיות הטכניות להשמדת יהדות גליציה. כבר בשלב מוקדם היה ברור שבתנאים הקיימים בבלז'ץ, ואפילו בתוספת עזרה מלמברג לא יוכלו לעמוד במשימה.

הצריף הבודד אשר עמד לרשותם בבלז'ץ, ואשר פנימו היה עשוי פח, מסוגל היה להמית בגז מרעיל כ־150 איש בלבד.

ביוני 1942 הקימו במקום צריף זה בנין אבן מאסיבי, שהכיל 6 תאי גזים, אשר בעזרתו ניתן היה להמית בגז מרעיל כ־1500 איש. מאז נתאפשרה קליטת טרנס־פורטים גדולים יחסית, אשר חוסלו תוך מספר שעות.

תפיסת היהודים במספר רב ע״י אנשי מחלקת הגרוש של כוחות הבטחון החמושים לא היתה בעיה. הבעיה היתה כנגד זאת שאלת הטרנספורט, בהתחשב במרחקים (טרנופול מרוחקת מבלז'ץ למעלה מ־200 ק״מ), ובשמוש ברשת מסילות הברזל של רכבת המזרח בתוך שטח הקרבות, הרי שהיוו בעיה קשה במיוחד.

הימלר באמצעות עוזרו, מפקד ה־SS וולף, בקש את עזרת משרד התחבורה של הרייך.

לפניותו היו תוצאות: הובטח לו מרחב פעולה חופשי. וב־19.7.42 הוציא פקודה, במכתבו אל קריגר ראש ה־SSPF, כי „העברת כל האוכלוסיה היהודית תחת הממשל תבוצע ותחוסל עד ל־31.12.42. מתאריך זה ואילך אסור לאדם ממוצא יהודי להמצא באיזור, אלא אם כן ימצא באחד ממחנות הרכוז שבוורשה, קרקאו או טשנסטוכוב, רדום או לובלין. יש לבטל עד תאריך זה את כל המשרות בהן מחזיקים עדיין יהודים, ורק במקרים בהם אין אפשרות לבטל משרה יש להעביר את מחזיקיה היהודיים לאחד ממחנות הרכוז".

פקודה זו גרמה לנחשול השמדה עצום ממדים שנסחף על פני גליציה כולה, אשר נמשך מתחילת יולי ועד סוף נובמבר 1942. גל עכור זה הותיר מאחריו מספר זעום ביותר של יהודים בגיטאות בודדים בלבד.

החל מ־22.7־42 נרצחו מדי שבוע 10.000 יהודים במחנה ההשמדה של בלז'ץ.

במכתבו מתאריך 28.7.42 בנושא זה אל עמיתו לשיחות, מפקד ה־SS וולף, מוסר מזכיר המדינה דאז, ד"ר גנצנמולר ממשרד התחבורה, כי בהתאם להסכם בין הנהלת רכבת המזרח וכוחות הבטחון בקרקאו, „תונהג החל מ־22.7.42 פעמיים בשבוע רכבת ובה 5000 יהודים מפשמישל לבלז'ץ. זמן קצר לאחר מכן עבר מכלול הרכבת דרך למברג.

במכתב התודה מיום 13.8.42 מביע וולף גם את קורת רוחו של SS „מזה 14 יום, מדי יום ביומו, יוצאת רכבת הנושאת 5.000 מבני העם הנבחר לטרבלינקה ובכך השגנו את החשת תהליך העברת אוכלוסיה זו. התקשרתי עם הנוגעים בדבר והכל מבוצע ללא חכוכים ובטחון מירבי".

בכך הסתיים לכאורה שלב „קומנדו הירי" לזמן מה, ופעולות כוחות הבטחון קבלו פרצוף אחר.

עתה הושם הדגש על דחיסת טרנספורטים. מקום וזמני האקציות נקבעו בהתאם ללוח הזמנים של רכבת המזרח.

ע"י תחזית מסען של רכבות הטרנספורט ניתן היה לבצע מספר אקציות בעת ובעונה אחת.

מספר הקרבנות נקבע על פי תכולת הטרנספורטים.

ג. בצוע אקציות הטרנספורטים על ידי מחלקת הגרוש של טרנופול

הפקודות הראשונות, שנגעו לפעולות במסגרת נחשול ההשמדה השלישי, הגיעו לראשונה לידי מחלקת הגרוש בטרנופול רק בסוף אוגוסט 1943. עד אז הועסק מחנה בלזץ על אף הרחבת אפשרויותיו מעל ומעבר ליכולותו, עקב הטרנספורטים הדחוסים מלמברג וממקומות אחרים במחוז.

על מחלקת הגרוש הוטל לחסל משלוחים עצומים לבלז'ץ בין התאריכים 28.8. ואמצע נובמבר. משלוחים אלה באו הפעם גם מאותם מקומות שמפאת קשיים טכניים פסחו עליהם עד אז במהלך האקציות הקודמות.

פעולות המשלוח בוצעו בדרך כלל בחפזון רב. הסיבה לכך לא היתה נעוצה במספר האקציות הרב שהתבצעו תוך חודשים מעטים בלבד, ואף לא בבדיקה המדוקדקת של כרטיסי העבודה שהוחתמו מחדש („אקצית החותמות"), דבר שגזל זמן שהיה קצוב גם בלאו הכי, רכוז המכסה האנושית לפי לוח הזמנים ודחיסתם לקרונות רכבת הטרנספורט. הסיבה העקרית היתה נעוצה בכך, שהאוכלוסיה היהו־דית דאז החלה להתחמק מצפרני מרצחיה. היהודים החלו בונים מחבואים לאין ספור, בהם נעלמו ברגע בו נראו סימני אקציה ראשונים. מי שלא הצליח להתחבא, התמהמה בדירתו עד כמה שאפשר, עד שפרצו לדירתו והוציאוהו בכח למקום הרכוז.

הגרמנים התקשו על כן ברכוז הקרבנות, וזמן יקר הלך לאבוד, ודוקא בתקופה זו היו חייבים לרכז את מירב האוכלוסיה היהודית עד תום השנה, ע"י דחיסת תכולת הטרנספורטים עד למקסימום.

הטרנספורטים התבצעו באקציות פתאומיות ומזורזות, שהלכו ותכפו ולא הותירו ליהודים זמן להחבא.

תנאי אסוף הקרבנות הפכו על כן מחרידים עוד פי כמה. מעתה זרזו קלגסי מחלקת הגרוש ועוזריהם את היהודים המופחדים בכל האמצעים ובמלוא צוותיהם, כדי לא לאבד זמן, ומבלי להותיר להם אפשרות לקחת עמם את בגדיהם או מזון כלשהוא למקומות הרכוז. כל מי שנשאר מאחור, בין אם רצה להמשיך לחיות או שניסה לברוח, בין אם הסיבה היתה מחלה או זקנה, הוא נורה בו במקום על פי פקודה.

על ועד הקהילה היה לאסוף את הגוויות מהבתים ומהרחובות. במקומות הרכוז היו הקרבנות נתונים לסבל מחריד, מחוסרי כל, ונתונים לסבל נפשי וגופני נורא. במשך שעות, ולעתים אף ימים, היה עליהם לכרוע על ברכיהם, או לרבוץ על הקרקע מבלי להניד אבר, כשהם נתונים בצפיפות מחרידה, מופקרים לרחמי מזג האויר הקשה, כשכל אחד יודע היטב שבאם אך יניד אבר יסתכן בהלקאות או יריות. במקרים בהם רוכזו הקרבנות במקומות מקורים (סגורים) היו דוחסים אותם פנימה ביריות עד כדי כך, שלא נותרה כל אפשרות ישיבה.

למכות ויריות הקלגסים נתווסף העינוי המחריד של מניעת כל מזון או מים מהאומללים, כולל נשים וטף. הילדים היו אלה שסבלו במיוחד. כשדחקו מאוחר יותר את הקרבנות העייפים והמלוכלכים (אחר ימי ציפיה בתנאים מחרידים) אל תוך הקרונות, עוד הוחמר סבלם פי כמה. ללא רחמים דחסו את הקרבנות תחת ברד של מכות ויריות, אי אפשר היה לשבת או לשכב, והנסיעה ארכה כיום תמים. את גוויות ההרוגים זרקו אל תוך הקרונות מעל לראשי הקרבנות, ואז נסגרו עליהם דלתות ההזזה, במחצן את גופות האחרונים הנדחקים, או את אבריהם ללא כל התחשבות. אף את חורי האויר הצרים והזעירים ביותר סגרו במסמרים. לעתים, ובמיוחד בחומו הלוהט של חודש אוגוסט הקשה של אותה שנה 1942, גרם מצב הקרונות המצחין לכך שרוב הקרבנות נחנקו כבר במשך מסע האימים.

המחסור באויר לנשימה, הסבל הנורא לפני ובשעת המסע, מניעת מים ומזון גם מאוחר יותר, גרמו תדיר למקרי מות מרובים, שאפשרו לקרבנות שנותרו בחיים

יתר מקום. לעתים שמשו הגוויות כמקום מושב בלעדי. למרות מוראות זוועה אלה לא כבה הרצון לחיות, במיוחד בקרב הצעירים.

מצבם הרעוע של הקרונות זימן אפשרויות בריחה. הדרך היחידה שנותרה לחיים היתה קפיצה מן הקרון בזמן הנסיעה. מעטים הצליחו. רובם נפחו נפשם מיריות השומרים, תחת גלגלי הרכבת, או מפציעות שנגרמו להם בשעת הקפיצה מן הקרון.

למרות זאת נתאפשרה עוד הזדמנות לגברים ספורים, אותם הועידו ל-ZAL הידוע לשמצה, שברחוב ינובסקה בלמברג, ובכך זימנו להם מוות במתכונת שונה מזו, אשר בתאי הגזים, אותם הועידו לנוסעי הרכבת לבלזץ. האקציות שנערכו ליהודים הותירו את רישומם הנורא על תושבי המקום הלא יהודיים, על אף שידעו רק מעט מאד על מה שארע לכאורה.

ב„ידיעות המחוז" השבועי והסודי, שנערך ע"י מחלקת התעמולה הראשית של המימשל בקרקאו, ניסו לרמוז על כך בזהירות בפני מושל מחוז למברג (24.9.1942): „בשעה זו מתנהלות בכל רחבי גליציה אקציות „העברה" כנגד היהודים. עקב היקפן הגדול של האקציות אי אפשר היה למנוע את בצוען כליל מעיני האוכלוסיה המקומית".

בתאריך 16.10.42 ניתן למצוא את ההודעה הבאה מלמברג ב„ידיעות השבוע".

„מצב רוחם הטוב של תושבי המקום מועם ע"י המשך גיוס כח עבודה למען הרייך, וכן עקב המשך משלוחי היהודים.

אקציות משלוחים אלה, הננקטים כנגד היהודים, ואשר אינם תואמים התנהגות עם תרבותי, גורמים במפתיע להשוואת שיטות הגסטפו לאלו של ה-G.P.U.

רכבות הטרנספורטים הן במצב כה מחריד, שאי אפשר למנוע בריחת יהודים. כתוצאה מבריחה זו מתחולל ציד אדם ויריות פראיות מהדהדות בתחנות המעבר. כמו כן נודע שגוויות יהודים שנורו על ידי הגרמנים מתגוללות משך ימים ברחובות. למרות שכל הגרמנים ברחבי הרייך לרבות האוכלוסיה הזרה משוכנעים בצדקת חסול היהודים, אולי מוטב היה אילו בוצע הדבר בסתר מבלי שיעורר סלידה רבה כל כך".

פעולת השמדה עיקרית ויסודית זו היתה צריכה להותיר בחיים, לפי כוונת ההנהגה, רק אותם עובדי הפרך היהודים בכבישים ובמחנות הרכוז מצד אחד, ובעלי המקצוע יהודים חיוניים ביותר לתעשית הנשק, או אלה ששמשו את הצבא ואשר עברו בדיקה מדוקדקת ביותר, מן הצד האחר. לפי שעה נשתמרו בחיים בהתאם להוראות ההנהגה גם חברי ועדי הקהילה, ושוטרים, או פקידי מינהל יהודיים ובני משפחותיהם.

שלא במתכוון, ובנגוד לרצון המרצחים, נותרו בחיים גם יהודים אשר מטעמים טכניים טרם אותרו, או כאלה שהצליחו להחבא בגיטו עצמו או מחוצה לו, ובכך הצליחו להתחמק מן האקציות.

יהודים אלה שבו לגיטו עם שוך נחשול ההשמדה. וזאת לא רק מפאת רצונם להמצא קרוב לשרידי קרוביהם ומכריהם, אלא שיהודים אלה מצאו עצמם בטוחים

יותר בין כתלי הגיטו בהפוגות שבין גלי ההשמדה, מאשר באזורים ה„אריים", וזאת משום הפרסים שחלו על ראשי־הבורחים ואיום עונש המוות על עזיבת הגיטו, אשר בגללם היו שרויים תדיר בסכנת הלשנה או הריגה.

סך הכל אבדה האוכלוסיה היהודית עד נובמבר 1942 כ־255.000 איש, אשר נפלו קרבן באקציות שהתחוללו במחצית השניה של 1942. למספר זה מתווסף מספר בלתי ידוע של הרוגי מחנות הרכוז ועבודת הפרך.

הגיטאות נתרוקנו כמעט מיושביהם עקב ההשמדה ההמונית, והמספר הניכר של יהודים שנלקחו למחנות הכפיה ושהוחזקו בנפרד משארית הפליטה „חסרת התועלת".

4. הפוגת חורף 1942-43

הכרעה בדבר גורלם של יהודים החיוניים למאמץ המלחמתי

למרות רצונם של אנשי ה־SS לא היו האוקראינים והפולנים מסוגלים למלא את מקומם של בעלי המקצוע היהודיים בתעשיית הנשק.

כבר במהלך גל ההשמדה של המחצית השניה של שנת 42 חלו שבושים רציניים באספקת הנשק בכלכלה ובתעשיות המלחמתיות, עקב אבדן בעלי מקצוע יהודיים, והדבר הגיע לכך שעבודות תכופות ביותר לא עמדו יותר בלוח הזמנים.

ב־18.9.41 הזהיר מושל האיזור בכתבו ל־O.K.W.: „הרחקת היהודים גורמת לכך שפוטנציאל הרייך ירד בהרבה, והאספקה לחזית ולגדודי ה־SS אף תושבת לזמן מה". המצב היה גורלי אף מהצו העליון של הימלר לפתרון הסופי של יהודי גליציה עד שלהי 1942, לדידו צריך היה להשאיר את המספר הזעום ביותר של יהודים החיוניים ביותר בחיים כשהם מרוכזים במקומות מועטים.

לאור העדיפות הראשונית שנתנו אנשי ה־SS להשמדת היהודים, נראו דרישות ה־HSSPF וה־SSPF בדבר השארתם של יהודים חיוניים בחיים, חשודות ובלתי רצויות. בוויכוחים קשים שנהלו עם אנשי הוורמאכט הצליחו אנשי ה־SS לצמצם עד למינימום נוסף את מספר בעלי המקצוע היהודיים החיוניים.

כבר ב־29.8.42, כלומר בתחילת ההשמדה ההמונית בבלז'ץ, הזהיר מושל מחוז גליציה ב„ידיעות השבוע" ששלח:

„כוח העבודה במחוז מנוצל למקסימום. הדבר נובע ממחסור חמור בבעלי מקצוע יהודיים. על מחוז גליציה היה להכין הכל תוך פחות משנה, כשברשותו כח עבודה דל בכושרו המקצועי (לעומת יתר המחוזות); על כן נפגע כאן המשק המלחמתי יותר מאשר במקומות אחרים בממשל מהאקציות כנגד היהודים.

השאלה היסודית, באם יש להעדיף את חסול העם היהודי על פני המאמץ המלחמתי, נפתרה ע"י העדפת ענין חסול היהודים, וזאת מטעמים פוליטיים. עם זאת יש לקחת בחשבון ירידה תלולה ביכולת העמידה במאמץ המלחמתי באזורים הנפגעים. הנני מצהיר בדאגה, כי תוצאות החלטה זו יורגשו בעליל בגליציה".

למרות החמרת המצב בהתאם לתחזיות, עקב השמדת היהודים במחצית השניה

של 1942, וותר הוורמאכט על דרישותיו למאמץ המלחמתי, ונכנע בכך לשאיפות ההשמדה של ה־SS.

בשיחות שהתנהלו בין אנשיה — OKW והנהגת ה־SS הוחלט על העברת יהודים, שעבדו עד אז תחת פקוד הוורמכט, לידי ה־HSSPF, אשר נקראו מאז ואילך: „אסירי הפרך של ה־HSSPF".

עתה יכול היה קצמן לסנן מחדש ובאין מפריע אותם יהודים שהושארו כנגד רצונו בתעשיות הנשק, (נובמבר 1942). (דו"ח קצמן S. 10).

יהודים שלא היו קשורים ישירות לתעשיות הנשק פוטרו מיד, אף מבלי שידאגו למלא מקומם. לחוג המצומצם של יהודים שאי אפשר היה לוותר על כישוריהם סופקו סרטי זרוע, עליהם הודפסה האות R או W.

יהודי ה־R ו־W שוכנו בקסרקטינים שהותקנו עבורם ע"י ה־HSSPF, ואשר כונו בשם JULAG (מחנה עבודה יהודי). גם בגיטו טרנופול הוקצה רובע מיוחד ל־JULAG. נהול המקום הופקד בידי רוקיטה ROKITA. (אשר ההליכים נגדו לא הושלמו ולכן הופרדו מהמשפט העיקרי). מעתה הפריד קצמן את התבן והגרגיר.

להשמדה נשלחו בהמוניהם גם משפחות בעלי המקצוע היהודיים שהושארו בחיים עד כה, וכל אותם פקידים יהודיים, ועדי קהילה ועובדי סדר ששרדו בגיטאות המדולדלים והוכרזו עתה מיותרים ונכונים להשמדה.

דבר לא נחשב עוד. אם בעבר מטעמי תעמולה, היו שומרים מכליון את משפחות העובדים היהודים לבל יעכירו בהבעות הכאב והצער שנחרטו בפניהם את האווירה בין העובדים הארים, הרי שמעתה לא היה עוד צורך להתחשב בדבר, מאחר וסופם של בעלי המקצוע המעטים, שנשארו עדיין בחיים, גם הוא כבר נראה לעין. גם בועדי הקהילה לא היה עוד צורך, היות והקהילה הושמדה כמעט כליל.

למרות ההליכים, המאסרים הבודדים והרציחות, הווה חורף 42/43 כהפוגה אחרונה ליהדות טרנופול, שנגרמה כתוצאה מהריסתו עד היסוד של מחנה בלז'ץ, למען לא תהיינה כל הוכחות מרשיעות. בסוף נובמבר 1942 נהרסו כל הבנינים, כל המתקנים הורחקו, כל ההוכחות המרשיעות נאספו ונשרפו.

קומנדו העבודה היהודי נצטווה להוציא את מאות אלפי הגוויות מקבריהן העצומים ולשרפן בעזרת בולי עץ ענקיים טבולים בנפט.

באביב 1943 תפס יער אורנים צעיר את מקום מחנה ההשמד הידוע לשמצה, בו נרצחו מעל ל־390,000 איש, וזאת לפי אומדנים צנועים ביותר.

התקוות שטפחה שארית הפליטה משך החורף השקט יחסית של 1943, שהגרמנים לא יגעו לרעה בבעלי המקצוע החיוניים ביותר למאמץ המלחמתי, נופצו לחלוטין. כבר בראשית החורף הצליח הימלר להשריש את עמדתו, כי יש לחסל את כל היהודים תחת הממשל ללא כל התחשבות בנזקים אפשריים. הגיון וכדאיות לא שחקו יותר. בנאום שנשא באפריל 1943 בקרקוב בפני מפקדי ה־SS ביטא את השקפתו במילים ספורות:

„כנאציונליסטים טובים היתה סיסמתנו „טוהר הדם", וזו הפעם הראשונה שהפכנו אותה למעשים. שאלת טוהר הדם אינה חופפת לאנטישמיות. האנטישמיות

כמוה כפלית פשפשים. הרחקת פשפשים אינה השקפת עולם. זו שאלת נקיון. האנטישמיות לגבינו אינה שאלה של השקפה, כי אם ענין של נקיון. הבעיה כמעט ובאה על פתרונה: בקרוב נהיה נקיים מפשפשים".

אנשי הצבא ומפקדי החמוש ותרו על דרישותיהם להשארת כח עבודה מקצועי יהודי במקומות חיוניים במיוחד, בפני שנאה תהומית ועוורת זו. תרם לכך גם אופיו החלש והנכפה של מפקדם ב־OKW הפלדמרשל הכללי קייטל, שהיה' נתון כולו למרות ההנהגה ה־NS. הוא נתן את הסכמתו להימלר כבר בנובמבר 1942 בדבר הוצאתם לאלתר של כל היהודים המועסקים במשרות גרמניות. בכך הוסר המכשול הרציני האחרון בפני חסול טוטאלי של האוכלוסיה היהודית באזור גליציה.

5. גל השמדה אחרון

עוד חודשים אחדים, חלפו עד שמחלקות הגרוש בטרנופול קבלו את הפקודה להוציא לפועל את ההשמדה הסופית. אחרי הריסת מחנה בלז'ץ היה צורך לחזור לשיטת „קומנדו הירי", ועל כן חכו עד חלוף עיקר החורף.

ואז ההלו, מחודש מרץ ועד יוני, האקציות ותכפו והיכו בעיירה אחת אחר השניה, עד שכבה הפתיל האחרון.

הכל התרחש בדומה לאקציות הירי הקודמות, אלא שהפעם הוכרחו הקרבנות להתפשט מבגדיהם העליונים כבר בשעת הרכוז, ולהתפשט לגמרי ליד הקברים.

שיטות הרכוז הפכו פראיות ואכזריות יותר, היות ובמר יאושם נאחזו הקורבנות במחבואיהם ממש בצפרניים, ורק בקושי ניתן לגלותם.

בדו"ח מ־30.6.43 עמ' 24 צוות קצמן:

„בשעת האקציות נתקלנו בבעיות רציניות ביותר. היהודים לא נמלטו אמנם מהמקום, אך התחבאו בכל חור וזוית אפשריים, על מנת להתחמק מהגזירה. הם נכנסו לצנורות הביוב, התחבאו בארובות ובבורות השופכין, הם ניסו לבצר עצמם במחילות תת קרקעיות, במרתפים שמשמשו להם בונקרים, במחבואים הפקחיים ביותר, ברצפות, בערימות וברהיטים". מספר הקרבנות הגיע רק במקומות מעטים לגובה מספר קרבנות האקציות הקודמות של סתיו 1942, ושקע לאחר מכן במהירות.

הקרבנות המידיים לאקציות הנוכחיות היו יהודי ה־R ו־W, אחריהם הושמדו ועדי הקהילה, שוטרים ומשפחותיהם. עם תום האקציות סוננו הגיטאות פעם נוספת ויסודית, וכל יהודי שנתגלה נורה מיד למות.

6. מספרים כוללים

בתום פעולת השמדה זו לא נותרה (רשמית), נפש יהודית חיה באיזור טרנופול ובמרחבי מחוז גליציה.

יותר מ־41 אקציות נזקפו לזכותה של מחלקת הגרוש בטרנופול, בהם מצאו מותם 35.000—40,000 קרבנות.

מספר קרבנות עצום ובלתי ידוע נהרגו בפוגרומים, במחנות רכוז ובאקציות

הבודדות, או כתוצאה מהסבל המחריד ששרר בגיטאות. המוות חיכה עדיין ל־21.156 יהודים, שחיו ב־21 מחנות עבודה נותרים.

קצמן מסר כי:

„לאנשי הבטחון ציפתה עדיין עבודת נמלים רצינית בנסיון לגלות יהודים, שהסוו עצמם או התחבאו". אנשי קצמן עסקו משך קיץ 43 בחסולן ביריה של קבוצות קטנות של יהודים שנתפסו. מספרם כלל לא מופיע ברשימת קרבנותיו של קצמן.

מספר קרבנות מדיניות השמד של קצמן והנאציונל־סוציאליסטים בגליציה נאמד עד לתאריך 27.6.43 בכ־434.329 איש.

י. ב. פ.

המשפט שלאחר חצי יובל שנים

... „אדוני העד" — פתח אב בית הדין את דבריו — „האם יש קרבה משפחתית כלשהיא בינך לבין הנאשם מילר?" שאלה זו הנשמעת כהלצה מקברית, כאילו שלא מן העולם הזה, ואשר המעציב והמגוחך משמשים בה בערבוביה, שאלה זו היא אחת האפיזודות הפחות נעימות אשר נחרתו בזכרוני מאותו משפט בו העדתי נגד ראשי הגיסטפו של טרנופול בבית הדין, אשר בשטוטגרט, בפברואר 1966.

לאחר שהשבתי, מתוך תדהמה לא מעטה, לשאלתו של השופט, הסביר לי אב בית הדין בהתנצלות מופגנת, שהפרוצדורה המשפטית מחייבת אותו לשאול את השאלה, הגם שהיא ודאי לא נעימה לעד.

נקלעתי להעיד במשפט שטוטגרט בדרך מקרה כמעט. כשנתיים לפני המשפט מסרתי עדות במשטרת ישראל, לאחר שנתקלתי במודעה בעיתונות. לא עלה על דעתי שעדות זו, אותה מסרתי בתל־אביב תביאני בבוא היום להעיד בפני בית המשפט בגרמניה, מדינה שלא ששתי לבקר בה, לאחר שעזבתיה ב־1947.

מילר עמד בראש הגיסטפו בטרנופול, והוא נושא באחריות לחסול יהודי מחוז טרנופול. הוא פקח באופן אישי על רוב האקציות בסקאלאט.

עוד בטרם היות הגיטו בעיירה עסקתי בחלוקת עתונים. במלאכה זו עסק אבי, ואני סייעתי לו להביא את העיתונים הגרמניים, בעיקר למקומות מסוכנים שלא סכנו אותי, בהיותי אז נער בגיל 11. באופן כזה נתקלתי במילר, לפחות פעמיים לפני האקציה הגדולה, בעת שהייתי מביא את העיתונים לבנין ה„שופו", אשר שכנה בביתו של ד"ר קרון.

בעת האקציה הגדולה באוקטובר 1942 נתפסתי, והובאתי לבית הכנסת הגדול, ושם ראיתי את מילר מנצח על מלאכת חיסול גיטו סקאלאט. ראיתי את מילר יורה לתוך קהל האנשים, ההולכים ונדרסים בבית הכנסת. מאחר ולא רבים נותרו בחיים, אשר יכלו להעיד נגד מילר עדות ישירה, סברו אנשי משטרת ישראל אשר גבו את העדות מפי, שעדותי בעלת חשיבות, ויש בידי לסייע להרשעתו. הבעיה העיקרית אשר עלולה היתה להשפיע על קבילות העדות נבעה מהעובדה, שהייתי בן 11 שנים בעת האקציה.

חלפו כשנתיים מאז שמסרתי את עדותי בתל-אביב, והענין נשתכח מלבי, כאשר לפתע נמסר לי שעלי לנסוע להעיד בגרמניה. בהיותי חייל בשרות קבע לא היה זה נוח מטעמים רבים, אך מפקדי התיחסו לדבר בהבנה רבה, ונסיעתי אושרה.

למחרת בואי לשטוטגרט נקבע תורי להעיד. בקשתי להעיד בלשון העברית, מטעמי נוחיות ומטעמים עקרוניים כאחד. הדבר גרם קצת טרדה לרשויות המשפט (רוב העדים העידו באידיש, פולנית או בגרמנית), והיה עליהם להטריח כמתרגם את רבה של העיר, ישראלי המשמש ברבנות, באופן זמני, כמובן...

לדין עמדו 10 גרמנים, מתוכם הכרתי לפחות שלשה: מילר, רבל — מפקד מחנות קמיונקי וסקאלאט ועוזרו מלר. אף שמראה פניהם נחרת היטב בזכרוני, לא הייתי מסוגל לזהות אף אחד מהם, בהתחשב ב־24 השנים אשר חלפו מאז, מה גם שהם לבשו בגדים שונים מאד ממדי הנאצים. למזלי לא נתבקשתי לזהות את מילר, אשר נגדו בעיקר העדתי. (במשך המשפט נשאלתי גם על רבל).

לאחר שהושבעתי, ולאחר שאב בית הדין שאל סדרת שאלות, נתבקשתי לחזור בפני בית המשפט על עיקרי העדות אותה מסרתי שנתיים קודם בארץ. מיד התברר, כצפוי, שמוקד העדות שלי יהיה בענין היריות של מילר אל תוך הקהל בבית הכנסת, ביום האקציה הגדולה. יריות אלה היו מוכרחים לפגוע באנשים, אף שלא יכולתי להעיד בברור מי נפגע מהן, הגם שראיתי אנשים פצועים והרוגים בתוך בית הכנסת. לאחר שסימתי את העדות החלה החקירה, בה פתח הסניגור.

כצפוי, החל הסניגור בנקודת התורפה של עדותי, והיא גילי והזמן שחלף מאז. בין השאר שאל אותי, איך יכול אני לטעון בבטחון כזה, שהאיש אשר ירה, אמנם היה מילר. השבתי שכיום אינני יודע מיהו מילר (והתברר שהנבל השתנה לחלוטין, מרכיב משקפיים, ובמשפט גם לא נקרא מילר), אך אני ראיתיו תמיד במדים ובכובע. אני יכול לקבוע שהאיש אשר ראיתיו יורה זהה לאיש אשר ראיתי ב„שוצפוליציי", בעת שהייתי מביא לשם את העתונים. תשובה זו הזמינה מצד הסניגור שאלה אשר ציפיתי שתשאל. „הר מיור" (זו דרגתי הצבאית בה הופעתי בבית הדין) — פנה הסניגור בציניות שקופה למדי, אתה טוען, שהיית מחלק עיתונים, האם תוכל להזכיר לבית המשפט שמות של עתונים אותם נהגת לחלק?

אני שומע גרמנית, והיות וציפיתי לשאלה זו, ורעננתי לי בעוד מועד שמות העתונים אותם נהגתי להביא לגרמנים, היתה לי תשובה מוכנה מיד. הנחתי למתרגם לתרגם את השאלה בניחותא, ולאחר הרהור של שניות מספר התחלתי למנות רשימה ארוכה של דברי הזוהמה אשר היוו את העתונות הנאצית, החל ב„פלקישר באובכטר" וכלה ב„שטירמר". תוך כדי שאני מונה בזה אחר זה עתונים, לא הסרתי מבטי מהסניגור. התרשמתי שלא נהנה במיוחד מהתשובה לשאלתו, אשר נועדה כנראה להכשילני. גם הרחשים אשר באו מספסלי המושבעים העידו, שלא היתה זו שאלה מוצלחת.

שאלתו הבאה של הסניגור היתה אף אוילית למדי. בעת שהעדתי על האופן בו ירה מילר, אמרתי שלפי זוית הירי מוכרחים היו הכדורים לפגוע באנשים. הסניגור נטפל למונח „זוית הירי" (המתרגם תרגם — שוסווינקל), וטען, שהוא מקצועי, ובתור ילד לא יכולתי לדעת, לא את הוראתו ולא את מהותו, ובתור איש צבא אני ממציא אותו כעת, כפי שאני ממציא את כל הסיפור, כדי להטעות את בית הדין.

השבתי מיד, שצדק הסניגור, „שזוית הירי" הוא מונח מקצועי, שבתור שכזה אני מכירו רק עתה, אך בזה אין סתירה לתאור האופן בו ירה מילר, ובהזכירי „זוית ירי" התכונתי להמחיש לבית המשפט את הודאות, שיריותיו של מילר פגעו באנשים.

לאחר שנשאלתי עוד שורה ארוכה של שאלות על מילר ורבל, סיים הסניגור בשאלה, בה נתבקשתי לתאר במירב הדיוק את בית הכנסת הגדול.

הכרתי את בית הכנסת הכר היטב, וזכרתי בפרוט ודיוק רב לא רק את קירותיו, תקרתו וחלונותיו, אלא אף את תוכנם של חלק מציורי הפרסקו אשר כיסו את הקירות והתקרה. כל אותם הפרטים, ואף הקטנים ביותר, תארתי בפרוטרוט.

בהגיע תור הקטיגור, שאלני זה רק שתי שאלות קצרות:

— „מתי ראית לאחרונה את בית הכנסת הגדול?"

„באוקטובר 1942" — השבתי.

— „האם אז גם ראית את הנאשם מילר יורה בבית הכנסת?"

„כן!" השבתי.

בזה תמה עדותי.

ישיבת בית הדין ננעלה, והתובע הזמין אותי לשיחה בלשכתו. בין השאר הסביר לי, ששאלת הסניגור על תיאור בית הכנסת שרתה את התביעה, כיון שתאורי המפורט מעניק מהימנות לעדותי על מעשי מילר, ובמיוחד כאשר הסניגוריה תנסה בעת הסכום להחליש את אפקט העדות בטענת גילי הצעיר, והזמן אשר חלף מאז.

ביום המחרת עזבתי את גרמניה, ואף רגשי נקמה לא ליוו אותי. גם פקפקתי במידת החומרה הצפויה לנאשמים מידי בית הדין הגרמני. פקפוקי עוד גברו כאשר נודע לי, שאב בית הדין הוא יהודי משומד...

לאחר זמן נודע, שאמנם נידון מילר למאסר עולם. מילר זה הביא כליה על מרבית יהודי סקאלאט ועל כל בני משפחתי. האם הוקל למישהו, שהנבל נידון למאסר עולם? אני מפקפק מאד. יתכן ומי שמיחס ערך עליון לסדר הטוב ולצדק יבוא בזה על סיפוקו, ולו החלקי. נדמה לי, שמשמעות המשפט הזה וחשיבותו, היא הרבה מעבר לצדק שנעשה לנרצחים...

צוואה

הכול אבוד. זהו גורלנו: לכפר על חטאי הדורות הקודמים.

את כולם ספדנו, כאבנו אבדנם: האיום ביותר העלול להתרחש בהיסטוריה, עבר עלינו. ראינו, שמענו, כאבנו, עתה נגזר עלינו להיאלם לנצח. אפילו לקבר ישראל לא יובאו עצמותינו. קשה. אין עצה אלא ליפול מתוך כבוד, יחד עם כל האלפים ההולכים למוות, בלא מורך, בלא פחד. יודעים אנו: העם היהודי לא ייכחד. הוא יקום לתחיה, יגדל ויפרח ויקום דמנו השפוך.

אכן, בזה פונה אני אליכם, חברים באשר אתם שם: אתם האחראים לנקם. יומם ולילה אל דמי לכם מצו הנקם, נקם הדם השפוך, כשם שאין דמי לנו, פנים־אל־פנים עם המוות.

ארור האיש, אשר יקרא זאת, ייאנח וישוב למלאכת יומו.

ארור האיש, אשר יגיר דמעות וספד לנשמותינו ואמר: די.

ארור האיש, אשר יקרא זאת, ייאנח וישוב למלאכת יומו.

לא זאת אנו תובעים מכם! אף אנו לא ספדנו להורינו. דמומים ומחרישים ראינו מוטלות גוויותיהם של יקירינו, שנורו ככלבים.

אנו קוראים לכם: נקם. נקם — ללא־רחמים, ללא סנטימנטים, ללא גרמנים „טובים". הגרמני ה„טוב" — לו מיתה קלה, אך מיתה. ייהרג הוא לבסוף. הן גם הם הבטיחו ליהודים הטובים־בעיניהם: „אתה תיירה האחרון".

זוהי דרישתנו, דרישת כולנו, זוהי משאלתם הלוהטת של בני־אדם, שמחר, ייתכן, יפלו בנופלים, ילחמו בעוז ויפלו בכבוד.

לנקם אנו קוראים אתכם, אתם שלא נתייסרתם בגיהינום של היטלר; זוהי תביעתנו, וחייבים אתם לעשותה, אף בסכנת־נפשות.

לא תדענה מנוח עצמותינו המרוסקות, הפזורות בכל קצוי אירופה, לא יהיה דמי לאפר גוויותינו הזרוע לרוח עד אם תנקמו נקמתנו.

זכרו זאת ועשו: בקשתנו היא — חובתכם היא.

צפורה בירמן

(מתוך ספר „מלחמות הגיטאות")

אחרית דבר

פישל גולדשטיין

היהודי האחרון שראה את סקאלאט

בשנת 1967 יצאתי מפולין לבקר בלבוב חברים סקאלאטאים, המתגוררים בעיר הזאת. שוטר, ידיד הסקאלאטאים, הסכים לקחתנו במכוניתו לבקור של יום אחד בסקאלאט.

הנסיעה מלבוב לסקאלאט נמשכת שעתיים וחצי. דרך סלולה, רחבת ידים, המסתעפת מזרחה עד לקיוב, חוצה את הערים והכפרים: זלוצ׳וב, זבורוב, טרנופול, בורקי־וילקי, קולודיובקה — בואכה סקאלאט.

סקאלאט — עיר חריבה. מאומה לא נותר בה מימי עברה. החורבן שהמיטו הגרמנים על העיר נשאר בעינו. הרוסים לא נסו כלל לשקם את העיר מהריסותיה. נסעתי ממנטיבה עד לקריבה, וכמעט ולא הבחנתי, כי בתוככי עיר אני נמצא.

בעל הרשימה (מימין) בסקאלאט בשנת 1967 על יד גדר עשויה ממצבות

מרחוב 3־במאי לשעבר, בלב העיר, יכול אתה להבחין בתחנת הרכבת אשר מחוץ לעיר. כל השטח, שהיה פעם מאוכלס וצפוף אוכלוסין ריק עתה מבתים.

אילו בתים עומדים עדיין על תילם?

בנין הסטרוסטה משמש עתה בית ספר לקולחוזים, בביתו של עורך־דין קרון שוכן בית מלאכה לחיטים, הדואר נמצא בבנינו הקבוע, כן גם בית החולים. הסוקול מהוה בית תרבות עירוני.

ברחוב 3־במאי עומדים עדיין בתים אחדים: בית טננבוים, בית טלר, בית רוזנצווייג, בית קוסובסקי, בית מגר, בית גלבטוך, בית גרובמן, וכן בית מסחר הענק על יד העיריה.

על יד חנותו מלפני המלחמה עומדים פישל גולדשטיין והמוכרת החדש

הרובע הידוע „הפציני״ נמחק כליל מעל פני האדמה. בחלקו הו?ן של הרובע משתרע השוק, כפי שהיה בימי שלוט הפולנים בעיירה.

מן הכנסיה הקתולית, שעמדה לא רחוק מכאן ופארה את העיר בי? עברו, לא נשאר זכר. מספר בתים בודדים בולטים במרחק לא רב מכאן.

ברחוב המוביל להורודניצה בתים בודדים משכבר הימים, בית ה כץ, בית מוני פיקהולץ. שממון וריקנות מסביב.

תחנת הרכבת שמרה על צביונה וצורתה. אותו בנין ישן נושן. רכ משא בלבד פוקדות את התחנה. רכבות נוסעים לא מגיעות לכאן יותר. בדו?תחנת הרכבת עומד עדיין ביתו של יוסף ווינראוב, שלם כפי שהיה.

בבתי היהודים שנותרו לפליטה מתגוררים גויים ופקידים רוסיים. אוכלוסית סקאלאט דלה היא עתה, בסך הכל 1500 איש בכל העיר.

בעיר 4 חנויות בלבד. בבית רוזיה ברנשטיין מצויה חנות לממכר בשר ונקניקיות. בבית רוטשטיין, מול הכנסיה האוקראינית — חנות לכלי חשמל. בדום זולנ׳זיה — חנות מכולת. ואצל גרובמן פתוחה מסעדה.

הגן העירוני על יד בית הספר הרוס כולו. בתוכו מצבור של מצבות, שהובאו לכאן מבית הקברות היהודי הסמוך.

דלה היא העיר. לבוש האנשים ישן. הקידמה מפגרת כאן במאות שנים. כה הצטמצמה העיר, עד כי אף תחנת משטרה לא מצויה בה, וכן מצוי בעיר בנין קולנוע אחד. אנשי העיר מתפרנסים מן הקולחוזים בסביבה וכן מענף המסחר המצומצם.

זכר יהודי סקאלאט שהושמדו עולה בכל שיחה עם גויי המקום. עתה הם טוענים, שתמיד עזרו ליהודים. מזכירים שמות יהודים, שסיעו להם. מביעים צער על כל מה שקרה, ומתארים את מסע שיירות היהודים אל בורות המות. רגע קט נדמה לך כי כואב להם האסון, שפקד אותנו. היו רוצים לשוב לימי העבר. מצטדקים כי לא בהם האשם באסון שפקד אותנו. את ד״ר שצ׳לקובסקי מביאים כדוגמא להתנהגות אנושית של נוצרים כלפי היהודים בימי השואה.

יאמרו אשר יאמרו, אין עתה בסקאלאט אף יהודי אחד. השואה כאן היא מוחלטת. נשארו רק סימנים דלים ועלובים של חיי יהודים בימים עברו.

את בית הקברות היהודי הפכו לאצטדיון. המצבות הוסרו כליל ונמכרו לגויים לצרכי בניה. הגדר המקיפה את בנין הסטרוסטה בנויה ממצבות בית הקברות. אף המדרכות ברחוב פילסודסקי מרוצפות במצבות. אדמת בית העלמין על קבריה הרבים נעה וזעה ללא הרף. מעשה, ובשעת משחק כדורגל מעדה רגלו של אחד השחקנים, והוא נפל לתוך קבר שנפער.

הגדר הישנה של בית העלמין מקיפה היום את האצטדיון. את שטח בית הקברות ישרו בעזרת טרקטורים. עצמות המתים נאספו ונקברו במקום. במכבש ענק הודקה הקרקע על פני העצמות. כל הפרטים האלה נודעו לי מפי חברי מימי הילדות, קרביץ.

בית הכנסת המפואר בשכבר הימים, „השיל״ עדיין קים. מראהו כחורבה שרופה. החלונות מנופצים, מכוסים בקרשים. בפנים שוכן בית מלאכה למסגרות. לא גדול המפעל, שלשה פועלים בסך הכל משרתים אותו. בפינת בית הכנסת הותקן בית כסא. מלמעלה, מעל גבי התקרה, עדיין נראים העטורים והקשוטים שפארו פעם היכל קדוש זה.

מסביב לבית הכנסת שטחים ריקים ועזובים. כל זכר לבתי הכנסת הרבים שהיו כאן מסביב נעלם לגמרי.

במרחק מה מן העיר משתרעים ה„בורות״ — הקברים ההמוניים של יהודי העיר. את המקום קשה לגלות, כולו מכוסה גדולי פרא, עצים ועשבים. אף סימן של

קבר לא ניתן למצוא כאן. אדם שיעבור בקרבת מקום, לא יעלה על דעתו, כי המוני אדם קבורים כאן. דוממים עמדו הגויים שליוו אותי לכאן, אף על פניהם נכר צער המקום.

חויה מזעזעת מצפה לאדם הפוקד את סקאלאט שנים כה רבות לאחר השואה. זוהי עיר שבה נולדתי, הכרתי בה כל אבן וכל מקום, ועתה לא הכרתיה. רגע עמדתי במקום בו עמד פעם ביתי. מאומה לא נשאר ממנו. רק הקיוסק בו עבדתי עומד במקומו גם היום. בפתח עמדה נערה רוסיה, שאף מצאה לנכון להתנצל בפני ולהסיר מעצמה כל אשמה לתמורות שחלו.

היה היתה עיירה ושמה סקאלאט. היא איננה יותר.

מצבת זכרון לקדושי סקאלאט במרתף השואה
בהר ציון בירושלים

מצבת זכרון לילדי סקאלאט ב„יער הקדושים"

* P x W
(Skalat)